

ERDÉLYI MÚZEUM

XLVII. KÖTET

1942. 2. FÜZET

SZERKESZTI

SZABÓ T. ATTILA

ÚJ FOLYAM XIII.

Magyar Mérnök és Építész
Egyesületének
1866

KOLOZSVÁR, 1942

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Ujfalvi Sándor</i> : Emlékezés Kőrösi Csoma Sándorra	189
<i>Biró Sándor</i> : A Tribuna története	193
<i>Mikó Imre</i> : A törvényhozói összeférhetetlenség	224
<i>Maksay Ferenc</i> : Magyar-román együttélés az erdélyi részeken	242
<i>Herepei János</i> : Az erdélyi könyvkötészet történetéhez	251

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Palotay Gertrud</i> : Újabb adalékok Árva Bethlen Kata fonalas munkáinak ismeretéhez. — <i>Dömötör Sándor</i> : Kaptál piros csizmát? — <i>Csery-Clauser Mihály</i> : Vándza Mihály. — <i>Kristóf György</i> : Még egyszer a Bánk bán nyomában. — <i>Szta</i> : Néhány adat a „babonás helynevek”-hez	258
---	-----

NYELVMŰVELÉS

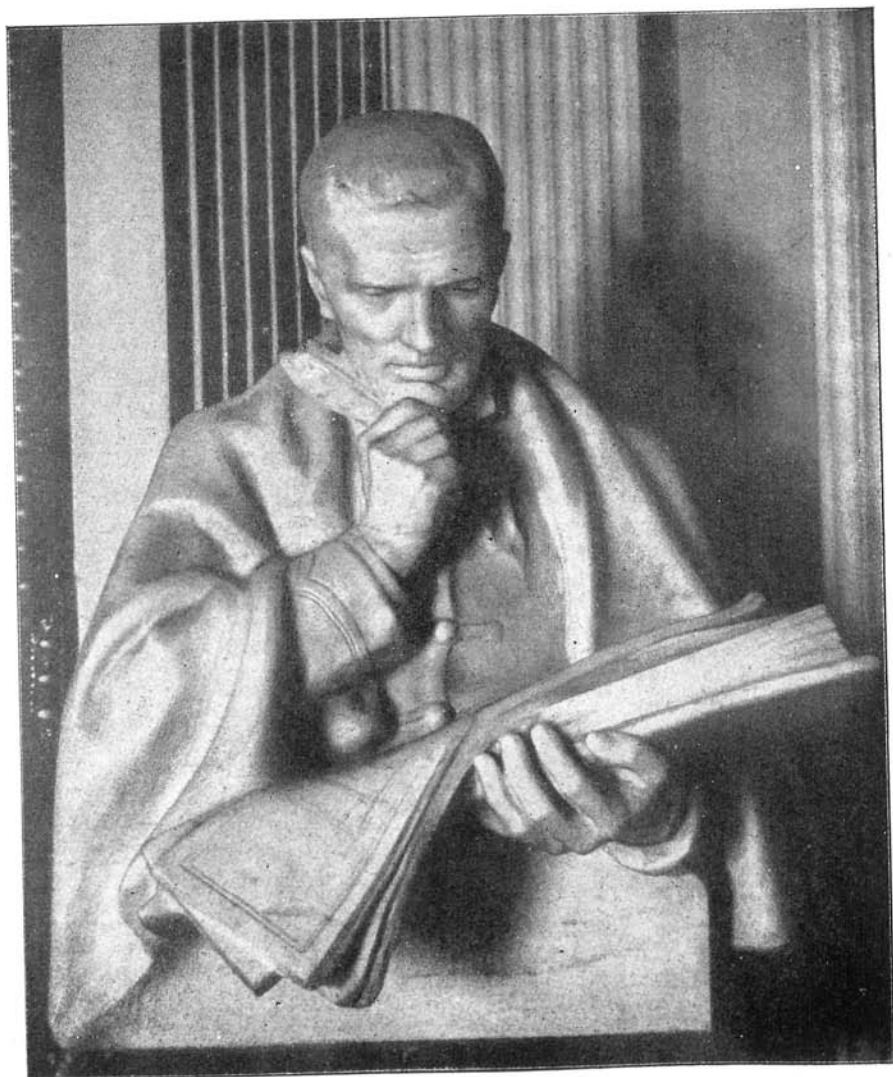
<i>Árvay József</i> : A budapesti egyetem a jó és szép magyar kiejtés érdekében. — <i>Brüll Emánuel</i> : A szószaporítás egynéhány példája — Az igekötők dolga. — Kis hibák — gyakori vétségek. VI.	272
---	-----

SZEMLE

<i>Szta</i> : Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félszázados ünnepére. — <i>Jakó Zsigmond</i> : Erdély magyar egyeteme. — <i>László Gyula</i> : Homokvilág. — <i>Szta</i> : Három akadémiai kitüntetés. — <i>Imre Samu</i> : A debreceni egyetem „Csűry Bálint emlékünnepe”-e. — <i>Biró József</i> : A magyar művészettörténeti irodalom 1940—1941-ben	280
--	-----

ADATTÁR

<i>Imreh Barna</i> : Mezőbánd helynevei	300
--	-----

Kőrösi Csoma Sándor
1781–1842

Holló Barnabás mellszobra

Emlékezés Kőrösi Csoma Sándorra

— Újfalvi Sándor emlékirataiból* —

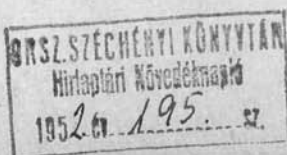
Tanulótársaim közül egy kitűnő egyéniséget említek meg: *Kőrösi Csoma Sándort*, a későbbi kínai vándort. Úti viszontagságait s halálát az angol lapok tudatták; a pesti tudós társaság gyászbeszéddel ünneplette halálát.

Én kirekesztőleg tanuló éveit említem meg. Én közelről ismerém. 1799-től 1811-ig tanultam vele egy szakosztályban, tehát tizenkét egész év alatt közeli viszonyban álltam vele; azon években pedig, midőn érzés, hajlam és az adott szó még mind ártatlanok és igazak.

Kőrösi székely katona, szegény szülőktől származott: atyja tíz éves korában gyalog kíséré Enyedre; az úton egy magyar forintot költött reá, de soha többet azután. Pár évig szolga volt *Viski Sándor* és *Elek* tanulók mellett. Kilencven tanuló közt már az első évben legelső volt. *Kis Marci* egyedül versenyzett véle, de csak kezdetben, ez is elmaradt s többé utol sem érte. Emlékező tehetsége szintoly nagy volt, mint szorgalma: amit olvasott, soha sem feledte. Ritkán beszélt, többnyire röviden s mint gyermek is mindig megfontolva: figyelmét legesekélyebb tárgy sem kerülte ki. Termete közepes, zömök, vállas, izmai, csontjai kemények, mindnyájunk közt a legerősebb, arca szabatos szép idomú és férfias; nézése mélyedt, jelentékeny, hallgatag. Rendszerinti eledele kolegyom cipó, gyümölcs, turó vagy öntött saláta. Hússal ritkán, nyalánkság vagy hevítő itallal soha sem élt. A víz-italtól napokig eltartóztatta magát. „Nekem sokan panaszoznak — mondá — hadd parancsolhassak én is gyomromnak. Ti is tehetnétek, de nincs akaratotok“... Rendesen a kopac földön, vagy deszka padlózaton hált. Beteg soha, még kornyadozó sem volt. Egykedvű, se vígabb, se komorabb. Nagy kedv, bú, harag, bosszú, félelem vagy csak megrebbenés is, szolgáltság vagy elhittség... szóval az indulatoknak bármi neme arcán vagy taglejtéseiben soha sem volt látható. Lapta, cigle vagy más gyermeki játékban nem vett részt, de az ügyesebb játékost nagyon helyeslé. Úszás s birkozásban nagy részt vett és mindnyájunkat feljűlmult. A szerencsejátékot bolondságnak nevezte, gyűlölte... Énekelni, táncolni, vagy csak ugrálni is sohasem láttam, de a jó táncost gyönyörűséggel nézte. Tanulás vagy foglalatosság nélkül bár pillanatig sem volt. Mint szolgálgyerek a szobát kiséprette s a szemetet a kijelölt dombra vivén, ezalatt is szorgalommal tanult; tanítónk pedig ilyenkor az ablakhoz szólítván, feddő hangon figyelmeztetett, hogy a szolgálfiú ami kevés időt kötelessége megenged, tanulásra s nem ledérségre fordítja; mi pedig drága időnket ellesbeljük.

Ő független volt a szó szoros értelmében, mert akaratján s indulatján

* Az EME-től 1941-ben kiadott emlékirat (sajtó alá rendezte Gyalui Farkas) 99—107. lapjáról.

uralkodni tudott. Iskolai éveit is megróvás és büntetés nélkül járta le; mivel sok van odva, mert a szoros szabályokat akkor mind megtartani, főleg a durva deák szeszélyeit eltalálni... nem kis feladat vala.

Szorgalmas tanulása után annyit tudott, hogy a próbatéteken ritkán szólították. Néha megkérdezettvén, a tanítót megakasztotta s tudományos értekezéseivel zavarodásba hozta. Ennyi kitüntetés mellett sem vala elhitt vagy túlbizakodó.

Hazulról néha székelypogácsát kapván, nem költötte el, hanem fel-darabolva, pénzen eladta. Pénze mindég volt, mi gyakran kölcsönöztünk tőle, ő soha senkitől. De szigorúan megbírálta elébb, akinek pénzt hitelezett; ha meg volt győződve, hogy pontosan fizet és korhelségre nem fordítja, mert akkor kérlelhetetlen vala. Jó gazdaságát szép eredmény kosz-rúzza, mert az iskolából ötezer forintot vitt ki magával; és azt mint köve-tésre méltó példát mutatta fel, mondván, hogy erős akarat előtt minden, még a szegénység is meghajol és független állást szerez.

Gondolkodó, mély eszű, de sebes feltaláló eszű nem volt; akibe ilyet ismert, respektálta. Élctet, furfangos szókat mosolyogva hallgatott, de ő soha sem mondott. Öltözetére kevés gondot fordított, de rongyos vagy piszkos sem volt; inge, nyakkendője mindég tiszta. Télbe, nyárba egy-formán posztó gunyát viselt. A legnagyobb hőségben sohasem izzadott, csikorgó hidegben sohasem fázott. Ily lángész, erős jellem és testi erő túlnyomósága mellett is elhitt, vagy felsőbbiségét mással éreztető nem volt. A tanároknak kiválasztottjok, tanuló társainak bámulás tárgya volt. Mind-ezt jól tudta, de egykedvűleg vette ezt is, mint minden egyebet. A jó tanuló s erkölcsös fiút becsülte, de barátsági viszonyban bár eggyel sem volt. A barátság boldogító érzése szintoly ismeretlen volt előtte, mint gyűlölet vagy irigység. Jövőről nagyszerű jóslatok szárnyaltak: vitéz hadvezér, nagy államférfiú, hazájának, nemzetének dísze leend sat. Nem valósult... hiú remények maradtak. Hona s az emberiségre nézt minden használhatás nélkül folytak le napjai, cél s irány nélkül. Élt és elmúlt anélkül, hogy tettei által a sokat váró közönségre bár ösztön, buzdító lehet vala, bár jó magot hinthet vala el, mi később embertársaira üdvös lehetend: rendkívüli egyénisége mellett nyom nélkül enyészett el, bár csira vagy szikra sem maradt fel utána.

Ismertünk könnyelmű s korhel tanulót, de később helyre jött, mintha kicserélték volna; s jó gazda, vitéz katona, derék hivatalnok lett belőle. De Körösi minden tulajdonai mellett egyiket sem teheté.

1816-ik évben a göttingai egyetembe utazván, Bécsben meglátogatott; szállásra magamhoz hívám, nem kis bámulatomra el is fogadá, mert más-szor legcsekélyebb elkötelezettséget sem fogada el. Östve pedig a számára készített ágy mellett a padlozatra teríté úti köpenyét s nadrágát feje alá téve hosszan nyult rajta. Ellenvetéseimre azt felelé, hogy hosszú út áll előtte, szoktatni kell a rossz testet nélkülözéshez, mert a test hálátlan s minden kényeztetést megbosszul. Öt napot mulatott Bécsben, a búcsúvétel-kor mosolyogva szólítám meg, hogy Göttingába mi okból megy, mert hitem szerint már minden tudományt kimerített. „Nem meggyőződésem visz: az emberek előítéletét akarom kielégíteni... de nem mulatok soká; mert nálam drágább az idő, mint másoknál.“

Mintegy pár év múlva jött vissza Göttingából, de szokása ellen kedvetlen hangulatban. Másnap elbeszélé nekem, hogy Göttingában Kanyaró nevű földije 100 darab aranyat vett fel tőle, szentül megígérvén, hogy Bécsből pontosan megküldi, de féléve már, hogy semmit sem tud róla s ha Eichorn göttingai tanár 30 aranyat nem kölcsönöz neki, le sem utazhatik... „A pénz még hadján, de mindég őszinteséget színlelt, s utóbb így rászedni: iskolás pajtástól s főleg földitől ily gyalázatosan lefőzetni, annyira kedélyemre hatott, hogy vastag hypocondriát kaptam s csakis az Eichorn lelkes felrázására lehettem képes kiúcsudni. Érzem, hogy a sebet végig viendem magammal; e miatt sok jótett marad el tőlem, s következésiben sok boldogító érzés is...”

Én komolyan szólítám meg s rossz bajnoknak nevezém, ki egy kardvágásért, akármily fájdalmasan hatolt légyen is az meljére, vonakodnék többé jó ügy mellett harcolni; üdvezítőknék kitűrésire s eljárására is hivatkozáim... „Szép költészet barátom! magadszerű könnyű természet jót-rosszat könnyen vesz, de az erős akarat s vastag vér kevesebbé örvend, de annál mélyebben érez”... Kíméletből nem vitatkozáim tovább. De nem helyeslém állítását és most 40 évi tapasztalatom sem ingadoztatott meg akkori hitemben. Kérdém azután, hogy a göttingai tudományos aknában mi nemes erceket zsákmányolt ki?... „Reménységem fölött” — mondá, „a zsidó exegesist, főleg az arab s török nyelvet, mik tervemnek fő-tényezői”....

És ekkor pendité meg előttem legelőször keleti úti tervét; de amit én akkor a megcsalatlás szülte vastag vérnek tulajdoníték.

1820-ik év utólján romladéki lakomban búcsú venni meglátogatott. Szokott csendes kedélyén újra változást tapasztalék. Békételen és szavai-ban némi dacoló modort váltott. Közlém vele észrevételemet: fejét rázva búsan mondá:

„Sietnem kell e földről, hol még az érettebb emberek is tele vannak előítéletekkel. Megtámadtak mindenfelől, hogy úti tervemmel hagyjak fel, mert kivihetetlen s hogy eszelősség szüleménye. És én keblemben fiatal éveim óta táplált vágyaimat értek feláldozzam; amire tizenhárom élő s holt nyelvet szereztem meg, mire annyi nélkülözés és sanyargatással készítém el testemet; soká viaskodám balítéletjeik ellen s utóbb békétűrésem róvásán végződött.” „Igy nem jó!... mondám... Göttingából elcsüggedve, most meg hazádból békételen hangulatban indulsz ki: e két szó régen nem létezett szótáradban s én azt javasolom, hogy rögtön töröld ki, mert ezentúl nagyobb szükséged lesz békétűrésre, mint nekem vagy másnak.”

Nem felelt, de arca földerült s jobbjomat hévvel rázá meg; a búcsú-vételkor lelkesedve volt, ahogy sohasem láttam azelőtt. „Barátom! a nagy kérdés megoldása... elődeink ősi lakhelyét fölfedezni... az én feladatommá vált. A nagy célnak megfelelő lesz egykor jutalmam. Élj boldogul barátom és leszel is, mert könnyű véredet kevés boldogítja”... — és szokása ellen francia hévvel borult nyakamba, mit azelőtt sohasem tett.

Ez volt véle utolsó találkozásom. A hírlapi zavaros s egymással gyakran ellenkező hírekből sohasem jöhettem fölle tisztába; hogy valami tibeti zárdában a szanszkrit nyelvet tanolta, azon szótárt szerkesztett, ott elhalálozott, végrendeletileg néhány szótárt a magyar tudós társaságnak és az

enyedi tanodának küldetett; a Körös helységi helyi szegény katona embereknek száz, az enyedi tanodának más száz és a magyar tudós társaságnak kétszáz darab aranyat hagyományozott. Csak ennyit.

A történet különös egybefüggésének kell neveznem, hogy szintén mikor e sorokat írom, a Pesti Napló idei (1854) 151-ik száma, párizsi levelezőjétől a következőket olvasám:

„Míg Körösi Csoma Sándor tibeti készületeiről bővebben szólhatunk, kötelességünknek tartjuk röviden tudatni a közönséggel, miszerint 25 darab papírt, mik buvárlatait tartalmazzák, hagyott maga után és 500 font sterling pénzösszeget, mit rokonai Calcuttában a supreme court general registrarjánál követelhetnek. Az örökség az ázsiai társaságnak volt ugyan az elhunyt által hagyományozva, de halála óráiban el lévén Csoma szigetelve a világtól, a végrendelet sohasem ment a társaság kezébe, s az ügyvédek őt végrendelet nélkül elhunytak nyilatkoztatták“...

Hogy Körösi kitzüött nehéz feladatát meg nem oldhatta, nem csudálhatni, mert akik előtte és utána fáradoztak a nagyszerű fölfedezésben, tévúton járt mindnyája.*

Körösinek alapos ismerete után okom van hinni, hogy egy oly szilárd akaratnak annyi évek alatt nem lehetett csak a szanszkrit szótár szerkesztésére szorítkozni. Lelkületének megmérhetetlen gazdag forrása bizonyosan nagyobb tárgyakkal foglalkozott, amiket most még homály fed s csakis a későbbi kornak jutand tudomására az akkor már valószínűleg megavult ismeretek közzététele. Miután tibeti zarándoksága csak ily csekély eredményt mutathat fel, akkor mi előttünk most s hihetőleg ezután is tudomásunkon kívül eső, de mindenesetre igen fontos okok — vagy legyőzhetetlen akadályoknak kellett közbejönni, miknek leküzdése még az ő roppant előnyei mellett is lehetetlenné vált.

Egy tudományos angol értekezésben olvastam volt:

„Körösi egy a legtudományosabb fők közül, nagyon erős testalkattal, aki indulatjain s akaratján hihetetlen nagy mértékben uralkodott; korának ő volt legnagyobb nyelvésze, mintegy 30 nyelv birtokában.“ Ezt angol ismeri el, az pedig a mások előnyei kiemelése körül nagyon is óvatos, kevesebbet igen, de többet nem tulajdonít.

Megpróbálgatám Körösi ifjabb évei rajzát az utókornak átadni; azon hitben pedig, hogyha ifjú földim olvasandja, találhasson bennük követésre méltó vonásokat s jöllehet Körösi emléket ragyogó eredmények nem koszorúzzák, nyerhessen földim ösztönt az ő magos jellemében; nem kínai vagy tibeti utazásra többé... hanem akaratját s indulatját korlátozni tudja. És most lelkem mélyéből békét sóhajtok az ő távoli poraira! Amit úgy hiszem egy magyar sem tagadand meg tőle.

* Itt Újfalvinnak nem Kőrösire vonatkozó kitérését, a kiadványnak mintegy 46 sorát elhagytuk.

A Tribuna története

3.*

A Tribuna munkája és eredményei.

A magyar állam és magyarság ellen vezetett nagy küzdelem mellett a Tribuna megindulása pillanatától fogva harcot indított a magyarországi románság belső arcvonalán is. Ennek a harcnak főcélja a román összetartás megteremtése volt a Tribuna politikai céljainak érdekében. Néhány év leforgása alatt a Tribuna iránya annyira megerősödött, hogy az ellenfelek már nem tudtak számbavehető védekezést kifejteni, sőt 1892-től kezdve egészen visszavonultak. A Tribunának tehát hosszú harc után a memorandum per korszakában sikerült létrehozni a magyarországi románság politikai egységét.

Rendkívül érdekes és tanulságos az a mód, ahogyan a Tribuna ezt a belső egységet előkészítette és megvalósította. Válaszolva a Pesti Naplónak a Tribuna megjelenését magyarázó cikkére, egyenesen első és legfontosabb célnak nevezte a belső összetartás megteremtését. „Amit mi akarunk és minden áron akarunk, az a Szent István koronája alatti országok összes románjainak összetartása (solidaritate). Törvényen kívül, törvény alatt vagy a törvénnyel szemben, bármint is legyünk, számunkra fődolog az, hogy mindnyájan ugyanolyan módon cselekedjünk.“¹ Nem fontos, ki milyen erkölcsi életet él. Lehet a törvény előtt bűnös, a románoknak testvére, ha politikailag egyetért a vezetőséggel. Az összetartás azt jelenti, hogy minden román a szebeni pontokat képviselő román nemzeti párt irányítása szerint cselekedjék. Aki nem így cselekszik, az áruló és azt a románságnak üldöznie és gyűlölnie kell. Velük szemben minden eszüköz meg van engedve s ellenük mindenkiel össze kell fogni. „Közéletünkben ma a legfelsőbb törvény az összetartás“ — írta a Tribuna ismételten. „Milyen összetartás azonban? A becsületes és jóhiszemű emberek összetartása? Nem. A boldog emlékezetű Borlea Zsigmond mondotta volt egy hitvallásban, hogy még az ördöggel is egyesül, ha az kész őt segíteni a nemzeti ügy védelmezésében. S amíg van egy csoport román, mely hajlandó Magyarország jelenlegi kormányával egyesülni, mi kénytelenek vagyunk ezt az alapvetet vallani: mindent megbocsátunk és mindent meg kell bocsátanunk azoknak, akik velünk egyesülnek és a nemzeti munkatervet elfogadják.“² Ki kell zárni a román közösségből mindazokat, akik a buda-

* Az 1—2. részt l. az EM. ez évi 1. számának 1—28. lapján.

¹ 1884. ápr. 27/máj. 9. 10. sz.

² 1884. máj. 25/jún. 5. 33. sz.

pesti munkatervet akarják elfogadni. Akik rosszat mondanak a budapesti munkaterv híveiről, megérdemlik a románok tiszteletét és szeretetét. A budapesti munkaterv hívei olyan becsstelének, hogy bizonyára még egymás előtt sincs becsületük. Nem szabad velük érintkezni mindaddig, amíg vissza nem térnek a nemzeti párt szebeni pontjaihoz. Aki e pontokkal ellentétben van, aki a román nemzeti vezetőséggel szembehelyezkedik, eléri a román közösség büntetése. Ez a büntetés abban áll, hogy az ilyen embert a románok nem segítik semmivel, a magyarok pedig amúgy sem becsülik. „Nem adunk kenyeret, ha éhes, nem adunk vizet, ha szomjas, bezárjuk ajtónkat előtte, mikor szállást kér... Ez a sorsa azoknak, akik a létkérdésekben eltávolodnak tőlünk, mert a belső kérdésekben nincs közöttünk véleménykülönbség.”¹ Különösen akkor kell a román közösségnek erőteljesen fellépnie, mikor valaki a magyarokkal barátkozik. Egyetlen jó román sem barátkozhatik a magyarokkal. „Jogunk van gyűlölni, lenézni és rendszeresen üldözni közülünk mindazokat, akik akár nyíltan, akár titokban egyesülnek a magyarokkal. Ez a gyűlölet, lenézés és rendszeres üldözés pedig olyan biztos, mint a világosság a napfelkelte idején.”²

A Tribuna csakhamar megmutatta, hogyan kell érteni gyakorlatban a fenti alapelveket. Rendszeres támadást kezdett a budapesti mérsékelt román párt vezetői, hívei és barátai ellen. Legelőbb Roman Miron szebeni ortodox román érseket támadta meg. Reá a Tribuna irányítói különösen haragudtak Cristea szerkesztő eltávolítása miatt, mert véleményük szerint az érseknek még kellett volna védenie a szerkesztőt a magyar kormányval szemben. Ezért a Tribunában egyik cikk a másikat érte az érsek egyházkormányzásáról. Személyében és magánéletében még nem támadták meg, de közéleti magatartásában annál inkább. A Tribuna hívei az egyházi gyűléseken az érseket a magyar kormány előtti túlzott engedékenységgel vádolták. A támadó beszédek a Tribuna részletesen ismertette és magyarázatokkal kísérte. Egyidejűleg az ortodox papságot is igyekezett érseke ellen fordítani. Az érsek védekezett ugyan, de a Tribunával szemben nem igen tudott sikereket elérni. Hiába tiltotta meg híveinek a Tribuna megrendelését: a megrendelés ilyenkor álnéven történt. Közben a Tribuna minden lelkiismeretfurdalás nélkül ásta alá az érsek és a fennhatósága alá tartozó *Mețianu János* aradi püspök tekintélyét. Az újság aradi levelezője jelentette, hogy a püspök magához hivatja a rendelkezése alá tartozó papokat, tanítókat és espereseket s arra biztatja őket, támogassák a választásokon a kormánypárt jelöltjeit. A Tribuna készen volt a válasszal. Mit csináljanak a románok, ha egyházi vezetőik egyházi befolyásukkal a szebeni pontoktól eltérő budapesti munkaterv híveit pártolják? „Gyermeki engedelmisséggel kell meghallgatnunk egyházi vezetőink tanácsait, de mindig az ellenkezőjét cselekedjük annak, amit ők mondanak” — fejt ki a Tribuna. Ez a magatartás különösen ajánlható a papoknak, akik engedelmisséggel tartoznak egyházi feljebbvalóiknak. Ha a románok így cselekednek, akkor ellenfeleik és barátaik egyformán látják, milyen állhatatos nép a román. Titokban pedig a román egyházi vezetők is örülni

¹ 1884. ápr. 28/máj. 10. 11. sz.

² 1884. dec. 19/31. 199. sz.

fognak, mert így megszabadulnak abból a megalázó helyzetből, melyben a kormány tartja őket.¹

Az egyházi vezetők után heves támadás középpontjába került mindenki, aki a magyarokkal barátkozott, vagy valahol engedékeny volt a magyar nyelv iránt. Laurianu váradi gör. katolikus pap Tisza Kálmán miniszterelnököt egy díszvacsorán felköszöntötte. A Tribuna vidéki tudósításában kisserkesztette. Arad egyik legnagyobb tekintélyű román papjánára, Goldiş József, a későbbi püspök, hasonló támadásban részesült, mert állítólag magyarul tanította a vallást az aradi állami gimnázium első osztályú növendékeinek. A „szörnyű vádat“ azonban Goldiş tanítványai nem akarták szeretett mesterükön hagyni s ezért a Tribuna szerkesztőségéhez levelet írtak, melyben tiltakoztak a lap állítása ellen. A Tribuna e támadásokat mindig azzal az ügyes módszerrel indította meg, hogy ő sohasem a maga véleményét közli, hanem a románok nagy többségének véleményét. Már pedig a románok többsége annyira erősen elutasítja magától a magyarságot és nyelvét, hogy jaj annak, aki ezzel a közvéleménnyel szembe kerül. Goldiş, aki jól ismerte a román közvéleményt, a Tribunához intézett levelében bátran szembeszállt a szebeni lap merész feltételezésével. „Elismerem — írta levelében — hogy a körülményekhez képest kivételesen tanítottam és tanítok magyar nyelven is... Mert azokkal a tanulókkal is meg kell értetnem magamat, akik nem beszélnek románul. Ez olyan kötelesség számomra, amit a közvélemény állítólagos irányzata kedvéért sohasem fogok elhanyagolni.“²

Kevesen voltak azonban ilyen bátrak. A Tribunának a magyar államban élő románokra való hatása napról-napra érezhetőbbé vált. A szebeni érsek ellen közölt sorozatos támadások lassankint aláásták annak tekintélyét. Az az erőszakos megfélemlítés, amelyet a Tribuna kezdeményezett, hallatlan dolog volt addig a román közéletben. Nem csoda, ha egyre kevesebben mertek vele szembeszállni. A Telegraful Roman és a Viitoriul című hetilapok mindent megtettek ugyan vezetőik védelmére, de a Tribunával nem versenyezhetek. A Tribuna harcias lendülete alapján véve tetszett a románoknak, akik örömmel olvasták a lap magyarelles cikkeit. De annál kevésbbé tetszett a Tribuna belső harca, melyet románok ellen folytatott. Roman Miron érsek és a mérsékelt román párt többi vezetői a Tribuna megjelenése előtt nem voltak népszerűtlenekek a magyarországi közéletben. Sőt — amint éppen Slavici-től tudjuk — a mérsékelt román párt megalakulása és tevékenységének megindítása a szebeni munkaterv alapján álló román nemzeti párt beleegyezésével történt.³ A két párt között létrejött megegyezés szerint tulajdonképpen együtt kellett volna dolgozniuk titokban a román ügyért. Azt gondolták: a szebeni pontok megvalósítását követelő nemzeti párt eddig nem sok eredményt ért el. Meg kell próbálni, hátha az ország alkotmányát, Erdélynek Magyarországához való csatolását és a dualista államszervezetet elismerő mérsékelt román pártnak több sikere lesz? A tribunisták azonban épen ettől

¹ 1884. máj. 9/21. 20. sz. „Presiuni electorale“ címen.

² Slavici: *Tribuna și Tribuniștii*. 18.

³ 1884. okt. 16/28. 148. sz.

féltek s ezért ítélték el megindulásától fogva az ú. n. nemzeti összetartás (solidaritatea națională) politikáját. Nem akartak Erdély önkormányzata nélkül a magyarokkal kibékülni, de meg Roman Miron érsekben sem bíztak. „Nem szabad két párt egyidejű létét eltérni“ — mondogatták, mert ha együttműködésük titokban biztosítva is van, a dolog természeténél fogva előbb-utóbb összevesznek s akkor oda van a nemzeti összetartás. Az igazi nemzeti összetartás az, ha az összes románok egyetlen pártban vannak, még pedig a szebeni munkaterv alapján szervezett nemzeti pártban. Nehány hét alatt a Tribuna olyan eredményes munkát végzett, hogy az 1884. június 1-én tartott szebeni párt-értekezleten a régi értelmezésű nemzeti összetartás politikáját elvetették s a tribunisták néhány vezetőjét a párt végrehajtó bizottságába beválasztották. Mivel pedig Cosma Pártján nem volt ezen az állásponton, elnöki tisztségéről lemondott; erre a komité tagjai Barițiu-ot választották elnökké.¹ Most már a tribunisták nagyobb reménységgel nézhetnek a mérsékelt román párt ellen indított harcuk végső kimenetele elé, hiszen a párt szebeni határozata után hivatkozhattak az egész nemzeti párt egységes véleményére. Cosma Pártjának azonban jó néhány híve volt, az érsek pedig szintén sok ember felett rendelkezett már egyházi méltóságánál fogva is. Ezeket nagyon megdöbbenette és felháborította az a hang, ahogyan a Tribuna írt az érsekről. Midőn az érsek megválasztásának tízedik évfordulója volt, a Tribuna különösen kemény cikkben pellengérezte ki. „Őszinte és határozott ellenfelei vagyunk neki“ — írta bevezetésként a túlnyomó részben ortodox lap a magyarországi román ortodox egyház fejeéről. A románok többségének véleménye az, hogy baljóslatú nap volt a románokra nézve, amikor az érsek az egyház élére került. Szerencsétlen az az egyház, amelynek Roman Miron a vezetője.² Az ilyképen köszöntött érsek természetesen nem épen örült a tribunisták magatartásának. Annál kevésbé, mivel a románok többségének még nem volt ilyen határozottan elítélő magatartása vele szemben. Ellenségei ugyan szép számmal voltak, de a Tribuna megjelenése előtt egyiküknek sem jutott eszébe, hogy ilyen vakmerő módon a sajtóban támadja meg. Az érsek és barátai érezték, mennyire veszedelmes a Tribuna módszere. A szebeni lap ugyanis a nevelők és politikai hírverők ősi módszerét gyakorolta; a tőle kívánt magatartásról következetesen úgy írt, mint amely már kialakult és meghatározza a román közvéleményt. Ebben az esetben pl. heteken keresztül cikkezett arról, hogy az érseket és a budapesti román mérsékelt párt híveit a románok többsége megveti és kiközösíti. Ez nem volt igaz 1884-ben. De a Tribuna addig állította, amíg a naponta leírt kifogásokat egyre többen kezdték hangoztatni. Ezzel az észszerű és nagyvonalú hírveréssel a Tribuna néhány év alatt jelentős eredményeket ért el.

1884. végén azonban még sokan voltak, akik ezt a módszert valóban csak veszedelmes módszernek, nem pedig a tényleges helyzet kifejezésének tartották. A Tribuna állandó hírverését a románság helyzetének romlásáról épen olyan túlzásnak tekintették, mint, a magyarság ellen irányuló egységes román föllépést sürgető követeléseit. A Tribuna azt kívánta, hogy a magyar

¹ I. h. 33.

² Tribuna, 1884. nov. 22/dec. 5. 178. sz.

állam elleni küzdelem érdekében minden román tegye félre más román testvérével szemben a kisebb okból származó ellentétet. Legyen nagy testvéri összefogás és nemzeti béke, mint amely feltétlenül szükséges nagy közös nehézségek idején. Kisebb veszekedések nem lehetnek akkor, midőn a románokat olyan nagy elnyomás közös valósága keseríti. De ezt a románok nem igen érezték s azért a kisebb-nagyobb viták nyugodtan folytak tovább. A Tribuna kénytelen volt megállapítani a szomorú valóságot. „Állandóan siránkozunk és panaszkodunk, hogy fejlődésünket akadályozzák, hogy a közélet összes területeit bezárják előttünk, hogy mintegy idegenek vagyunk hazánkban: azonban mindezeket úgy mondjuk, mint akik nem vagyunk meggyőződve a tőlünk mondottak igazságáról.”¹

A Tribuna második évének elején valóban ilyen volt a helyzet. Az újság egyre szenvedélyesebb hangú cikkeinek láttára sokan feltették a kérdést, vajjon mit akar a Tribuna ezzel a valóságnak meg nem felelő, szélsőséges beállítással? 1885. tavaszán e kérdezők sorába állott Erdély másik román napilapja, a nagymúltú *Gazeta Transilvaniei* is. A brassói napilap addig némi tartózkodással figyelte szebeni lapjáról tevékenységét. Politikailag mindketten a szebeni pontokat hirdették és a román nemzeti pártot támogatták. Midőn a Tribuna a maga különös, támadó modorában tevékenységét megkezdte, és hatása nöttön-nőtt, a brassói lap bizonyára látta saját háttérbeszorulásának előjeleit. 1885. tavaszán kitört az első harc a két lap között. A brassói *Gazeta* az Ellenzék egyik cikkének átvételével próbálta jellemezni, hogyan nézi a magyar sajtó a Tribuna magatartását. Erre a Tribuna nekiment a *Gazeta*-nak és néhány kellemetlen hatású feltételezéssel igyekezett néhány kérdésben nyílt színvallásra kényszeríteni. A *Gazeta* dühösen válaszolt. Rámutatott arra, hogy a Tribuna „végzetes módon”, mindig veszekedésre hajlik² nemcsak a magyarokkal, hanem a románokkal is. Lám most már annyira elragadtatta magát, hogy vakmerőségében nyíltan szembeszáll a *Gazeta*-val, noha munkatársai csak „tegnap-tegnapelőtt vették a tollat kezükbe”. „Ha valaha is tévedtünk — írta a *Gazeta* — akkor bevalljuk, hogy tévedésünk abban a túlságosan nagy elnézésben állott, amellyel eddig a Tribunánál lévő kartársaink célzatos csacsogásait kísértük.”³ A Tribuna gyanúsításait és bizonytalanságait a *Gazeta* más körülmények között nem venné komolyan, — fejtette ki továbbiakban a brassói lap cikkírója. De most nem lehet tréfálni, merl „rejtett és veszedelmes irányzattal” áll szemben, melynek eszméi megmérgezzhetik a román népet. Ezért igyekezni kell előre elhárítani a Tribuna eszméinek fertőzőesi veszedelmét. „Román közérdek és különleges erdélyi érdek megtudni — írta a *Gazeta* — milyen célokat és irányzatokat követ a Tribuna, mely egyrészt folytonosan nagy szájjal kiabál, hogy a román nép az igazságtalanságok miatt — „meggondolatlan tettekre” hajlik, másrészt pedig a legpiszkosabb gyanúsításokat irányítja azok ellen, akik hosszú idő óta meggyőződéssel harcolnak a román nép jogaiért.”⁴ A *Gazeta* cikéből kitűnt, hogy a brassói lap véleménye sokban eltér a Tribuna fel-

¹ 1884. dec. 21/jan. 2. 201. sz.

² 1885. febr. 26/márc. 10. 45. sz.

³⁻⁴ 1885. febr. 27/márc. 11. 46. sz.

fogásától. A brassói román napilap nem hitte, hogy a magyarországi románok annyira el lennének keseredve helyzetük miatt, mint ahogyan a Tribuna állítja. „Mit gondol a Tribuna — kérdezte a Gazeta Transilvaniei, — milyen különös szolgálatot tett a román ügynek azzal, hogy Erdélyt úgy állította be, mintha egy dinamittal megtöltött hordó lenne? Milyen célból és milyen alapon írja le a Tribuna a román nép elégedetlenségét olyan módon, mintha ez a nép a forradalom előestéjén állana?”¹ A Tribuna válaszában hangsúlyozta, hogy ő azért írt ilyen módon a román nép elégedetlenségéről, mert így nyilvánvalóbb az elégedetlenséget kiváltó ok megszüntetésére irányuló román követelés jogosultsága. A Gazeta tehát jobban tenné, ha ezt a nagy román ügyet nem gyengítené a maga állításaival.

A vita lassan-lassan elült s a felek egyelőre megbékéltek. De ez a béke csak látszólagos volt. A két lap közti ellentét nem szűnt meg. A Gazeta nem bírta a versenyt a Tribunával, mely vakmerő magatartása és éles hangja következtében egyre nagyobb olvasótáborra hódított magának. A románok annyira hozzászórtak a szebeni lap éles írásmódjához, hogy a mérsékelt hangú román lapok iránti érdeklődés napról-napra csökkent. A Tribuna első vetése kezdett megérni. A mérsékelt román párt lapja, a Viitoriul 1885. tavaszán megszűnt. Megszűnését a Tribuna egyenesen a lap túlságosan mérsékelt magatartásának tulajdonította, mert a románság már egyre keményebb hangot kívánt s időnként még a Tribunát is mérsékeltnek találta. „Lassan-lassan azok, akik a Tribunával meg voltak elégedve, kezdték a lapot igen mérsékeltnek tartani” — írta a Tribuna a Viitoriul megszűnésével kapcsolatban. „Igaz tehát — folytatta — hogy ha a Viitoriul megszűnik, a mérséklet betegségében pusztul el.”²

A Tribuna ugyancsak óvakodott ettől a „betegségtől”. Munkatársai valósággal versenyeztek a kemény kifejezések használatában. A lap írásmódjának megfelelt például a szatmármegyei román nőegylet elnöknőjének beszámolója, melyben az a magyar belügyminiszter döntését „a román türelmesség arcátlan kihívásának” minősítette. A belügyminiszter ugyanis a nőegylet alapszabályait nem hagyta jóvá s ez dühösítette fel az egylet vezetőségét, mely a Tribunában a fenti minősítés után feltette a kérdést: „jogállamban élünk-e, vagy a basibozukok dühének szolgálnak ki minket?”³ Máskor a magyar állami intézmények túlságos anyagi támogatásáról cikkezve a Tribuna kifejtette, milyen kár, hogy pl. a budapesti színházakra annyit költenek, holott azok „rendszerint üresek” és a román cikkíró szavai szerint „a kutyák üvöltenek bennük”. Bátran ki lehet mondani, hogy a Tribuna számai a durva szitkozódások és kemény kifejezések valóságos tárházai. A hangot a szászok is kifogásolták. Mikor Slavici első sajtópere az ismeretes felmentéssel végződött, a szászok tárgyilagosságukat hangoztatva kifejtették, hogy a Tribuna hangjával ők sem értenek egyet s azt igen durvának találják. Erre a Tribuna azt válaszolta, nem a románokon múlik a hangszínezet megválasztása. Azért kell a Tribunában ilyen kemény hangot használniok, mert ez a célravezető; ez a hang felel meg a

¹ 1885. febr. 28/márc. 12. 47. sz.

² 1885. márc. 2/14. 49. sz.

³ 1885. márc. 5/17. 51. sz.

magyarok természetének. A magyarok nem akarják meghallani a román elégedetlenség szavait. A Tribuna tehát kénytelen erős kifejezéseket használni, mert azt akarja, hogy a magyarok végre vegyék tudomásul a román elégedetlenséget.¹

A tribunisták tehát egyre fokozódó hévvel folytatták támadó hadjáratukat a magyar állam és a magyarság ellen. Ugyanakkor a belső román arcvonalon megindított harc sem szünetelt. Ez utóbbi arcvonal eredményei csakhamar szembetűnőek voltak. A mérsékelt román párt lapjának, a Vii-toriul-nak megszűnésével a párt hívei közül sokan visszatértek a szebeni pontokat képviselő román nemzeti pártba. A Tribuna ismételten próbálkozott Roman Miron érsek és más egyházi vezetők „megtérítésével” is. 1885. közepén újból felhívta őket: csatlakozzanak a magyar kormány ellen harcoló többi románokhoz. „A magyar kormány, mellyel a románok harcban állanak, nyomást gyakorol az egyházi vezetőkre” — írta egyik vezércikkben. A románoknak joguk van tehát minden eszközt felhasználni arra, hogy ezeket az egyházi vezetőkét rákényszerítsék a kormány nyomásával szemben határozott ellenállásra. A Tribuna felajánlja támogatását e célra. Ha ez nem elég, vegyék tudomásul, hogy a magyaroknak tett szolgálataik miatt a Tribunával kerülnek összeütközésbe. A cikk szerzője félreérthetetlen fenyegetéssel fordult az egyházi vezetők felé: „nem játszunk a szavakkal, nagy érdekekért vívott küzdelemben veszünk részt s aki ellenünk van, nyugodjék bele abba a gondolatba, hogy mi is megtámadjuk és jól kikeressük sebezhető pontjait.”² Az érsek azonban nem ijedt meg, noha a Tribuna most már saját papjait is igyekezett ellene lázítani. A papok között voltak olyanok, akik főkötelességüknek híveik lelkigondozását tartották, nem pedig a román nemzetiségi harc folytatását. A Tribuna ezeket a papokat kiszerveztette. „Bennünk románokban — írta — ma a nemzeti érzés megelőzi a vallásos érzést és elidegenedünk attól az egyháztól, amelyik nem oltalmazója nemzeti fejlődésünknek. A mi papunknak mindenekfelett a nemzeti szellem csöndes hívének és a román műveltség terjesztőjének kell lennie, másképen tudni sem akarunk róla.”³ A jó románok mindenütt felhasználják az alkalmat a román műveltség terjesztésére és idegenekkel, főleg pedig magyarokkal nem érintkeznek. Ez utóbbi dologra nagyon kell vigyázni minden románnak, — írta a Tribuna ismételten. A román nép annyira komolyan veszi ezt, hogy még legnépszerűbb vezére is rövid idő alatt lehetetlenné válik előtte, ha gyakrabban megfordul magyar társaságban. Lám Gojdu minden jótéteménye ellenére a román társadalom számkivetettje maradt, mert a magyarokkal barátkozott.⁴

A Tribuna szívós megfélemlítő politikája lassan-lassan tényleg kialakította azt a mindinkább egységessé váló magatartást, melyről a lap megindulása pillanatától kezdve, mint meglévő valóságról írt ugyan, de amely 1884. elején még csak óhajítás volt. 1885. végén már más volt a helyzet.

¹ 1885. febr. 10/22. 32. sz.

² 1885. jún. 4/16. 125. sz.

³ 1885. okt. 17/29. 237. sz.

⁴ 1885. okt. 22/nov. 3. 241. sz.

Roman Miron érsek észrevette, hogy a Tribuna hatása alatt személyes híveinek száma egyre apad, sőt egyik-másik egyházi ténykedését legbizalmasabb körből álnéven rendszeresen feljelentik a Tribuna szerkesztőinek. Papjai előtt is fogyott a tekintélye. Ezért elhatározta, hogy megpróbálja összefogni mindazokat, akiknek a Tribuna nem rokonszenves. Ilyenek most már inkább az ismert nevű politikusok között voltak, mert a tömegek egészen a Tribuna sodrásába kerültek. Növelte az érsek reményeit a Gazeta Transilvaniei újabb támadása a Tribuna ellen. Ezenkívül Babeş Vince és Mocsonyi Sándor támogatására is számított, mert e két bánági román politikus ugyancsak veszélyesnek tartotta a Tribuna szélsőséges politikáját. A magyarországi román közélet eme vezetői megengedhetetlennek tartották, hogy a magyar államban élő románok legfőbb hatósága, irányítója és ellenőrzője a Tribuna legyen. A Tribuna ugyanis határozottan ezt a szerepet követelte magának s 1885. vége felé sok tekintetben tényleg legfőbb irányítója lett a románságnak. De ugyanekkor megindult ellene is az összpontosított támadás.

1885. végén a Gazeta Transilvaniei cikksorozatot kezdett a Tribuna főszerkesztője, Slavici ellen. A cikkekben Slavici-ot a magyarországi románság belső békebontójának nevezte s politikai elveit éles bírálatban részesítette. E cikkek megjelenésével egyidejűleg Roman Miron érsek is felhívta alárendeltjeit: tagadják meg a Tribunát és forduljanak szembe annak irányával. A tribunisták értesülése szerint az érsek mögött ekkor már ott állott Babeş is, akinek a Tribuna iránya eleitől fogva nem tetszett.¹

A Tribuna legelőször Roman érsek ellen fordult. Slavici egy nevével jelzett nyilatkozatban bejelentette, hogy azontúl nem fogja kimélni az érseket.² Babeş-sel és a Gazeta Transilvaniei szerkesztőivel szemben nagyobb óvatosságra volt szükség. Ezek a nemzeti párt befolyásos tagjai voltak. Ellenük tehát nem lehetett olyan hamar nyílt támadást indítani. A Tribuna egyelőre megelégedett azzal, hogy közölte Babeş-nek Slavici-ra vonatkozó kijelentését, úgy akarván Babeş-t bemutatni, mint aki nem barátja a Tribunának. Babeş állítólag azt mondta volna, hogy Slavici „makacs, önfejű, meggyőzhetetlen és kibékíthetetlen“. Ez a jellemzés sok tekintetben találó is volt. Slavici tevékenységét végtelen szívósság és kitartás jellemezte. Midőn 1886. elején a Gazeta Transilvaniei és a Luminătoriu (Babeş hetilapja) lassan-lassan Roman érsek mellé állott és az érseket a Tribunával szemben védelmébe vette,³ Slavici elhalasztotta a szövetséges ellenfelekkel való leszámolást. A Gazeta támadását egyelőre szintén válasz nélkül hagyta. Előbb meg akarta erősíteni a tribunisták helyzetét a nemzeti pártban. Törekvése 1887-ben sikerre vezetett. Babeş ellenzésével szemben Slavici-ot beválasztották a nemzeti párt komitéjába s nem sokkal később a komité titkára lett.⁴ Mint a komité titkárát megbízták az uralkodó elé terjesztendő memorandum megfogalmazásával. Slavici és vele együtt a Tribuna a nemzeti párt vezetőségében győzelmet aratott Babeş

¹ 1886. jan. 17/29. 13. sz.

² 1885. dec. 31/jan. 10. 297. sz.

³ 1886. jan. 29/febr. 10. 23. sz.

⁴ Slavici: *Tribuna și Tribuniștii*. 53—54.

felett s e pillanattól kezdve a Tribuna irányzata végleg felülkerekedett. Babeş, Mocsonyi és a többiek, akik a memorandumnak az uralkodó elé való terjesztését nem helyeselték, lassankint egyre jobban háttérbe szorultak. Nehány év múlva teljesen legyőzve félreállottak s a Tribuna szélsőséges vezetése alatt jött létre a magyarországi románság politikai egysége. A tribunisták jogosan hivatkozhattak arra, hogy ezt az egységet súlyos harcok árán ők valósították meg. A memorandum e politikai egység jegyében született meg s a Tribuna legnagyobb politikai erőfeszítése a memorandum elkészítése és átnyújtása, valamint a memorandum-pernek a román hírverés céljából való kihasználása volt. Nyilvánvaló, hogy a tribunisták munkája nélkül e memorandum soha sem készült volna el. Am a memorandumnak semmi gyakorlati eredménye nem volt a magyarországi románokra nézve. A Tribuna sokkal nagyobb eredményt ért el a román közművelődési egység megvalósítása révén. Ez utóbbi nélkül különben a memorandum-mozgalom sem sikerült volna, mert a közművelődési egység megvalósulása következtében jöttek létre azok a politikai összeköttetések, melyek a Kárpátok két oldalán élő románokat ettől fogva mindig összetartották.

Az előbbiekből már láttuk, hogyan indokolta a Tribuna a román közművelődés központjának Bukarestbe való költözését. Szerinte Erdély románsága nem bírta a versenyt Romániával, mert továbbfejlődését a magyar kormány politikája megakadályozta. Így került Bukarest az élre s most már közművelődési téren a magyar állam összes románjai a román fővároshoz símulnak. „Ma a mi tekintetünk — írta a Tribuna 1885-ben — állandóan Bukarest felé irányul s legfőbb gondunk az, hogy a közművelődési formákat illetőleg ne térjünk le nálunk fejlettebb testvéreink útjáról és hogy terjesszük itt az ő szellemüket. Az irodalmi Dácia olyan történelmi igazság, melyre büszkék vagyunk s olyan, amit még a magyarok sem tagadhatnak.“¹ A puina gyűlés részleteiből és határozatainak következményeiből tudjuk, hogy a magyarországi románoknak a bukaresti szellem és közművelődés felé való fordulása a szintén romániai eredetű junimista mozgalom elszánt híveinek tudatos tevékenységére vezethető vissza. A bukaresti közművelődési központ tehát nem azért alakult ki, mert a magyarországi románok „a magyar elnyomás miatt“ nem fejlődhettek, hanem ellenkezőleg: a magyarországi románok önálló közművelődési fejlődését a romániai szellem szolgálatában álló és azt minden eszközzel fejlesztő junimisták akadályozták meg. Slavici-től tudjuk, hogy a magyarországi románok egyáltalán nem kívánták a romániai közművelődés hatását s Balázsfalva — minden magyar befolyástól mentesen — a Cipariu Timotheus és tanítványainak etimologikus szellemében akarta a román nyelvet tovább fejleszteni. „A románok sem Erdélyben, sem Bukovinában nem ismerték a romániai művelt társadalom eme természetes befolyását — írja Slavici szószerint — s makaesul visszautasítottak minden Romániából jövő közművelődési formát.“² Így hát hosszú, kitartó munkával kellett a magyarországi románok emez idegenkedését legyőzni és a magyar állam

¹ Tribuna, 1885. máj. 29/jún. 10.

² Slavici: *Tribuna și Tribuniștii*. 41—42.

románjait Románia közművelődési hatása alá helyezni. Világos tehát, hogy ez a „közművelődési egyesítés“ nem a magyar állam elnyomó politikájának visszahatásaképpen következett be, hanem ellenkezőleg; azért lehetett megvalósítani, mert a magyar államban a román közművelődés alakulását semmiféle állami megszorítás nem befolyásolta. A Tribuna épen azért állította úgy be a kérdést, mintha a Bukarest felé való fordulás a magyar politika miatti visszahatás következményeképpen már véglegesen megtörtént volna, mert el akarta leplezni azt a tudatos, egyesítő munkát, mely a Tribuna hasábjain megindulva döntő jelentőségűnek ígérkezett. A Tribuna valamennyi kezdeményezése között ez volt a legóvatosabb. Nem írt heves cikkeket a magyarországi román közművelődés szelleme ellen; nem intézett nyílt támadást Balázsfalva hatása ellen, hanem az újság nyelvezetének terjesztése és hatása révén közvetett módon ásta alá a balázsfalvi iskola nyelvét és írásmódját. Okos és körültekintő eljárás volt ez.¹ Egyrészt a magyar állam figyelmét nem hívta fel e munkára, mely következményeiben annyira fontos volt, hogyha a magyar állam vezetői idejében észreveszik, talán még meg is akadályozzák. Jóllehet a munka fontosságának magyar részről való felismerését az akkori magyar viszonyok között nem igen lehetett feltételezni, — csodák még Magyarországon is történhettek s a Tribuna nem akarta kockáztatni a biztosra vett eredményt. Másrészt a heves fellépés elidegeníthette és makacssá tehetné volna a magyarországi románságnak a balázsfalvi hagyományokhoz ragaszkodó híveit. Ezért a Tribuna megindulása után csak másfél évvel között egyenes támadásnak tekinthető cikket a balázsfalvi nyelv és írásmód ellen. Addigra azonban az újság nyelvvel közvetve annyira népszerűvé tette a romániai írást és nyelvet, hogy a balázsfalvi nyelv és írás órái meg voltak számolva.

Láttuk, hogy a magyarországi etimologikus nyelv és írás ellen ez első nagyobb támadást a szebeni Telegraful Roman mögött álló fiatalok intézték hét-nyolc évvel a Tribuna megjelenése előtt. Munkásságuk az etimologizmus uralmát megingatta ugyan, de nem volt döntő hatású. Hogy mennyire nem, azt bizonyítja az a nagy különbség, amely a Tribuna és más román újságok nyelvezete között a szebeni napilap megjelenése után csakhamar mindenkinek feltűnt. A Tribuna nyelve a romániai megújult nyelv volt, melynek szépségeit Slavici, az akkori román irodalom egyik legnagyobb tehetsége ragyogtatta a lap hasábjain. Ezzel szemben a magyarországi román lapok a balázsfalvi iskola hagyományainak szellemében kialakult latinizáló, nehézkes nyelvet használták. A balázsfalvi szellem hatása alatt élő román nyelv a latinhoz ugyan tényleg jobban hasonlított, mint a romániai, de elsősorban a román középosztály nyelve volt; a nép nem nagyon értette. Slavici és a többi junimisták szemében, a valóságnak megfelelően, ez a nehézkes, Eminescutól „madárnyelv“-nek csúfolt, mesterséges román nyelv volt a Kárpátok két oldalán élő románság közművelődési egységének legnagyobb akadálya. Ez akadály komolyságáról kellő képet alkothatunk magunknak, ha egymás mellé állítjuk a Tribuna és egy másik elterjedt román hetilap, a Luminătorul néhány mondatát. 1884. májusában a szebeni komité

¹ Breazu Ion: *Literatura Tribunei*. Dacoromania. VIII (1934—35). 37.

azonos szövegű felhívást bocsátott ki, melyben a párt híveit meghívta a júniusban tartandó szebeni értekezletre. A felhívást a román nemzeti párt munkatervét támogató összes magyarországi román lapok közölték. A Tribuna máj. 3/15-i, a temesvári Lumintătoriu máj. 5/17-i számában közölt szöveg ilyen volt:

TRIBUNA:

Cătră alegătorii români aderenți ai partidei naționale române din Ungaria și Transilvania.

Comitetul electoral permanent al partidei naționale române, esmis de cătră conferința alegătorilor români, ținută în Sibiu în zilele din 12, 13 și 14 Maiu 1881, terminând lucrările preparative convoacă prin aceasta o conferință generală a partidei pe 1 Iunie călindarul nou...

Trombițaș
secretar.

LUMINĂTORIUL:

Cătră alegătorii romani aderenți ai partidei nationale romane din Ungaria si Transilvania.

Comitetul electoral permanent al partidei nationale romane, esmis de cătră conferința a alegătorilor romani tinuta in Sibiu, in zilele din 12, 13 si 14 maiu 1881

..... convoca
prin acés'a o conferinția generala a partidei pe 1 iuniu calindariul nou

Trombitiasiu
secretariu.

A két lap azonos szövegére vetett egyetlen pillantás elegendő a romániai és magyarországi román írásmód közti különbség megállapítására. Egy harminchárom szóból álló mondatból a magyarországi román nyelven írott lap nem kevesebb, mint tizennyolc szót másképen írt, mint a romániai nyelvet használó Tribuna. A magyarországi román középosztály írása tehát átlag felében különbözött a Romániában használatos helyesírástól. De nemcsak helyesírásban volt különbség a két nyelv között, hanem kiejtésben is. A magyarországi román etimológisták arra törekedtek, hogy a szavakat úgy ejtsék ki, amint leírják. Így a magyarországi románok legjobb úton voltak egy külön, a romániai nyelvtől erősen elütő román nyelv kialakítása felé.

E fejlődés tudatos megállítására és a fonetikus írás bevezetésére vállalkoztak volt a szebeni irodalmi kör tagjai. A Telegraful Roman mellékletén és hasábjain át jó munkát végeztek. Bevezették a fonetikus írásmódot a magyarországi román szellemi életbe és romániai helyesírással írott könyvek kiadására buzdították a román szellemi élet képviselőit. Munkájuk szép sikerrel járt. De az etimológisták még erősen tartották az arcvonalat. Ezt csak a Tribunának sikerült végleg áttörnie és a fonetikus írásmódot és romániai nyelvet uralomra juttatnia.

A szép és könnyed romániai nyelven írott Tribuna naponta megjelent. A lap nyelvét sokan szídták, csúfolták és „elrontott” nyelvnek minősítették, de egyre többen és egyre nagyobb területen olvasták.¹ Naponta és állandóan olvasva a legérdekesebben, — mondhatnók — legizgatóbb módon szerkesztett román napilapot, a magyarországi románság lassankint megszokta a lap nyelvét s a végén már szépnék találta. A Tribuna ügyének és nyelve népszerűsítésének legtöbbit használták az ú. n. vidéki levelezők tudósításai.

¹ Slavici: *Tribuna și Tribuniștii*. 43.

(Corespondențe particulare.) A Tribuna minden száma tele volt ilyen vidéki tudósításokkal. A tudósítók legnagyobb része (falusi papok, tanítók, kisvárosi hivatalnokok, vagy szabadfoglalkozásúak) nem tudott a Tribuna nyelvén írni. A beküldött levelek és tudósítások nyelve a Magyarországon használatos román nyelv volt, etimologikus helyesírással. A Tribuna szerkesztői azonban rendszeresen átírták vagy átjavították a vidéki írásokat. E munkához rengeteg türelemre és finom tapintatra volt szükség, nehogy a tudósítók megsértődjenek cikkeik átírása miatt. Slavici bevallja, hogy mintegy két éven át ilyen munkával töltötte estéit. A javításban Bechnitz segített neki; később pedig Coșbuc György, a román irodalom fiatal reménye, aki szintén belépett a Tribuna szerkesztői csoportjába. Két-három év múlva a Tribuna nyelve és írásmódja egészen általános lett; a vidéki tudósításokat már javítás nélkül is lehetett közölni.¹ Ez azt jelenti, hogy 1884-től 1887—88-ig a Tribuna megsemmisítette a különálló magyarországi román írásmódot és nyelvet, azaz a romániai román nyelvet és helyesírást egyeduralomra juttatta.

A balázsfalvi etimologikus írásmód fentartása érdekében 1885 tavaszán tették az utolsó érdekes kísérletet. Ez év április 8-án Balázsfalván gör. kat. tanári értekezletet rendeztek. Az értekezleten az összes gör. kat. középiskolák tanárai résztvettek. A Tribuna röviden beszámolva az értekezletről, néhány megjegyzéssel kísérte a résztvevőknek a helyesírás egységére vonatkozó határozatát. „A különködő etimologikus helyesírás — állapította meg, — jelenleg a Karthago bukása előtti harcot vívja, mert csak nehezen hagyja el a küzdőteret... Azonban ütött az órája. Mégis dicséretére válik, hogy az utolsó percekben is annyi bátorsággal és önmegtagadással harcol.”² Tényleg a balázsfalvi értekezlet résztvevői nem tudtak egységes megállapodásra jutni a helyesírásra vonatkozólag. A naszói tanárok a fonetikus írásmód mellett kardoskodtak; míg a balázsfalviak a régi etimologikus hagyományok és helyesírás fenntartását kívánták. „Balázsfalván az öregtől a fiatalig mindnyájan az etimologikus helyesírás mellett vannak” — írta egyik balázsfalvi újság nyomán a Tribuna.³ A balázsfalvi értekezlet részletes lefolyásáról egyik résztvevő naszói tanár számolt be a Tribuna hasábjain.⁴ E beszámoló feltárja a romániai helyesírás híveitől hangoztatott érveket. Egyik ilyen érv az új helyesírásnak a román népre való hatását emelte ki. A jó helyesírás előmozdítja a közművelődésnek a nép nagy tömegei között való elterjedését. A balázsfalviak, akik a régi etimologikus írásmódhoz olyan makacsul ragaszkodtak, nagy kárt okoznak a románságnak. Sajnálatos dolog, hogy még nem vezették be iskoláikba az egységes román helyesírást. Így elszigetelődnek a másik román világtól. „Legalább a nyelv, az irodalom és az irodalmi alapzatot képező helyesírás területén legyen meg az egység”, — írta a tudósítás szerzője, Alexi dr., tanár. A híres és mindenekfelett nacionalista Balázsfalva remélhetőleg román módon fogja felkarolni ezt az ügyet a nyelvi és helyesírási nemzeti egység érdekében.

¹ I. h. és *Lumea prin care am trecut*, 97.

² 1885. ápr. 11/23. 82. sz.

³ 1885. jún. 7/19. 128. sz.

⁴ 1885. 124—130. sz.

„Nem tudok megbékülni azzal a gondolattal, hogy ma az egész nagy és kiterjedt Romániában csak Balázsfalva legyen hajlamos a helyesírás szempontjából való kivételre“ — írta ügyesen a Tribuna cikksorozatának szerzője. Tényleg Balázsfalva egyedül nem tudta megakadályozni annak a nyelvi egységnek győzelmét, melynek érdekében a legnagyobb tehetségű román írók olyan szívós tevékenységet fejtettek ki. Nemsokára megadta magát s ezzel a román nyelvi egység megvalósult. A nyelvi egység megszületése természetesen további nagyjelentőségű következményekkel járt. A romániai hatás megnövekedett. De nemcsak a közművelődési, hanem politikai téren is. Amint Slavici írja „megkezdődött az eszmék közlekedése, s ezáltal kellett a közművelődési törekvések egységére eljutnunk“.¹ Itt azonban már inkább politikai egységre való törekvéstről volt szó, mert a közművelődési egység a romániai nyelv és helyesírás elfogadásával, valamint a román királyság irodalmának beáramlásával a múlt század nyolcvanas éveinek vége felé megvalósult. Az 1891-ben alapított közművelődési szövetség, a hírhedt „Liga culturală“ már egészen politikai célú alakulat volt, melynek törekvése a magyarországi román kérdésnek és a román politikai egység eszméjének az európai országokban való népszerűsítésre irányult.² A Liga sokat hangoztatott közművelődési célja és formája csak a be nem avatott külföldieket tudta félrevezetni. Hiszen a Liga megalapítása pillanatában a románság közművelődési egysége valóság volt, mely épen főleg a Tribuna tevékenysége következtében lett azzá. A közművelődési egységért már nem volt szükség új alakulatra, mert az a putnai elképzelésnek megfelelően megvalósult.

E nagy siker mellett a Tribuna más területen is jelentős eredményt ért el. Megjelenése után csakhamar gondos munkát indított meg ama szakadékok áthidalására, mely a magyarországi román középosztályt a falusi román néptől egyre jobban elválasztotta. A magyarországi románság politikai fejlődésének vizsgálásakor láttuk, hogy a román nép nem nagyon értette középosztálybeli vezetőinek politikai céljait. Nem tudta mi a passzivitás s még kevésbé tudott különbséget tenni a nemzeti párt és mérsékelt román párt politikai elvei között. A képviselőválasztások idején rendszerint résztvett a szavazáson, de minden határozott politikai meggyőződés nélkül. Az 1884-i választáskor pl. csak két román képviselőt választottak meg a szebeni nemzeti pontok alapján, míg a többi kerületek románjai más alapelvet valló jelöltekre szavaztak. A Tribuna ezt a jelenséget a román nemzeti összetartás meggyengülésével magyarázta, de jól tudta, hogy a falusi nép és középosztály között a passzivitás kimondása után legtöbb helyen semmiféle összetartás nem volt. Ezt a magyarok is tudták és alkalomadtán szemébe mondták a román politikai „előharcosoknak“. A Tribuna épen ezért eleitől fogva hangsúlyozta a román középosztály és nép összefogásának nagy jelentőségét. Valószínűleg az ő hatásának tulajdonítható az a nagy igyekezet, mellyel 1884-től kezdve a román középosztály vezetői a román népet próbálták szervezesebben belevonni a politikai küzdelmekbe. A

¹ Slavici: *Tribuna și Tribuniștii*. 43.

² A Liga Culturală jelentőségéről legutóbb Polónyi Nóra írt *A Liga Culturală és az erdélyi román nemzetiségi törekvések* címen. Budapest, 1939.

választói gyűlésekre a falusi nép választóit is meghívták és néhány helyen népszerű módon kezdték megmagyarázni nekik a politikai küzdelmek értelmét. Ezzel mintegy meg akarták cáfolni azt a magyar újságokban gyakran kifejtett véleményt, mely szerint a román parasztság nem törődik a középosztálybeli vezetők politikájával. Az 1884. május 6-án tartott kolozsvári román választói gyűlésen pl. *Coroian Gyula* ügyvéd a meghívott és megjelent parasztszámokra mutatva, utasította vissza a román parasztság nem-törődöm politikai magatartására vonatkozó, már említett állítást. Kolozsváron nagy újság volt a parasztszámokra a választói gyűlésen való megjelenése. A politikai fogalmakat nem nagyon értették. De *Podoabă Vazul* pap és *Coroian Gyula* úgyszemint fejtekte ki a falusiaknak ismeretlen szavak jelentőségét. Így Podoabă az összetartás fogalmát magyarázta meg, Coroian pedig a parasztszámok és urak közti jó megértésről beszélt. A falusiak hiúságát csiklandozva mondotta: „a román uraknak soha sem szabad elfeledniök, hogy a bocskorból nőttek ki“. A felvilágosított nép a beszámoló szerint örömmel és figyelemmel hallgatta az urak magyarázatait. A gyűlés végén egyik parasztszám felállt és megköszönte nekik, hogy velük, parasztszámokkal is foglalkoztak.¹

Szászsebesen az ottani választók gyűlésén hasonló eset játszódott le. A mintegy kétszáz jelenlévő közül körülbelül 100 parasztszám volt. Itt a román tanító hivatkozott beszédében a román parasztszámok részvételének jelentőségére. A tanító „tekintettel egyes nem román újságok azon állításaira, melyek szerint a román értelmiségi osztály (inteliginta) egyedül áll, a román népnek pedig egészen más politikai szemlélete van, általános taps közepette javasolta: tüntessék fel a gyűlés jegyzőkönyvében a jelenlévő választók számát: mennyi közülük az értelmiségi, mennyi a falusi parasztszám, hogy ezzel adják meg az illő cáfolatot azokra az ellenséges állításokra“.²

A Tribuna azért emelte ki ezeket, mert remélte, hogy e példákat más helyeken is követni fogják. Valóban így történt. A szebeni lap a parasztszámok és középosztály politikai egységének ügyét olyan szívósan karolta fel, mint a közművelődési egység eszméjét. Ismételtén rámutatott a parasztszámokkal való szoros kapcsolatból származó erőre. „Mi erők vagyunk — írta a kolozsvári tüntetésekkel kapcsolatban —, mert a néppel a legszorosabb összeköttetések vannak. És amikor összeköttetésekről beszélünk, nem a bizalmat értjük, ami túlságosan kicsi dolog lenne: vérségi és lelki kapcsolatokról van szó. Mindenünknek vannak a nép között rokonai, testvérei és gyermekkori barátai, vagy keresztfiai és ezeknek maguknak is meg vannak a saját külön összeköttetések. Ilyenformán mi nem úgy jelenünk meg a közéletben, mint egyedülálló emberek, hanem mint gyakran nagy és mindig jó szorosban szervezett csapatok.“³ A Tribuna eme megállapításainak egy része, a román középosztálynak a nép között lévő rokonaira vonatkozólag igaz volt. A lap főszerkesztője, Slavici mindenesetre elsősorban magára gondolva írta az idézett sorokat, mert ő parasztszám-családból származott s e

¹ Tribuna, 1884. ápr. 26/máj. 8.—9. sz. „Adunările electorale române naționale” címen.

² 1884. ápr. 29/máj. 11. 12. sz.

³ 1884. máj. 8/20. 19. sz.

származására mindvégig büszke maradt. A román falvak népét a valóság-
nak megfelelően erősebbnek, román szellemiségben, hagyományokban
gazdagabbnak és értékesebbnek tartotta, mint a középosztályt. A közép-
osztály nagy részének hozzá hasonlóan ugyancsak voltak a nép között ro-
konai, de a népi rokonoktól sokan eltávolodtak s rájuk kevésbé voltak
büszkéek, mint Slavici. A Tribuna tudatosan folytatta a népi értékek ismer-
tetése és megmentése, illetőleg megszervezése érdekében kezdeményezett
mozgalmát. Előtte ez kettős munka volt: a középosztályt közelebb kellett
vinni a nép ősi erejéhez és hagyományaihoz, a népet pedig bele kellett kap-
csolni a román középosztály műveltségébe és nemzeti politikájába. A munka
utóbbi része azonban a román falusi nép tömegeinek írástudatlan volta
miatt nem kis nehézségbe ütközött. A parasztságot nehezen lehetett politi-
kailag megnevelni, mivel az írás-olvasást nem ismerte s így a politikai neve-
lés legjobb eszközeit, az újságokat nem tudták nevelésében felhasználni. A
Tribuna a román falusi értelmiségi osztály tagjaitól várta a fenti nehézség
eloszlatását. A román papokat, jegyzőket és tanítókat felhívta, vállalják a
közvetítő munkát a nép felé s magyarázzák meg a népnek a Tribuna fel-
világosításait.¹ E célból sok tanítónak és papnak ingyen küldte a lapot. A
falusi tömegek nevelésében ugyanazt a módszert alkalmazta, amely már a
középosztálynál is jól bevált: amire rá akarta nevelni a népet, arról ismé-
teltlen úgy írt, mint ami már sok helyen megvan. Pl. az összetartásról írott
egyik vezércikkében rámutatott arra, hogy az egyedül álló román paraszt
alázatos, de a falu már nagyon szorosan összetart. Ha egy román faluban
valakit a magyar hatóság megbánt, ma öt, holnap tíz, holnapután húsz em-
ber érzi a bántalmat s néhány hét múlva az egész falú fel van háborodva
miatta.² A feltételezett, illetőleg valóságként megrajzolt összetartásról szóló
cikk a pap vagy tanító tolmácsolásában bizonyára nem egy helyen kivál-
totta a hallgató falusiak jóváhagyó beleegyezését: „Igen, ennek így kell
lennie. Jaj annak, aki valakit közülünk megsért.”

Igy indult meg a Tribuna politikai nevelő munkája a nép között. A
dolog természeténél fogva ez a munka lassan ment és eredménye a nép
közti írás-olvasás terjedésével volt szoros kapcsolatban. Semmi esetre sem
vezetett olyan villámgyors és általános eredményre, hogy elfogadhatnók
a Tribuna gyakran hangoztatott érvelését, mely szerint a román értelmi-
ségi osztály politikai követeléseit a román parasztság kívánsága alapján
fogalmazta meg. A Tribunában kifejtett román nemzetiségi követeléseket
a magyar lapok erős bírálat alá vették. A szebeni lap válaszában próbálta
elhitetni, hogy a román középosztály e politikai követelésekhez — a
magyar állam többnyelvű értelemben való közjogi átalakításához, stb. —
azért ragaszkodik, mert kénytelen a nép kívánságához igazodni. „A nép
akarja a jelenlegi rendszerváltozást s a középosztálynak mennie kell
utána” — írta többek között a Tribuna.³ Egy év múlva a következő állí-
tással tette próbára a magyarok tájékozatlanságát: „A magyarok Erdély-
nek Magyarországhoz való csatolását olyan körülmények között erőszakol-

¹ 1884. máj. 29/jún. 10. 35. sz.

² 1884. júl. 29/aug. 10. 86. sz.

³ 1884. aug. 29/szept. 10. 110. sz.

ták ki, melyeket mi nem fogadhatunk el anélkül, hogy ne tegyük ki magunkat a román nép gyűlöletének”.¹ Tehát itt is a román néppel — érteve rajta a falusi parasztságot — hozakodott elő a célból, hogy a román középosztály Erdélyre vonatkozó követelésének jogosultságát bizonyítsa. A Tribuna itt megfeledezett Slavici már idézett megállapításáról, mely szerint a román népek alapjában véve mindegy, Erdély autonóm marad-e vagy Magyarországgal egyesül.² A népek a politikai célok iránti közömbössége csak a kilencvenes évek első felében szűnt meg. Akkor a Tribunának a kisdedóv törvény ellen kifejtett szélsőséges izgatása, de különösen a tribunistáktól 1893-ban alapított „Foaia Poporului” (A nép lapja) című néplap ügyes és kitartó tevékenysége következtében a román nép nagy tömegei valóban belekapcsolódtak az értelmiségi osztálytól indított harcokba. A politikai szempontból oly fontos társadalmi összefogás lelki előfeltételeit a Tribuna teremtette meg. Megjelenése után a putnai határozatnak megfelelően népkönyvtárat alapított, mely „Biblioteca Populară a Tribunei” címen szerepelt. E könyvtár számára a Tribuna nyomdavállalata négy év alatt 45 könyvet adott ki. A könyvek tartalma változatos volt; a nép szórakoztatását, hasznos ismereteinek szaporítását és nemzeti öntudatának fokozását szolgálta. Nagyobb és kisebb elbeszélések, eredeti írások és fordítások egyaránt voltak a népkönyvtár könyvei között. A könyvek szépen terjedtek. Példányszámuk 2—4000 körül mozgott, de egyik-másik mű több kiadást is megért. Coşbuc „Anyai átok” című könyve 1912-ig tizenegy kiadást ért meg. A népkönyvtár mellett a középosztály műveltségének és irodalmának a nép felé való közvetítése, valamint a nép nemzeti öntudatának nevelése a Tribuna kalendáriumaiban történt. A romániai irodalom legnagyobb értékei — pl. Eminescu költeményei — Erdélyben a Tribuna népkönyvtára és kalendáriuma révén terjedtek el.³ E munkával párhuzamosan folyt a Tribuna hasábjain a román népköltészet, néphagyomány és népzene állandó gyűjtése is. A magyarországi román népet más országok román népéhez viszonyítva Slavici eredetiségben és lelki gazdagságban messze kiemelkedőnek tartotta. Ezért valóságosan a Tribuna egyik alapelveként tekintette a néptudományi gyűjtőmunkát. Falusi papok, tanítók, sőt néha míveltebb parasztok is egymással versenyezve gyűjtötték a népszokásokat, verseket, meséket és dalokat. Így a Tribuna csakhamar a magyarországi román néptudományi gyűjtés eredményeinek leggazdagabb letéteményese lett. Ezáltal nagy mértékben hozzájárult a nép és középosztály politikai egységére vezetett. A politikai küzdelmekben tanúsított román társadalmi összefogás a memorándum-per idejében volt legerősebb. A politikai harc azonban a Tribuna minden erejét annyira igénybevette, hogy más vonatkozású munkája háttérbe szorult. A memorándum-per után kirobbant belső válság pedig végetvetett a Tribuna virágzásának s a lapot a hanyatlás lejtőjére juttatta.

¹ 1885. okt. 27/nov. 8. 246. sz.

² Slavici: *Politica națională română*. 27.

³ Breazu: *i. m.* 40.

A Tribuna sorsa és jelentősége.

A Tribuna első száma 1884. április 14/26-án látott napvilágot; utolsó száma pedig 1903. április 16/29-én jelent meg. Majdnem húsz éves fennállása alatt helyzete négy tényező hatásától függött. A lap életét fennállása egész idején a szerkesztők és munkatársak értéke, a magyarországi és romániai közvélemény alakulása, a román állam politikai viszonyai és a magyar igazságügyi hatóságok magatartása határozták meg. A Tribuna e négy tényező hatása alatt jutott el fejlődése csúcspontjára s ugyancsak e tényezők reá nézve kedvezőtlen változása miatt indult meg a hanyatlás útján, mely egyenesen megszűnéséhez vezetett.

A nagy román napilap virágzása kora fennállásának első tíz esztendejére esik. Ebben az időben a Tribunának sikerült a magyarországi román közvélemény alakítását és irányítását úgyszólván kizárólag saját magának biztosítani. Az irányítás kizárólagossága időnként megingott ugyan, de a Tribuna mindig felülkerekedett. Fölényét már az első négy évben biztosította, mikor is az ismertett különböző munkaterületeken elért sikerekkel óriási tekintélyre jutott. Eszmevilágának ismertetése, a román közvélemény egységesítése, a román közművelődési egység megvalósítása, a népi és értelmiségi műveltség kölcsönös ismertetésére indított mozgalma az első négy év alatt részben befejeződött, részben pedig legjobb úton volt a teljes siker felé. További tevékenysége a már elért eredmények felhasználására, az időszzerű kérdésekben való állásfoglalásra, legfőképpen pedig az ismeretes memorándum-ügy sikerének biztosítására, majd a memorándum-pernek a román érdekek szempontjából való kihasználására irányult.

A szerkesztők személye gyakran változott ugyan, de a lapot az egész korszakban értékes és nagy harci képességű újságírók irányították. A lap munkáját 1888-ig Slavici vezette. Mivel a cikkek legnagyobb része cím és aláírás nélkül, igen gyakran álneven jelent meg, nem lehet egész pontosan megállapítani, mennyi része volt Slavici-nak a Tribuna munkájában. Ha azonban összehasonlítjuk a vezércikkek és a Slavici neve alatt megjelent munkák eszméit, mégis következtethetünk egy s más dologra. Bizonyosnak látszik mindenekelőtt az, hogy Slavici írta a románság faji fölényére, a Habsburgok iránti román ragaszkodásra és a magyar-román viszonyra vonatkozó cikkek legnagyobb részét. A Tribuna módszereit bizonyára Bechnitz választotta meg. Ő maga nem írt az újságba, de eszméit másokkal megíratta. Slavici mellett kétségkívül ő volt a lap irányító szelleme. A terveket azonban a szerkesztők és munkatársak közösen vitatták meg. Ebéd után naponta a szebeni Habermann-kávéházban gyűltek össze s ott kávézás közben vetették fel a szerkesztésre vonatkozó gondolataikat. A szerkesztők és munkatársak családjának összetartása céljából hetenként egyszer olyan közös vacsorát rendeztek, melyen a családos emberek feleségei is résztvettek. A szerkesztőségben reggel Bechnitz jelent meg legelőször. Agglegény lévén, minden percét a Tribunának szentelte. Ő olvasta el a szerkesztőségnek címzett leveleket, az éjjel érkezett lapokat. A lapokban piros ceruzával megjelölte azokat a cikkeket, melyeket a Tribuna szempontjából fontosak-

nak látott. Azután a szász klubba ment, ahol a legfrissebb angol, német, olasz és francia újságokat nézte át. A külpolitikai híreket így szedte össze. Slavici munkáját azzal is megkönnyítette, hogy a külföldi lapok anyagából a szerkesztő részére jegyzeteket készített. Azután megint visszatért a szerkesztőségbe s ott töltötte el a nap legnagyobb részét. Este ő hagyta el utolsónak a szerkesztőséget. Ő végezte a revíziót s ő nézte át a lapot még egyszer, mielőtt megjelent volna.¹ Az övéhez hasonló önzetlenséggel és buzgalommal dolgozott a lapért Brote Aurél és testvére, Jenő, kik mindketten gazdag és független emberek voltak s munkájukért semmi fizetést nem kértek.

A Tribuna hatszáz előfizetője 1884. végén ezerre szaporodott. A lap önálló fennmaradásához azonban legalább kétezer előfizetőre volt szükség. Mivel ezt a számot a második évben még nem érte el, 1885. végéig felémésztette az egész összeget, amely a nyomdaintézet megvásárlása után a tribunistáknak megmaradt volt. A több ezer forintra emelkedő kiadás-többletet Slavici állítása szerint Manole Diamandi, Bechnitz és a Brote testvérek saját pénzükből fedezték.² Ez az állítás azonban csak félig felel meg a valóságnak. Sokkal valószínűbb az, amit Breazu újabb kutatások alapján e kérdésről ír. Szerinte Manole Diamandi a román miniszterelnöktől kapott pénzügyösszegeből fedezte a Tribuna kiadási többletét. „Úgy látszik — írja szó szerint —, hogy az újság válságos korszakában, mely már a második évben megkezdődik, ő (t. i. Manole) ilyen vagy amolyan formában Brătianu Jánostól hozott pénzt.”³ A Tribuna munkája ugyanis ekkor már a román királyságban is éreztette hatását s a szebeni lapot jelentős számú romániai előfizető támogatta. A magyar hatóságok sejtették ugyan a Tribuna romániai segélyezését és a romániai összeköttetéseket, de biztosan semmit sem tudtak. Pedig a szebeni lap egy-egy híre ugyancsak sokatmondó lett volna olyasvalakinek, aki a román viszonyokkal kissé ismerős. 1884. tavaszán pl. a Tribuna néhány soros értesítést közölt arról, hogy Manole Diamandit a brailai „Carpații” társulat tiszteletbeli tagjává választotta.⁴ Manole ugyanis adományával segítette a nevezett alakulatot. Pedig köztudomású volt, hogy ez az 1882-ben alakult bukaresti egyesület olyan erdélyi származású fiatalokból áll, akik Romániában magyarellenos irredenta tevékenységet folytatnak. A „Carpații” egyesület adta ki 1885-ben az ismert irredenta kiáltványt, mely a magyar állam románjait felkelésre és a magyarok legyilkolására hívta fel. Az egyesület vezetői Secășanu és Ocășanu voltak, akiket aztán 1885. őszén a Brătianu kormány Romániából kiutasított.⁵ A magyar hatóságoknak nem tűnt fel a Tribuna egyik vezető egyéniségének, Manole Diamandinak a társulattal való kapcsolata. Nincs semmi adatunk arra, hogy Manolet valamelyik magyar hatóság felelősségre vonta volna, amiért — a Tribunában megjelent hír szerint — a közismert irredenta társulatot anyagilag támogatta és annak tiszteletbeli tagságát elfogadta. A lap más alkalommal is közölt olyan híreket, melyek az Erdély ügyeivel fog-

¹ Slavici: *Tribuna și Tribuniștii* 34—35 és *Lumea prin care am trecut* 94—95.

² Slavici: *Tribuna și Tribuniștii* 129.

³ Breazu: *i. m.* 31.

⁴ Diaconovich: *Enciclopedia* I, 739.

⁵ Tribuna, 1885. jún. 19/júl. 1. 138. sz.

lalkozó romániai alakulatok munkájában való részvételére utaltak. 1885. nyarán pl. a *Tribuna* hirdetését közölte a bukaresti „Societatea Transilvania” egyesületnél megüresedett ösztöndíjakról. Ez az egyesület a magyarországi román ifjak anyagi támogatására alakult. A „jó román érzésű” magyarországi román fiatalokat ösztöndíjjal támogatta tanulmányaiknak — lehetőleg német, vagy román egyetemen való — elvégzésében. A *Tribuna* minden baj nélkül közölte, hogy az egyesület versenypályázatot hirdet az 1885. október 1-től esedékes ösztöndíjra. A feltételek szerint csak magyarországi román ifjak pályázhattak, még pedig a társaság bukaresti központjához beadandó írásbeli pályázattal. A pályanyertes 1600 lejt kapott a bécsi egyetemen folytatandó orvosi tanulmányok elvégzésére.¹

E társadalmi kapcsolatok fontosak voltak a *Tribuna* romániai terjedése szempontjából. De sokkal fontosabbak voltak a tribunistáknak a román politikai pártokkal való kapcsolatai. Ezek csakhamar ismeretessé váltak a *Tribuna* magyarországi román ellenfelei előtt. Mikor a szebeni lap megindította ismertetett erőszakos, megfélemlítő politikáját ellenfeleinek visszaszorítása érdekében, a megtámadottak csakhamar rájöttek: hogyan lehetne a szebeni lap tevékenységét közömbösíteni. A *Tribuna* a magyar állam románjaitól független lévén, csak a királyságbeli kapcsolatain keresztül volt elérhető. Slavici ellenfelei csakhamar megjelentek Brătianu-nál és Kogălniceanu-nál, hogy a *Tribuna* szerkesztőjét „megfúrják”. Egy-egy sakkhúzásuk sikerrel is járt. Slavici-ot Brătianu és Kogălniceanu egymás után elővették s fejére olvasták azokat a vádakat, amelyeket a *Tribunától* megtámadott magyarországi román vezetőkől hallottak. Szemére vetették, hogy megbontja a magyarországi románok egyetértését és a lap éles hangjával nehézségeket okoz a román államnak. Slavici azonban könnyen megcáfolta az ellene emelt vádakat s Brătianu bizalmát még jobban megnyerte. Kogălniceanu aggodalmait hasonlóképpen eloszlatta. A két államférfi ettől kezdve még az addiginál is nagyobb örömmel nézte a *Tribuna* tevékenységét. Látna Brătianunak a *Tribuna* melletti kitartását, a szebeni lap magyarországi román ellenfelei a Brătianuval és pártjával szemben álló romániai konzervatív párttal léptek politikai összeköttetésbe. „Lassan-lassan így jöttek létre a legszorosabb politikai kapcsolatok a hegyeken innen és túl lakó románok között” — írja Slavici. „Olyan emberek, mint Catargiu Laszkar, Lahovari Sándor, Ionescu Take és Filipescu Miklós, akik azelőtt se nem tudtak, se nem akartak arról tudni, hogy Románián kívül is vannak még románok, vadászni kezdtek az erdélyiekre.”² Erről természetesen a magyar hatóságok igen keveset tudtak, noha a *Tribuna* egyik számában a magyarországi és romániai románok politikai kapcsolataira. Beszámolva arról, hogy a magyar kormány politikája miatt a magyarországi románok közművelődési téren Bukarest felé néznek és a román fővároshoz igazodnak, a lap vezércikke merészen rámutatott e folyamat politikai következményeire. „Rákényszerítve arra, hogy irodalmilag Bukaresttől merítsünk ihletet, lassan-lassan hozzászokunk ahhoz, hogy a politikában is alkalmazkodjunk azokhoz az utasításokhoz, melyeket onnan

¹ *Tribuna*, 1884. máj. 5/17. 17. sz.

² Slavici: *Tribuna și Tribunistii*. 46.

adnak nekünk. Ha nem történik változás a mi dolgainkban és helyzetünkben, nemsokára a mi romániai testvéreinknek csak akarniok kell, amit most nem tesznek, hogy minden tekintetben meghatározhassák a mi magatartásunkat. Ide vezet a magyar politika“.¹

A Tribuna tehát módszeréhez híven most is a magyar kormányt tette felelőssé olyan folyamatért, amelynek megindulása teljesen független volt a magyar politikától. A romániai politikai erők a magyar kormánytól függetlenül határozták meg a Tribuna helyzetét. Ez a helyzet 1887-ben kevés híjján majdnem gyökeresen megváltozott. A szebeni román nemzeti komité tagjai ugyanis Babeş befolyására elhatározták, hogy Slavici-ot eltávolítják Magyarországból, mert különben a nemzeti párt egysége felborul. Slavici értesülvén a dolgról, magában elhatározta, hogy nem fog ellenállni és visszamegy Bukarestbe. Ezt annál könnyebben megtehetette, mivel Romániából akkortájt kapott két levelet, amelynek írói egymástól függetlenül hívták vissza Bukarestbe. Egyik levelet Maiorescu Titusz, a híres „Junimea“ egyesület elnöke írta. Maiorescu Slavici-csal állandó összeköttetésben állott. A Tribuna főszerkesztője rendszeresen tájékoztatta a volt minisztert irodalmi és politikai terveiről s időnként tanácsát is kikérte az erdélyi kérdésekben. Maiorescu említett levelében azt írta, hogy Slavici Erdélyben nem tud igazi politikát folytatni, mivel ott nincs igazi politikus. „Barițiuhoz hasonló agyalágyultakkal és Babeş-féle kétszínű emberekkel nem lehet politizálni“ — írta elég elfogultan Maiorescu. Levelében azt tanácsolta Slavici-nak, hagyja ott az erdélyieket és ne áldozza fel magát az ottani hiábavaló politikai küzdelmekben. Ugyanekkor Slavici felesége is levelet kapott Sinaia-ból, Carmen Sylva román királyné egyik udvarhölgyétől. Az udvarhölgy a királyné nevében felajánlott egy igazgatónői állást Slavici-nénak, Slavici-ot pedig ugyanannál az intézetnél tanárnak hívta meg. Slavici Sinaia-ba utazott és ott Károly királlyal megállapodott Romániába való visszatérése ügyében.²

Úgy volt már, hogy a Tribuna elveszíti nagyszerű vezetőjét. A tribunisták nem kis aggodalommal gondoltak a lap jövőjére. Pedig az 1887-i értekezleten Babeş ellenzésével szemben teljes győzelmet arattak. Az értekezlet olyan komitét választott, melyben a tribunisták voltak többségben. Brote Jenőt alelnökké, Slavici-ot titkárrá választották. Slavici megbízást kapott az uralkodó elé terjesztendő memorandum megfogalmazására. De Babeş, aki a memorandum előterjesztését nagy politikai hibának tartotta, előállott és bejelentette, hogy értesülése szerint a magyar kormány elhatározta a komité feloszlását. Aztán bizalmas értekezleten kifejtette, mennyire rossz hírbe hozta a pártot Slavici-nak a komitéba való beválasztása, hiszen Slavici tíz évig volt Bukarestben, hol politikai összeköttetéseket szerzett. Babeş beszéde végén bejelentette, hogy ő ilyen körülmények között nem vehet részt a komité munkájában s ezért lemond. Utána Barițiu is bejelentette az elnöki tisztségről való lemondását. Slavici ekkor nem akarta, hogy miatta a komité szétessék. Romániában helyzete biztosítva volt; épen nem sokkal azelőtt egyezett meg Sinaia-ban magas pártfogójával. Ezért

¹ Tribuna, 1885. máj. 29/jún. 10. 120. sz.

² Slavici: *Inchisoriile mele*. 9—12.

lemondott a Tribuna szerkesztéséről, valamint a nemzeti komité titkári állásáról s Barițiu-nak levélben tudomására hozta Romániába való eltávozási szándékát. A tribunisták úgy érezték, ha Slavici elmegy, vége a lapnak. Ezért kijátszották ellene legnagyobb hatású érveket. Azt mondták, ha elmegy, szökevénynek tekintik, aki otthagyja a harcot és megfutamodik. Slavici erre megváltoztatta elhatározását és Szebenben maradt.¹ A Tribuna tehát egyelőre nem veszítette el addigi vezetőjét.

Ekkor avatkozott be első ízben a Tribuna életébe a magyar igazságszolgáltatás. A lap 1888-ban egyszerre két sajtópert kapott. A perben már nem a szebeni szász, hanem a kolozsvári magyar esküdtszéknek kellett ítéletet hoznia. Pauler Tivadar igazságügyminiszter ugyanis 1885. nyarán a szebeni esküdtszék feloszlatta és annak hatáskörét a kolozsvári törvényszék melletti esküdtszékre ruházta. Ez az esküdtszék tárgyalta Slavici sajtópörét. A tárgyalás előtt Slavici jelentkezett az elnök irodájában. Az elnök jóakarattal fogadta és biztosította, hogy amennyire tőle függ, nem fogja engedni, hogy a tárgyalás alatt sérteggessék. Igéretét meg is tartotta. Midőn az ügyész egyszer azt mondta, hogy a román újságírókat azért fizetik, amit írnak, az elnök rendreutasította az ügyészt. Az ítélet kihirdetése előtt biztosította Slavici-ot, hogy előtte a becsülete érintetlen marad. Az ítélet egy évi államfogházra szólt. Slavici fellebbezett és hazatért Szebenbe. Senki sem akadályozta meg ebben, sőt megengedték, hogy Bukarestbe utazzék és ott a Hurmuzachi-féle okmánytár kiadása ügyében intézkedjék.² Miután a fellebbezést elutasították, megkérdezték tőle: mikor akar Vácon jelentkezni a fogházigazgatóságnál büntetése megkezdésére? Slavici megjelölte a napot, és ezen a napon valóban meg is érkezett Vádra. Ott már várták. Nem a nagy börtönben helyezték el, hanem egy kis házikóban, melyet a politikai, sajtó- és párbajvétségekért elítéltek részére bérelt az állam. A házikó a börtönnel szemben volt. Slavici egy kis szobát kapott, melynek egyetlen ablaka egy tiszta udvarra nyílt. A szoba bútorzata egy ágyból, két székből, egy asztalkából és egy ruhásszekrényből állott. Az ágy felszerelése lószőr matrac, tollpárna és paplan volt. A szobát rendszeresen takarította a börtön alkalmazottja, akinek Slavici a szabályzatban megállapított díjat fizette. Ugyanez az alkalmazott vitte a foglyok kosztját is valamelyik közeli vendéglőből. Slavici azonban a felesége főztjét ette, mert Slavici-né elkísérte urát Vádra és ott a börtön közelében egy bútorozott szobában lakott.

A szobáért Slavicinak csekély bért kellett fizetnie. Aki nem tudott fizetni a szobáért, kosztért és kiszolgálásért, ahelyett a községe fizetett. A szobát estétől reggel 6 óráig zárták be. Reggel kinyitották s a foglyok a napot együtt vagy vendégeikkel tölthették el. Slavici rendszerint az egész napot feleségével töltötte. Két éves fia szintén mellette volt, szolgálójuk pedig akkor ment be, mikor akart. A látogatók az étkezés idejét kivéve, a nap folyamán bármikor bemehettek és addig maradhattak, míg nekik tetszett. A foglyok a délutánt a ház mögötti kertben töltötték. Számuk állandóan változott, de a tízennégyet sohasem haladta meg. Ha a foglyok unatkoztak, szép idő

¹ Slavici: *Tribuna și Tribuniștii*. 53—56.

² Slavici: *Lumea prin care am trecut*. 103. *Inchisorile mele*. 43—44.

esetén megengedték, hogy a Duna közepén lévő kis szigetre csónakázza-nak. A csónak és az evezősök rendelkezésre állottak. Slavici gyakran élt az engedéllyel. Egy-egy szép napon az őr kíséretében kiment a Duna-partra, hol felesége és gyermeke várta. Beszálltak a csónakba, melyet az evezősök a Duna-szigetre röpítettek; itt a család estig „teljes szabadságban“ együtt volt és élvezte a szép időt, meg a festői környezetet. „Nem volt ez afféle előny, amit csak nekem adtak volna meg — írja erről Slavici — hanem olyan könnyítés, amelyben a hosszabb fogházbüntetésre ítélték mind rész-sültek, mert a büntetést nem a testi és lelki pusztulás céljából szabták ki s különösen nem azért, hogy az elítéltet erkölcsstelené s a társadalom még keményebb ellenségévé tegyék“.¹

Az általános, mindenki számára érvényes könnyítések mellett Slavici különleges engedményeket is kapott. Kovács fogházigazgató, aki épen olyan oroszellenes volt, mint Slavici, barátságot kötött vele s amit csak tehetett, mindent megtett új barátja érdekében. Slavici-nak nagy aggodalmai voltak felesége miatt, aki áldott állapotban volt és szüléshez közeledett. Kovács igazgató azt a tanácsot adta, forduljon kérelemmel a belügyminiszterhez, mert ennek jogában áll szabadságot adni. Slavici azonban nem akart addig kérést írni, míg nem volt biztos abban, hogy kérését teljesítik. Ezért Kovács igazgató Budapestre ment s ott a miniszteriumban érdeklődött a lehetőségekről. Visszatérve, értesítette Slavici-ot közbenjárása eredményéről, mire a Tribuna főszerkesztője megírta kérvényét. A kérést azonnal teljesítették. A miniszter táviratilag utasította a fogházigazgatót, hogy a fogház orvosa azonnal vizsgálja meg Slavici-nét s legyen állandó kezelőorvosa, míg erre szükség lesz. Slavicinak pedig akkor adjon szabadságot, mikor jónak látja felesége gyermekágyi betegségének idejére. Így is történt. Slavici kétheti teljes szabadságot kapott. Ezt az időt felesége és családja mellett töltötte. Háztartása ügyeit intézte, s bárhová mehetett Vácon, semmiféle őr vagy rendőri felügyelet nem zavarta. Két hét múlva megkerestették újszülött gyermekét, még pedig vagy húsz budapesti román egyetemi hallgató jelenlétében, akik tiszteletük jeléül meglátogatták a Tribuna főszerkesztőjét. Ezek után tért vissza Slavici a fogházat jelképező kis házba.

Fogságának egész ideje alatt Slavici azzal foglalkozott, amivel akart. Bármilyen könyvet, vagy folyóiratot olvashatott. Sőt a fogházigazgató saját könyveit is örömmel átküldötte Slavici-nak. Ez a fogházba jövele előtt meghagyta a bukaresti Socec-nyomdának, hogy a Hurmuzachi-okmánytár korrektura szövegét egyenesen Vácra küldje. A váci fogházban békésen folytatta a különféle okmányok kiadását. Sőt az első hibákat maga a fogházigazgató segítette kijavítani, úgy hogy Slavici csak a revíziót végezte.

A Tribuna munkája közben zavartalanul folyt tovább. Slavici a váci fogházból szabadon küldhette cikkeket a szepeni lap szerkesztésébe s valóban, amint írja „a Vácon töltött egész idő alatt“ dolgozott „a Tribuna számára“.²

Slavici fogságának e kissé talán részletes, de annál érdekesebb leírása

¹ Slavici: *Inchisorile mele*. 53.

² Slavici: *Inchisorile mele*. 45. — Az egész fogság körülményeinek leírása a 39—55 lapon.

mindennél jobban rávilágít az akkori magyar állam nemzetiségi sajtópolitikájára. Slavici-ot mindenki úgy tekintette — s teljesen indokoltan — mint aki a dualista magyar államrendszer legnagyobb ellensége. A Tribunában számtalanszor kifejtette magyarellenes elveit. Láttuk, milyen szívós-sággal és milyen ügyes módszerrel irányította a román közvéleményt a magyar állam ellen. A magyar állam Vácon mégis olyan bánásmódban részesítette, melyből láthatta vezetőinek nagylelkű és emberies gondolkozását.

A magyar igazságszolgáltatás tehát a sajtóvétségekért kimondott ítélettel és az ítéletek végrehajtási módjával nem nagyon készítette meggondolásra a magyar állam ellen hadakozó román újságírókat. Slavici fogsága után épen úgy küzdött a magyarok ellen, mint annakelőtte. Sőt, Romániába költözve olyan magyarellenes izgatást kezdeményezett, melynek méretei még a Tribuna tevékenységét is felülmúlták. Romániába való költözése nem jelentett szakítást a Tribuna munkájával, mert a szebeni lapba azontúl is igen sok cikket írt. A Tribuna munkája tehát nem állott meg, annál kevésbbé, mivel a lapot Slavici barátai az ő szellemében irányították. Ezek közül a lap magatartására Brote Jenő, Lucaciu László és Popovici C. Aurél volt a legnagyobb hatással. Mindhárom igen tehetséges és jótollú ember, Slavici szellemének hűséges képviselője. Helyzetük azonban nem volt könnyű, mert a nemzeti párt elnöke Babeş lett, aki a memorandum előterjesztését meg akarta akadályozni. Tervével egyetértett Mocsonyi Sándor is, a Tribuna nyomdavállalatának új részvényese. Mocsonyi 1888-ban megvásárolta a félretett 5000 forintnyi részvényt s a lap intézőbizottságában négy helyet kapott. Azért lépett be a Tribuna társaságába, mert remélte, hogy ha ott szava van, esetleg meg tudja akadályozni a tőle súlyos hibának tartott memorandum-ügy továbbvitelét. Ámde Brote és társai Slavici szellemében ragaszkodtak a memorandum elkészítéséhez és benyújtásához. Így a Mocsonyi—Babeş irányzat szembekerült a Brote—Slavici iránnyal és a két csoportnak a Tribunában való további békés együttműködése lehetlenné vált. Ekkor Mocsonyi arra gondolt, hogy a Tribunát megszerzi a maga csoportjának. Részvényei alapján kérte a Tribuna nyomdavállalat rt. felszámolását, illetőleg eladását.¹ Terve sikere esetén a Tribuna sorsa és magatartása egészen megváltozott volna. Nem számolt azonban a romániai politikai erőkkal. Ezeknek alakulása és hatása most is elsősorban határozta meg a Tribuna helyzetét. Brote és társai romániai segítséggel nemcsak hogy megakadályozták a Tribunának a Mocsonyi kezébe való jutását, hanem a lapot még kizárólagosabb módon maguknak biztosították.

Brote sikerét és Mocsonyi tervének bukását mindenekelőtt a romániai liberális párt ellenzéki helyzete és vezetőinek a konzervatívparti kormány megbuktatására irányuló tevékenysége idézte elő. Romániában már azelőtt kialakult volt az a szokás, hogy az ellenzéken lévő párt a kormánypártnak az erdélyi kérdéssel igyekezett kellemefflenkedni. 1886-ban, mikor az első nyílt irredenta megmozdulások történtek, a Tribuna Bibescu hercegnek e mozgalomban való részvételét ezzel magyarázta. „Nehezen találhatnánk Romániában olyan ellenzéki pártot, melynek többé-kevésbbé ne lett volna meg a hajlandósága arra, hogy elégedetlenségünkkel visszaélve a kor-

¹ Slavici: *Tribuna și Tribuniștii*. 58—59, 129.

mánynak nehézségeket okozzon“.¹ Ekkor Brătianu János vezetése alatt liberális kormány állott Románia élén. A konzervatív párt az irredenta kiáltvány miatti kiutasításokból politikai tőkét kovácsolt magának s Brătianu kormánya ellen a sajtóban és parlamentben egyaránt heves támadást intézett. 1888-ban a liberális párti kormány helyét konzervatív párti kormány foglalta el. Az ellenzékre szorult liberális párt, mely a tribunisták fő támogatója volt (gondoljunk Sturdzára és Brătianu 1885-i anyagi segítségére!), most elhatározta, hogy a magyarországi román kérdést használja fel a kormány megbuktatására.² Slavici Romániába Sturdza bízgatására költözött vissza s ott a liberális párt segítségével szervezte meg a „Liga culturală“ egyesületet. E munkában nagy segítségére volt a Tribuna két fiatal, igen tehetséges munkatársa, *Bogdan-Duica György* és *Russu-Şirianu János*. Ezek olyan nagy szerepet játszottak a Liga megalapításában, hogy Slavici egyenesen őket tekinti a híres egyesület alapítóinak.³ Ugyanakkor azonban a romániai közvéleményt egészen Mocsonyi és Babeş ellen fordították. Eme tevékenységüket ugyancsak Slavici irányítása alatt fejtették ki. Slavicinak és társainak tevékenysége következtében a Babeş—Mocsonyi csoport a romániai közvélemény szemében csakhamar „magyarbarát“ lett, ez pedig román szemlélet szerint egyértelmű volt a román érdekek előlárulásával. Slavici most végre egészen leteríthette régi ellenfeleit. A Tribuna szempontjából a romániai közvélemény fenti alakulása nagy, sőt döntő jelentőségű körülmény volt. Slavici és ifjú társainak hatására a romániai közvélemény a tribunistákat látta a legjobb románoknak s a memorandum előterjesztésére vonatkozó tervüket élénk helyesléssel támogatta. Csak természetes, hogy mikor az így előkészített román közvélemény értesült a Tribuna-vállalat anyagi válságáról, a Babeş—Mocsonyi csoport lépéseit a legnagyobb felháborodással fogadta s a tribunistáknak minden erejével igyekezett segítségére lenni. Ezek elsősorban anyagi segítséget kértek, nehogy a Tribunára kitűzött árverésen anyagiak hiányában a lap a Mocsonyi kezébe jusson. Az árverésen ugyanis a többet ígérő volt előnyben, már pedig Mocsonyi millióival a tribunisták nehezen versenyezhetek. Az árverésen Mocsonyi mégis alulmaradt Brote Jenővel, a tribunisták megbízottjával szemben, aki a milliomos Mocsonyinnál többet ígért a Tribuna nyomdavállalatért. Így Brote Jenő a Tribuna egyedüli tulajdonosa lett. Slavici szerint Brote-nek birtoka eladásából sikerült a vásárláshoz szükséges pénzt előteremtenie. Lehetséges, hogy a pénz egy részét valóban így szerezte. A nagyobbik részét azonban a bukaresti „Liga Culturală“ pénztárából kapta.⁴ A Liga anyagi támogatását bizonyára Slavici szerezte meg Brote Jenőnek és a Tribunának. Ettől kezdve a Liga rendszeresen, évenként megállapított összeggel támogatta a Tribunát.

Az 1891-i vásár után a Tribuna életét még jobban meghatározták a romániai viszonyok. Most a Tribuna úgyszólván a Liga és a romániai liberális párt félhivatalos szerve lett. Ezt persze a liberálisok ellenfelei sem

¹ 1885. febr. 8/20. 30. sz.

² Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. 104—6.

³ Slavici: *Tribuna și Tribuniștii*. 51.

⁴ Polónyi: *i. m.* 49.

hagyták szó nélkül. Maiorescu Titusz, Slavici egykori pártfogója és jóakárója már 1892-ben megtámadta a Tribuna egykori főszerkesztőjét. Támadása a román parlamentben hangzott el és Slavici-on keresztül a liberális párt ellen irányult. Maiorescu egyenesen azt állította, hogy Slavici Erdélyben a liberális párt politikai ügynöke volt.¹ Slavici néhány évvel később megjelent munkájában tényleg elismerte a tribunisták liberális kapcsolatait. „Nekünk, tribunistáknak, a romániai liberális párttal vannak összeköttetéseink és nem restelljük ezt bevallani, mivel nincs semmi titkolnivalónk ezekben a kapcsolatokban“ — írta szószerint.² Ezek a kapcsolatok azonban csakhamar súlyos belső válságba vitték a Tribunát. A Romániában letelepedett Slavici és a Liga Culturală vezetőinek hatása alatt a nagyszabasi román nemzeti komité elhatározta a már évek óta tervezett memorandum elkészítését és a császár elé való terjesztését. Az eszmét a Tribuna már jóval azelőtt felvetette, de a Babeş—Mocsonyi csoport ellenállása miatt nem tudta megvalósítani. 1892-ben e csoport félreállott az útból s így a tribunisták vezetése alatt végre megtehették a régtől tervezett kísérletet. A Coroianu Gyula fogalmazta memorandumot még ugyanazon év májusában nagy küldöttség vitte Bécsbe. Itt azonban a tribunistákat nagy csalódás várta. I. Ferenc József alkotmányos uralkodó lévén, a küldöttséget nem fogadta s a memorandumot sem vette kézbe. Így a nagyszabasi politikai tiltakozás első kísérlete nem sikerült. A tribunisták azonban mindenképpen tüntetést akartak. Ezért Brote Jenő, a Tribuna tulajdonosa, aki a memorandum szövegét, mint a román nemzeti komité alelnöke írta alá, a bécsi lépés eredményének bevárása előtt közölte a szöveget a Tribunában, majd román-magyar és német nyelvű röpiratban is kiadta. Ezért Brote Jenő ellen a kolozsvári magyar kir. ügyészség 1892. szeptember 21-én vádat emelt. Mivel Brote ugyanekkor a híres Replica-pörnek is egyik fővádoltja volt, Slavici és Sturdza tanácsára Bukarestbe ment és így kivonta magát a büntetés elől. Mikor a magyar királyi ügyészség a memorandum közzlése miatti vádat a nemzeti komité többi tagjaira is kiterjesztette, Slavici és Sturdza azt szerette volna, hogy a vád alá helyezett komité-tagok a magyar bíróság illetékességét visszautasítva, kövessék Brote Jenőt Bukarestbe. Slavici, Sturdza s a vezetésük alatt álló egész liberális párt Romániát akarta a magyar állam elleni harc főhadiszállásává tenni s innen szándékozott Bécsen keresztül nyomást gyakorolni a budapesti kormányra. E terv megvalósulása esetén azonban a kormányon lévő konzervatív párt rendkívül kellemetlen kül- és belpolitikai helyzetbe került volna. Sturdza — későbbi magatartásából ítélve — valóban erre számított s egész terve tulajdonképpen a konzervatív kormány megbuktatására irányult. Főfegyvere az erdélyi románság kérdése volt. De tervét a konzervatív kormány felismerte s mindenáron igyekezett annak megvalósítását akadályozni. Mivel pedig Sturdza, Slavici és a Liga együttes tervének legnagyobb veszélye a komité romániai letelepedéséből származhatott, a konzervatív kormány elsősorban ezt akarta megakadályozni. Ezért Catargiu Laszkar, a konzervatív-párti román kormány akkori miniszterelnöke haladéktalanul érintkezésbe lépett az er-

¹ Breazu: i. m. 43.

² Slavici: i. m. 48.

délyi román komité elnökével, dr. Rațiu Jánossal. Ez — Slavici szerint — 1893. nyarán még azon az állásponton volt, hogy a komitéval együtt át kell költöznie Bukarestbe. De ugyanazon év novemberében már megváltoztatta véleményét. Midőn ugyanis Bukarestbe ment, hogy a nemzeti párt nevében a memorandum-per alkalmával tanúsítandó magatartást a romániai tényezőkkel megbeszélje, Catargiu miniszterelnök rábeszélésének hatása alatt letett átköltözési szándékáról.¹ Ekkor határozta el, hogy bevádolt társaival együtt Erdélyben marad és vállalja a memorandum-per következményeit. Új elhatározása azonban szembeállította őt Sturdzá-val, Slavici-csal, Brote-val és a tribunisták nagy részével. Brote a Tribunát bukaresti letelepedése után is kezében tartotta s annak szellemét a román fővárosból irányította. Testvére és barátai Szebenben maradtak s az ő révükön Bukarestből is érvényesíthette tulajdonosi jogait és irányító szempontjait. Most, Rațiunak a konzervatív-párti miniszterelnökkel kötött megegyezése után félni lehetett, hogy a Tribuna szembefordul a nemzeti komité elnökével és tervüket megakadályozza. Ezért Rațiu Brote Jenőhöz fordult és arra kérte, adja el neki a Tribunát a kevéssel azelőtt alapított néplappal, a „Foaia Poporului”-jal együtt. Brote azonban az eladásra nem volt hajlandó és Szebenben élő barátainak véleményére hivatkozva, Rațiu ajánlatát visszautasította. Brote és társai, valamint Rațiu és hívei között a történetek után egyre nagyobb lett az ellenségeskedés. A két csoport mögött végeredményben a romániai liberális és a konzervatív párt régi harca folytatódott. A harcoló felek a háttérben küzdöttek; a Tribuna külső olvasói egyelőre csak bizonyos jelekből következtettek a lap irányítóinak egymás közti meghasonlására. Rațiu-nak a Tribuna szerkesztőségében lévő bizalmi embere Brote Jenő Bukarestből küldött cikkeit félredobta s ugyanakkor Brote ellen írott cikkeket közölt a lapban. Egyidejűleg Brote-t más lapok hasábjain is megtámadták. Brote a Tribunában közöltek miatt elégtételt kért s mikor azt nem kapta meg, egy Rațiu-hoz írott levélben lemondott a komité alelnökségéről és tagságáról. Ugyanakkor kijelentette, hogy a Tribuna és Foaia Poporului többé nem sajtószerve a nemzeti pártnak, de a lapok ettől függetlenül támogatják a pártot és a román ügyet. Brote e bejelentését a komité 1893. december 12-én tartott ülésén tárgyalta. Lemondását nem fogadta el s felkérte, vonja vissza a két lapra vonatkozó elhatározását. A komité határozata értelmében Brote-nak december 20-ig válaszolnia kellett: módosítja-e elhatározását vagy nem? A komité levelében figyelmeztette Brote-t, hogy ha válasza nemleges lesz, akkor a párt visszakéri azt az összeget, amelyet 1891-ben kölcsönzött volt Brote-nak a sajtótörvény által előírt biztosíték céljára.

Mielőtt Brote válaszolhatott volna, váratlan dolog történt. A szebeni törvényszék megidézte Brote Jenőt, mint a Tribuna és a Foaia Poporului című lap tulajdonosát. Brote azonban Bukarestben lévén, természetesen nem tehetett eleget az idézésnek. Erre a törvényszék 3897—1893. számú, december 16-iki határozatával a két lap további megjelenését eltiltotta s

¹ Slavici: *Tribuna și Tribuniștii*. 49, 64—65, 135 stb. — Ebben a kérdésben egészen a Slavici adataira vagyunk utalva.

ugyanakkor Brote Jenőt 1000 forint büntetésre ítélte. A lapok betiltásának indoka az volt, hogy a tulajdonos külföldön tartózkodik.¹

A tilalom következtében a Tribuna 1893. december 17-től 1894. január 16-ig nem jelent meg. Ezt az időt a két szembenálló csoport lázas tevékenységgel töltötte el. Rațiu táviratilag értesítette Brote-t a szebeni törvényszék végzéséről s ismét nyomatékosan kérte, adja el a lapokat a komiténak. Brote most már kénytelen volt az eladásba beleegyezni. A Tribuna és intézménye 1894. januárjától a komité tulajdonába ment át. Mivel azonban a komité, mint olyan, nem köthetett adásvételi szerződést, a Tribunát és intézményeit *Popa-Necşa János* nyomdász tulajdonába írták át, mintha ő lenne a valóságos tulajdonos. Popa-Necşa azonban csak falazó volt, azaz névleges tulajdonos, akit a magyar kormány félrevezetése céljából állítottak a nyomdavállalat élére. Popa-Necşa nyilatkozatot adott, melyben elismerte, hogy a nyomdavállalat vezetésére Rațiu-nak és öt társának van joga, mivel ezek adták kölcsön a vásárláshoz szükséges pénzt. E műveleték sikeres lefolytatása a Slavici érdeme volt, aki Bukarestből Szebenbe utazott a Tribuna sorsának biztosítása érdekében. Popa-Necşa nyilatkozatát Rațiu 1894. január 16-i nyilatkozata egészítette ki. Ebben a nemzeti komité elnöke a szebeni nyomdavállalatnak és kiadványainak vezetését, valamint az intézmény terheit és jogait az akkor huszonnégy tagból álló komiténak adta át. Ilyen előzmények után jelent meg újból a Tribuna.

A lap helyzete annyiban változott, hogy egyetlen ember helyett most huszonnégy ember tulajdonába került. Brote Jenőt azonban a komité nem tudta egészen kifizetni. A tőle követelt 19.500 forintból Rațiu mindössze 2500-at küldött el 1894. január elején. A többivel adós maradt. Brote azonban kézhez kapta Rațiu fentemlítt nyilatkozatát, annak biztosítására, hogy továbbra is a Tribuna tulajdonosa marad, míg a hátralevő összeget meg nem kapja. Így a szebeni lapot Brote azután is Bukarestből irányította. Popa-Necşát ugyan egy cikk miatt csakhamar elítélték és bebörtönözték, de utódja, *Albini Liviusz*, Popa-Necşa-hoz hasonlóan szintén Brote alkalmazottjának tekintette magát. A Tribuna bukaresti tulajdonosa utasította Albini-t és az újság többi alkalmazottait, hogy Rațiu-nak legyenek szolgálatára, de csak addig, amíg a lap azokat az eszméket hirdeti, amelyekkel 1884-ben megindult.

A Tribuna sorsának további alakulását a memorandumper következményei és a romániai pártok viszálykodásai határozták meg. Mikor 1894. végén a memorandumper vádlottjait elítélték, Sturdza Demeter, a román liberális párt feje, mindent elkövetett, hogy az elítélteket a Romániába való áttelepedésre bírja. A fellebbezés sorsának eldőltéig egyik futárt a másik után küldte Rațiu-hoz. Slavici János kétszer, Brote Jenő egy ízben volt Sturdza követe, aki külön levelet is írt, melyben az elítéltek Romániába való költözését „hazafias és nemzeti kötelességnek” minősítette.² Mindhiába. Rațiu nem ment. Vállalta a börtönt, akár mert szégyellte a futást, akár mert meggérte Catargiu román miniszterelnöknek. Magatartásával

¹ Slavici: i. m. 139.

² Georgescu I.: *Dr. Ioan Rațiu*. Nagyszeben, 1928. 155.

azonban a tribunisták nagy részét, Sturdzát és az egész liberális pártot maga és társai ellen fordította.

Ennek a következményei csakhamar megmutakoztak. A Tribuna 1894. októberében és novemberében több cikket írt Rațiu és a konzervatív párt összeköttetéseiről. A cikkek lényege az volt, hogy Rațiu és társai a konzervatív-párti kormány biztatására mentek börtönbe. Rațiu a fogházból megcáfolta ezt az állítást, de a lap fiatal irányítói a későbbi ilyen értelmű cikkeket nem voltak hajlandók helyesbíteni. Rațiu és a tribunisták viszonya ezzel véglegesen megromlott s a per fővádlottjának a börtönből való kiszabadulása után a két csoport hívei között nyílt botrány tört ki.

Ennek megint romániai okai voltak. Romániában ugyanis a konzervatív-párti kormány megbukott s utódja Sturdza miniszterelnök liberális kormánya lett. Az új kormány vezetője most (1895-ben) egyszerre elejtette az erdélyi románság kérdését. Nem akarván külpolitikai bonyodalmakba keveredni, a tőle felkeltett izgatottságot most már csillapítani igyekezett. Slavici és a többi tribunistákon át az erdélyi románokat engedékenyebb magatartásra ösztökélte s azt akarta, hogy Rațiu és társai, akik időközben kegyelmet kaptak, valamiképen béküljenek ki a magyar kormánnyal.¹ Sturdza tervének sikerét azonban a konzervatívok megakadályozták. Az ellenzékre jutott konzervatív párt Sturdza módszere szerint ugyancsak az erdélyi kérdéssel akart a kormányon lévő Sturdzának és pártjának kellemtelenedni s ezért Rațiu-t és társait további szélsőséges politikára biztatta. Rațiu erre hajlandó is volt. Mivel azonban a Tribuna addigi vezetősége, főleg Albini Liviusz, Russu-Șiranu János és Bogdan-Duică György egészen a bukaresti liberális kormány hatása alatt működtek, először őket kellett a szerkesztőségből eltávolítani. Rațiu nem sokat habozott. Kezében volt Albini Liviusznak a közjegyző előtt adott nyilatkozata, mely szerint Albini 19.500 forinttal tartozott neki és társainak. A nyilatkozat alapján a magyar bírósághoz fordult és zárlatot kért a nyomdaintézetre. A bírósági döntés után, 1896. elején, a magyar rendőrség élén benyomult a Tribuna szerkesztőségébe és onnan Albinit, Bogdan-Duică-t és Russu-Șiranut erőszakkal eltávolította.² Jóllehet, Rațiu cselekedetét a tribunisták nagy többsége megbélyegezte és tiltakozott ellene, a magyar bíróság és rendőrség segítségével a Tribuna végleg Rațiu és a komité birtokába került. Így a román liberális kormány mérséklő hatásának érvényesülése lehetetlenné vált, mert a szebeni lap ettől fogva a román konzervatív párt irányítása mellett még erősebb hangon támadta a magyar államot. Ugyanakkor szenvedélyes hadjáratot indított Slavici, Brote, Lucaciu és mások ellen. A két arcvonalon kezdett harc azonban különféle körülmények miatt nem járt eredménnyel. Ellenkezőleg: sietette a Tribuna bukását.

A Tribuna elűzött fiatal írói, Bogdan-Duică és Russu-Șiranu csakhamar új napilapot indítottak. Lapjuk, a „Tribuna poporului“ 1896. december 25—1897. január 7-én jelent meg Aradon. Sokkal tehetségesebbek lévén a Rațiu alkalmazta új szerkesztőknél, az aradi újság csakhamar elhódította a román olvasók jelentős részét a szebeni Tribunától. A „Tribuna Popo-

¹ Păcățianu: *i. m.* VII, 772.

² Slavici: *i. m.* 170—3.

ruhai“ szerkesztői nemcsak a Rațiu-féle Tribuna tulajdonosait, hanem az egész komité magatartását súlyos kritikával illették. Megtámadták Rațiu és társai magánéletét, hibáztatták a párt passzív politikáját. Az aradi Tribuna eleitől fogva az aktivitás mellett szállott síkra. Tevékenységét egyre nagyobb lendülettel folytatta, mintha érezte volna a szebeni ellenfél közeli bukását.

Valóban a szebeni Tribuna ereje évről-évre hanyatlott. A tehetséges fiatalok eltávozása után alkalmatlan és ügyetlen emberek szerkesztették. Olvasóinak száma is egyre fogyott. A lap szemléletmást öregedett. Anyagi nehézségei fokozódtak, mert a romániai pénzsegély vagy ritkán jött, vagy teljesen elmaradt.¹ Mivel pedig szerkesztői ügyetlenek és tehetségtelenek voltak, a magyar igazságszolgáltatással is egyre gyakrabban szembekerültek. A sajtóperek egymást érték. A magyar állam kénytelen volt szigorú lépéseket tenni a lap ellen, mivel néha egészen túrhetetlen hangú cikkek jelentek meg benne. Slavici és Bechnitz vezetése alatt a Tribuna sohasem támadta volna olyan ügyetlenül a magyar állam bel- és külpolitikai rendszerét, mint ahogy azt a Tribuna utolsó éveiben cselekedte. Megszűnése előtt néhány hónappal pl. a lengyelek miatt éles támadást intézett Németország ellen. „Amíg Oroszország közönséges gyilkos, Németország finomabb“ — írta vezércikkében. „A porosz miért tetszeleg a művelt és műveltségterjesztő szerepében, mikor csak a külső látszat kölömbözteti meg őseitől? Mikor az átöröklés miatt romboló hajlama nem tűnik el? Miért? Mert hiányzik nála az igazi műveltség, polgárisodás és emberieség.“² Ilyen és ehhez hasonló cikkek természetesen kiváltották a magyar igazságszolgáltatás megtorlását. A lap 1903-ban három új sajtópert kapott, holott egy azelőtt indított másik sajtóperben már 11.000 korona pénzbüntetésre ítélték. További megjelenéséhez új pénzbiztosítókra lett volna szükség. Ez azonban nem állott a lap rendelkezésére, mivel, amint az utolsó számban közölt felhívás írta, „egész tőkénk elfogyott, a biztosítékot pedig elkobozták. A mai naptól számítva a Tribuna többé nem jelenhet meg.“³ Ez volt a szerkesztőség búcsúja a román olvasóközönségtől.

A Tribuna tehát 1903. április 16/29-i, 70. számával megszűnt. Bukását elsősorban az 1896. után bekövetkezett belső meghasonlás okozta. Ezért vesztette el legjobb erőit, ezért fordult el tőle a román olvasótábor, ezért nem tudott az új viszonyokkal szembenézni. Mivel pedig e meghasonlás legmélyebb oka a Tribuna romániai kapcsolataiban rejlett, nyilvánvaló, hogy a híres nagyszebeni lap bukását a romániai tényezők idézték elő. Fejlődésének és virágzásának erőit Bukarestből merítette, de ugyanonnan származtak a pusztulást okozó betegség-csirák is. A magyar állam igazságszolgáltatása csak épen formát adott egy már évek óta megindult bomlási folyamatnak.

A Tribuna húsz éves munkájával a magyarországi románság életét gyökeresen megváltoztatta. A román faj és nép felsőbbrendűségének tudatát, a Tiszától a Dnyeszterig terjedő nép nagyságának, a román összetartás

¹ Georgescu: *i. m.* 172. kk.

² Tribuna, 1903. jan. 15/28.

³ 1903. ápr. 16/29. 70. sz.

erejének érzését a Tribuna ébresztette fel és erősítette meg a magyarországi románokban. A szebeni lap teremtette meg a román nyelv és közművelődés egységét. Az ő műve a magyarországi román középosztály és parasztság összefogása. Ez összefogás legnagyobb politikai erőfeszítése a memorandum, valamint a románság szerves bekapcsolása a romániai politikai viszonyokba. Magyar szempontból nézve a Tribuna akadályozta meg a magyarországi románságnak a magyar állam viszonyaiba való beletörődését és a magyar-román megbékélést. A szebeni lap terjesztette el a románság tömegei között az irredenta érzéseket és a magyarság alacsonyabbrendű voltára vonatkozó felfogást. A Tribuna jelentősége tehát valóban korszakalkotó a magyarországi románság történetében. Ezt a románságot lelkileg a Tribuna készítette fel arra a harcra, melytől a legtöbb román a magyar állam bukását és a Tiszától a Dnyeszterig terjedő Nagyrománia megvalósulását várta.

Bíró Sándor

Irodalom

A magyarországi román sajtó magyar történeti szempontból oly fontos munkájának tanulmányozását elsősorban a pontos hirlapgyűjtemény hiánya akadályozza. A hazánk területén megjelent egykori román újságok teljes és összes évfolyamainak anyaga egyetlen könyvtárban sem található meg. Viszonylagosan legteljesebb gyűjteménye a Román Akadémiának van, de amint a sajtótörténettel foglalkozó román kutatók panaszkodják, az akadémiai könyvtárból is fontos lapok anyaga hiányzik. A kolozsvári egyetemi könyvtár, illetőleg az ott elhelyezett Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárának gyűjteménye ugyancsak hiányos. Az 1865 előtt megjelent újságok egyike sincs meg — sem a Gazeta, sem a Foaia —, hogy a többiekéről ne is beszéljünk. Így a Tribuna megjelenése előtti korszak anyagát kénytelen voltam másodkézből származó közlemények alapján ismertetni. Főleg Lupaş Jánosnak, a kolozsvári volt román egyetem tanárának *Contribuţiuni la istoria ziaristicii româneşti ardelenene* című művét (Nagyszében, 1926. Az Astra kiadása. 120 l.) használtam, kiegészítve Hodoş Nerva és Ionescu Al. Sadi: *Publicaţiunile Periodice Româneşti* című nagy összefoglaló művével (Bukarest, 1913, 812 l.). Lupaş könyve tulajdonképpen több különálló előadás anyagát tartalmazza. Bár itt-ott kissé célzatos, természetesen nagyromán szemléletű, lelkiismeretes utánjárás jellemzi. Hodoş és Ionescu terjedelmes műve az összes román sajtótermékek ismertetése az érdekesebb lapok célkitűzéseinek idézésével. Egyes kérdésekben jól használható a Diaconovich Kornél szerkesztette *Enciclopedia Română* (Nagyszében, 1898—1904. I—III. köt. Astra kiadás). Ez a mű 1930-ig az egyetlen román nyelvű lexikon volt. Munkatársai a magyarországi román viszonyokat elég tárgyilagosan ismertetik, de ahol vitás magyar-román kérdésekről van szó, ott a lexikon adatainak használatához nagy óvatosságra szükséges. Diaconovich a Babeş-Mocsonyi irányhoz tartozó újságíró, az Astra főtítkára volt, akinek a román viszonyokra vonatkozó adatait jól lehet használni. A magyarságról szóló részek természetesen csak alapos kritikával értékesíthetők; felfogására jellemző, hogy pl. Deák Ferencet macedo-román eredetűnek tartja.

A Tribuna tevékenységének tanulmányozását gyakorlatilag megkönnyíti az, hogy a lap anyaga több könyvtárban megvan. A kolozsvári Egyetemi Könyvtárban elhelyezett Erdélyi Nemzeti Múzeum gyűjteményének egyik-másik évfolyama hiányos ugyan, de a lap munkájának megismerésére elegendő anyag van. Itt inkább a Tribuna munkaterületének nagyságával és a lap sokféle tevékenységének szétágazásából származó nehézségekkel találja szembe magát a kutató. Az egész húsz évfolyam munkájának részletes ismertetése több kötetet igényelne. Könyvemben inkább a jellemző és a magyar közvélemény előtt ismeretlen részeket próbáltam a lehetőség szerint összesűrítve megírni. A lap hátterének, romániai kapcsolatainak és az életét meghatározó, háttérből érvényesülő tényezőkre ismeretere Slavici művei az irányadók. Ezek közül a *Tribuna şi Tribuniştii* (Bukarest, 1896) csak gondos kritikával használható, mivel azt Slavici Raţiu ellen írta s ezért

nem egyszer célzatosan állítja be az eseményeket. Jancsó Benedek ezt a munkát dolgozta fel *A román irredenta mozgalmak története* című könyvében (Budapest, 1920). A Tribúnának azonban sokkal nagyobb szerepe volt az irredentizmusban, mint ahogy azt Jancsó 1920-ban tudhatta. Ez Slavici-nak 1920 után megjelent műveiből világosan kiderül. Ezek a művek megjelenésük sorrendjében: *Inchisorile mele* (Bukarest, 1921. 362 l.) *Amintiri* (Bukarest, 1924. 184 l.) és *Lumea prin care am trecut* (Bukarest, 1930. 107 l.). A Tribuna történetére vonatkozólag a két utóbbi mű döntő jelentőségű. Az *Amintiri* című kötet a putnai nagygyűlés azelőtt ismeretlen részleteire mutat rá, míg a *Lumea*-ból a Tribuna körülményei, Slavici életének sok érdekes fordulata és a romániai kapcsolatok tanulmányozhatók. E két mű adatai Jancsó Benedek megállapításait sokban igazolják, helyesbitik, illetőleg kiegészítik. Az *Inchisorile mele* című könyvben Slavici személyes tapasztalat alapján saját fogságait írja le, összehasonlítva a magyar és román igazságszolgáltatást, valamint a román és magyar börtönökben uralkodó állapotokat. Ez az összehasonlítás annyira a románok hátrányára üt ki, hogy Iorga Miklós történetíró egyik előadásában e sorok írójának jelenlétében Slavici könyvét román szempontból valóságos szerencsétlenségnek minősítette s élénken fájjalta megjelenését. E könyveknek a románokra vonatkozó megállapításai magyar szempontból még nincsenek elég részletesen feldolgozva; a Tribunára vonatkozó anyag e tanulmányomban kerül először a magyar nyilvánosság elé. A Tribuna munkájával is így vagyunk. Eddig nem sok figyelemre méltatták, noha a szebeni román lap tevékenysége döntő volt románjaink magyarelles magatartásának kialakulásában. *Georgescu Jánosnak Dr. Ioan Raftiu* című könyve (Nagyszeben, 1928, 217 l.) sok részletet tartalmaz a memorandum főhőséről, de a minket jobban érdeklő, romániai kapcsolatokra vonatkozó anyaga kissé hiányos. E tekintetben nagy jelentőségű lenne a kor ismertebb román vezetőinek (főleg Slavici és társainak) levelezése; ez azonban még kiadásra vár.

Javítások*

146. lapon	a 19. sorban	nyomtatta	helyett	nyomatta
159. "	legutolsó sorban	Kossuthoz	helyett	Kossuthhoz
160. "	a 15. sorban	Transivaniei	helyett	Transilvaniei
163. "	a 15. "	Christea	helyett	Cristea
163. "	a 18. "	Christea	"	Cristea
163. "	a 19. "	Christea	"	Cristea
170. "	a 33. "	tartott	"	tartotta
174. "	a 6. "	vagynnk	"	vagyunk
175. "	a 2. "	napjain	"	napján
176. "	a 36. "	Christea	"	Cristea
178. "	az 1. "	Viitorul	"	Viitoriul

* A szerzőnek a folyóirat múlt évi folyama 3—4. füzetében (145—182. l.) *A román politikai sajtó születése és fejlődése Magyarországon* címen megjelent és az itt tárgyaltak előzményeit felölelő tanulmányában a fennebb jelzett néhány javítást tesszük.

A törvényhozói összeférhetetlenség

1.

A magyar közjog időszerű kérdései közül kevés van, amelyik többet foglalkoztatta volna közvéleményünket, mint az összeférhetetlenségi kérdés. A magyar közvéleményben mindig élénk visszahatást keltett az, ha az állam valamelyik magasrangú tisztviselője, illetőleg az országgyűlés tagja olyan helyzetbe került, vagy olyan cselekményt követett el, amely nem egyeztethető össze az illetőnek a közéletben elfoglalt tisztviselésével. Amíg azonban a köztisztviselők összeférhetetlenségére vonatkozólag csak elszórva találunk törvényhelyeket a Corpus Jurisban, addig az országgyűlés tagjainak összeférhetetlenségét törvények és javaslatok sorozata kimerítő részletességgel tárgyalja. Ez egyébként érthető is. A magyar országgyűlés a nemzet akaratának megtestesülése, mely a koronás király hiányában egymaga látja el a törvényhozás feladatát; vele szemben a kormányzó legfőbb vétőjogot gyakorolhat. De a törvényalkotáson kívül az országgyűlés választja a királyt, kormányzót és kormányzóhelyettesét, ő tárgyalja le s fogadja el az állami költségvetést és zárszámadást, azonkívül állandóan őrökdi és bírálatot mond a kormány működése s rajta keresztül az ország közállapota felett. A törvényhozói összeférhetetlenség tehát azért esik szigorúbb elbírálás alá, mert a képviselő és felsőházi tag jelentős politikai befolyása miatt a legtöbb kísértésnek van kitéve. Így e kérdés jogi szabályozásának az a célja, hogy a törvényhozó minden illetéktelen befolyástól függetlenül, csak az ország egyetemes érdekeit tartva szem előtt teljesíthesse hivatását, az országgyűlés pedig megfeleljen azoknak az erkölcsi követelményeknek, amelyek az ország közéletében betöltött fontos szerepére méltóvá teszik.

Az országgyűlés tagjainak összeférhetetlensége tehát a magyar parlamentarizmus egyik fontos részletkérdése, az országgyűlés erkölcsi színvonalának és anyagi függetlenségének záloga. A parlamentarizmus azonban Európaszerte válságba jutott. Az államok egy részében az alkotmányt együfft felfüggesztették az országgyűlés működését, máshol a parlament teljesen alárendelt szerepet játszik és egyszerű keretet képez ünnepeyes megnyilatkozásokhoz s végül ott is, ahol még megvan, a háborús időkre való tekintettel, mind többet ruház át hatásköréből a végrehajtó hatalomra. Azokban az államokban, ahol a parlamentet hivatásrendi vagy érdekképviselési alapokra helyezték, az összeférhetetlenségi kérdés is egészen más beállítású. A hivatásrendi országgyűlésnek az egyes foglalkozási ágak, a céhek és szakkamarák vezetői, vagyis éppen azok a tagjai, akiket a kormányzattól vagy a gazdasági hatalmaktól függő viszony miatt a népképviselési parlament nem fogad be tagjai közé. Ezért törölték el az össze-

férhetetlenséget Olaszországban a fasiszta rendszer bevezetése után. Az összeférhetlenségi kérdés feszegetésének ellenzői is elsősorban erre hivatkoznak, amikor azt hangoztatják, hogy ez a kérdés már elavult és Európá leg több államában túl vannak rajta.

A magyar parlamentárizmussal szemben a leghelyesebb álláspontnak azt tartom, hogy *amíg van, addig legyen*. Amíg a népképviselői országgyűlés működik Magyarországon, addig meg kell tartani annak a szabályait; ha más országgyűlési rendszerre térünk át — amire már Teleki Pál is utalt egyik beszédében, — akkor annak a törvényeihez kell igazodnunk. De nem lehet népképviselői parlamentet fenntartani összeférhetlenség nélkül, mert így az a veszély fenyeget, hogy nem a szakmák hivatott képviselői kerülnek be az országházba, hanem a népképviselői alapon megválasztott képviselők csapnak fel máról holnapra gazdasági szakértőknek és ülnek be olyan vállalatok vezetőségébe, amelyeknek szükségük van a képviselői politikai befolyására. A népképviselői parlament összeférhetlenség nélkül egyesítené a demokratikus és hivatásrendi országgyűlés minden hibáját, annak egyetlen erénye nélkül.

Az összeférhetlenségi jog terén nagyon nehéz külföldi példák után indulni. Az összeférhetlenséget kielégítő módon csak egy adott állam adott országgyűléséhez mérten lehet szabályozni, tekintetbe véve természetesen az ország gazdasági és társadalmi viszonyait, politikai helyzetét és erkölcsi színvonalát. A magyar parlament tisztaságának és függetlenségének megvédésében is az ősi alkotmány szelleméből kell kiindulnunk, figyelemmel kísérve, de szolgailag le nem másolva a külföldi példákat. Az összeférhetlenségi kérdés mai problémáit csak úgy láthatjuk tisztán, ha előbb végigtekintünk a kérdés kifejlődésén és felvázoljuk azt a tételes joganyagot, mely ma ezt a kérdést szabályozza.

2.

Az összeférhetlenség már a magyar rendiség korában is ismeretes volt. A rendi országgyűlési tagság nemcsak jogot, hanem kötelességet is jelentett és törvények sorozata írta elő, hogy a nemeseknek személyesen meg kell jelenniök az országgyűlésen, a távollevőket pedig pénzbüntetéssel sújtják (1447:XLV., 1453:II., 1458:XIII., 1495:XXVI., 1500:I., 1523:IX.) A magyar közjog szerint a törvényeket az országgyűlés és a király közösen hozza s az országgyűlést kezdetben attól kellett megóvni, nehogy túlságosan az uralkodó befolyása alá kerüljön. Amennyire vigyáztak a rendi országgyűlés korában arra, hogy a két alkotmányos tényező között az egyensúly meg ne bomoljék, annyira igyekeztek megóvni az országgyűlés tagjait más külső befolyástól is. Már III. Ferdinánd király 1649:XLIV. tc.-e kizárja az országgyűlésből az ügyvédek és a harmincados tisztviselőket (2. §.) s kimondja, hogy ajándékokat (ezen nemcsak pénz, hanem hivatal is értendő), ne legyen szabad az országgyűlés tagjainak sem adni, sem elfogadni. Aki pedig ezt a szabályt megszegi, a „becstelenség büntetésében legyen elmarasztalható“. A későbbi évek folyamán enyhítik ezeket a jogszabályokat és csak azokra az ügyvédekre vonatkozóan tartják fenn a tilalmat, akik követi teendőiket ügyfeleik ügyének intézése miatt elhanya-

golják (1655:LXI. tc.). A harmincadosoknak pedig megengedik, hogy a távollevő főurakat az országgyűlésen képviselhessék (1715:L. tc.). Az ajándékozási tilalom azonban fennmaral annak bizonyosságául, hogy az országgyűlés tagjait szigorú erkölcsi és anyagi elbírálás alá vette. Sőt az 1790—91-i országgyűlés kezdetén az alsó tábla indítványára a követek és a főrendek legnagyobb része esküvel fogadta, hogy „semmi szín és tekintet alatt semminémű jutalmakat, adományokat, tisztségeket, méltóságokat, jeles rendeket, vagy akár minémű hirályi hivatalokat, maga vagy a maradécai számára sem az ország gyűlése alatt valósággal, sem annak elmúlása esetén ígéletbe a Felső Hatalmasságtul el nem vesz és nem keres”. A felső hatalmasságon a Habsburg uralkodó értendő; vele szemben az országgyűlés teljes függetlenségének és cselekvési szabadságának megőrzésére törekedett. Az összeférhetlenségi eskü gondolata különben később is fennmaradt s a reformkorszak alatt maguk a vármegyék eskették fel követeket, hogy bizonyos idő lefolyása alatt nem fognak hivatalt vállalni.

A szabadságharcot követő abszolutizmus felszámolása után az immár népképviseleti alapon álló országgyűlésen ismét felmerült az összeférhetlenségi kérdés szabályozásának terve. 1866. február 24-én Kállay Ödön és társai terjesztettek be törvényjavaslatot, mely szerint kinevezett hivatalnok nem választható képviselővé s a képviselő mandátumának megszűnése után sem fogadhat el három évig kinevezést. A javaslat nem került tárgyalásra, de annyi hatása mégis volt, hogy utána többen lemondtak mandátumukról. Ezzel kapcsolatban Deák Ferenc indítványára a képviselőház kimondotta, hogy az a képviselő, aki az országgyűlés folyama alatt a kormány kinevezésétől függő hivatalt kapna, új választásnak vesse alá magát.

Az összeférhetlenségi eseteket azonban ez a határozat sem szüntette meg teljes mértékben s ezért 1868. november 10-én Bobory Károly ismét benyújtotta Kállay javaslatát, december 6-án pedig Nyári Pál terjesztett elő javaslatot, mely arra irányult, hogy ha hivatalnokot választanak meg képviselőnek, igazoltatása után választhasson mandátuma és hivatala között. Egyik javaslat sem került érdemi tárgyalásra, a javaslatok körül azonban színvonalas vita fejlődött ki. Ennek során éppen a puritánságról híres Deák Ferenc ellenezte azt a tervet, hogy miniszterek, államtitkárok, egyetemi tanárok, bírák és papok ne lehessenek képviselők és felvetette a gazdasági összeférhetlenség gondolatát. Tisza Kálmán pedig, akinek későbbi hosszú miniszterelnöksége alatt az összeférhetlenséget elég lazán kezelték, a bíráknak és köztisztviselőknek az országgyűlésből való kirekesztését sürgette. A képviselőház végül is utasította a kormányt, hogy az „inkompatibilitás“-ra vonatkozóan a legközelebbi országgyűlésre törvényjavaslatot terjesszen elő.

A következő években több olyan törvényt hoztak, amelyek az összeférhetlenségre vonatkozólag is tartalmazznak rendelkezéseket. Így kimondták, hogy bíró nem lehet országgyűlési képviselő (1869:IV. tc. 8. §.), az állami számvévőszék hivatalnokai nem lehetnek az országgyűlés egyik házában sem tagjai (1870:XVIII. tc. 4. §.), majd a bírák összeférhetlenségét az ügyészekre is kiterjesztették (1871:XXXIII. tc. 16. §.). Az összeférhetlenségi törvényjavaslat benyújtása azonban a vármegyék és az

ellenzék sürgetésének ellenére egyre később. Végül is 1872-ben a választójogi törvényjavaslat tárgyalása alkalmával a ház határozati javaslatot fogadott el, mely szerint a kormány köteles az összeférhetlenségi javaslatot benyújtani úgy, hogy az a választójogi javaslattal egyszerre emeltesse törvényerőre. Ennek következtében 1872. március 6-án Tóth Vilmos belügyminiszter rövid, öt szakaszos javaslatot terjesztett be „a képviselői megbízás és a közhivatal összeférhetlenségéről”. A javaslat megengedi, hogy a képviselővé választott közhivatalnok, vagy a közhivatalnoknak kinevezett képviselő választhasson mandátuma és hivatala között; felsorolja, hogy mely tisztviselői állások nem esnek összeférhetlenség alá; kimondja, hogy a hivatalnokok száma nem lehet a képviselőházban 5 százaléknál több. Az osztályokból alakult központi bizottság több lényeges módosítást eszközölt a javaslaton, a VIII-ik osztály pedig különvéleményében a gazdasági összeférhetlenség szabályozását kívánta. A javaslat előadója Szilágyi Dezso, későbbi igazságügyminiszter és házelnök volt. Mivel azonban az ellenzék megakasztotta, illetőleg zavarta a választójogi javaslat tárgyalását, az ülészek pedig lejárt, nem volt már idő arra, hogy a ház plénuma az összeférhetlenségi törvényjavaslattal foglalkozzék.

Az összeférhetlenségi kérdés csak az 1872—75. évi országgyűlésen jutott dűlőre. Már a „Magyar Leszámitoló és Kereskedelmi Bank”-ról szóló javaslat tárgyalásakor a képviselőházban Madarász József indítványozta, hogy a részvénytársaság igazgatótanácsában ne vehessenek részt „a magyar törvényhozás tagjai”, mivel az állam a banknak különböző kedvezményeket fog adni s ez a törvényhozás tagját a kormánytól függő helyzetbe hozhatja. A javaslatot a ház elfogadta, a törvényben azonban ez a szakasz úgy módosult, hogy a főrendiházi tag vállalhat a banknál igazgatósági tagságot, de ennek tartama alatt a főrendiházban ülés- és szavazati jogát nem gyakorolhatja (1873:XXVI. tc. 13. §.). Később a királyi közjegyzőkről szóló törvény mondotta ki, hogy közjegyző nem lehet országgyűlési képviselő (1874:XXXV. tc. 3. §.). Eljött azonban az összeférhetlenségi törvény megalkotásának is az ideje és 1873. november 15-én Bujanovics Sándor huszonhat társával együtt indítványt tett egy bizottság kiküldésére, mely a tisztviselői és gazdasági összeférhetlenségi törvényjavaslat kidolgozására kap megbízást. A bizottság Gerove István elnöke mellett félév alatt elkészült munkájával és Horváth Lajos előadó 1874. május 30-án a ház elé terjesztette a javaslatot; ezt előbb egy bizottság, majd a képviselőház s végül a főrendiház tárgyalta. A két ház között nézeteltérések keletkeztek, a felsőház enyhített a javaslaton, úgy hogy az ellentéteket csak üzenetváltással lehetett kiküszöbölni, emiatt a tárgyalás elhúzódott és a javaslat csak 1875-ben emelkedett törvényerőre, mint az 1875. évi első törvénycikk.

A tizenhárom szakaszból álló 1875:I. tc. „az összeférhetlenségről” az első rendszeres és összefoglaló törvény, mely a törvényhozói összeférhetlenséget tárgyalja anélkül, hogy ebben az időben még külföldi példák állottak volna rendelkezésre. A törvény csak az országgyűlési képviselők összeférhetlenségét szabályozza, a főrendiház tagjaira vonatkozólag nem tartalmaz intézkedést. A szabályozás nem elvi alapon, hanem felsorolás, taxáció útján történik s az összeférhetlenséget a ház-

nak egy e célból választott állandó bizottsága állapítja meg. A törvény a községi és gazdasági összeférhetetlenségre tér ki s néhány méltatlansági esetet sorol fel. Az országgyűlési képviselő általában nem lehet köztisztviselő; ez alól csak a miniszterek, minden minisztériumnak egy államtitkára, a budapesti egyetemi tanárok, biztosok s több fővárosi intézet igazgatója és tanácstagja képezhet kivételt (1. §.). A képviselő nem lehet továbbá törvényhatósági és községi tisztviselő (3. §. a.), tényleges katona (2. §. a.), szerzetes (a tanítórendek kivételével) (3. §. b.) és nem lehet a korona kegydíjasa (2. §. e.). A gazdasági vagy érdekeltségi összeférhetlenségi esetek között a törvény kimondja, hogy képviselő nem lehet a kormánnyal szerződéses viszonyban álló vállalkozó, nem lehet ilyen pénzügyintézet, vagy vállalat vezetője vagy hivatalnok, sem pedig az államtól engedélyezett vasút vagy csatorna engedélyese, illetőleg ilyen vállalat vezetője vagy hivatalnok (2. §. b, c, d.). Végül méltatlanná válik a képviselőségre az, akit bizonyos bűntények miatt elítéltek, vagy akinek a képviselői napidíjára, vagy lakbérilletményére kielégítési végrehajtást intéztek és azt a bíróság három hónapon belül nem oldotta fel (4. §.). A képviselő köteles az összeférhetetlen helyzetet bejelenteni és megszüntetni (6—8. §-ok), ha ezt nem teszi meg, az összeférhetlenségi bizottság képviselői megbízását megszüntnek nyilvánítják (9. §.).

Az 1875:I tc. egyelőre elérte célját, mivel az összeférhetlenségi eseteket a minimumra csökkentette. Az 1884—87. évi országgyűlésen mindössze két, a 1887—92. évi, első ötéves országgyűlés tartama alatt pedig összesen öt összeférhetlenségi bejelentést tettek. Ezek is csak a kormánybiztosi kiküldések és a képviselői napidíjak letiltása körüli vitás kérdések köréből merültek fel. Közben az összeférhetlenségi jog újabb törvényekkel bővült. A választójogi törvény módosítása során kimondták, hogy elveszti mandátumát az a képviselő, aki megbízó levelét felhívásra sem mutatja be (1876:XXXIX. tc.). A büntetőtörvénykönyv szerezte az, akit politikai jogainak felfüggesztésére ítélték, nem lehet az országgyűlés tagja (1878:V. tc. 56. §.). A főrendiház szervezetének módosításáról szóló törvény a főrendiházi tagság megszűnésének és szünetelésének eseteit sorolja fel s a képviselővé választott főrendiházi tag helyzetét szabályozza (1885:VII. tc. 10., 11., 12. §.). A képviselői illetményeket újra megállapították s ennek során kimondták, hogy az illetményekre vezetett végrehajtás nem okoz összeférhetlenséget (1893:VI. tc. 2. §.), viszont külön törvény rendelkezik arra vonatkozóan, hogy az a képviselő, aki ellen csőd nyitvatott, összeférhetetlen helyzetbe kerül (1895:X. tc. 1. §.). A bírói összeférhetlenséget kiterjesztették előbb a bírósági hivatalnokokra (1891:XVII. tc. 39. §.), majd a szabadalmi tanács (1895:XXXVII. tc. 26. §.) és a közigazgatási bíróság tagjaira (1896:XXVI. tc. 6. §.), végül a képviselőválasztások feletti bíraskodásról szóló törvény kimondta, hogy bírák, ügyészek, főszolgabírák és szolgabírák nem választhatók meg képviselőnek a működési területüket érintő választókerületben (1899:XV. tc. 166. §.).

A közhivatali összeférhetlenség terén a joganyag tehát eredményes fejlődést mutatott, de a másik oldalon a gazdasági élet fejlődésével nem tudott lépést tartani. A bankok és vasútépítési vállalatok szaporodása, az

állam iparpártolási tevékenysége újabb függő helyzeteket teremtett s a vállalatok siettek igazgatóságukba bevonni az országgyűlési képviselőket, akik viszont ezt a függő helyzetet igyekeztek politikai befolyásuk útján a vállalat javára kamatoztatni, ez pedig a korrupció addig ismeretlen formáit honosította meg az országban. Jellemző az országgyűlés erkölcsi színvonalának hanyatlására, hogy amíg 1875—1892-ig, vagyis 17 év alatt 11 összeférhetlenségi bejelentést tettek, addig 1897—1900-ig, tehát három év alatt 130 összeférhetlenségi bejelentés történt. Igaz, hogy a bejelentések órási növekedéséhez a Bánffy Dezső kormánya ellen az ellenzék részéről indított harc is hozzájárult. A 130 bejelentés közül 123 az érdekes összeférhetlenség körébe tartozott és az állandó bizottság határozata mind a 123 esetben felmentő volt. A harc végül is Bánffy Dezső bukásával végződött s utóda Széll Kálmán tisztogatási tervébe felvette az összeférhetlenségi törvény revízióját. A törvény felülvizsgálására még Bánffy alatt a Fest Lajos elnökle mellett kiküldött bizottság most már gyorsan befejezte munkáját és Rohonyi Gyula előadó 1901. május 13-án tette meg jelentését, benyújtva az új összeférhetlenségi javaslatot. Ennek a szerzőségét a közvélemény Szilágyi Dezső házelnöknek tulajdonítja. A javaslat képviselőházi vitájában Kossuth Ferenc, Zichy János, Polonyi Géza, Barabás Béla, Justh Gyula, Tisza István, Lukács László pénzügy-, Hegedüs Sándor kereskedelmi, Plósz Sándor igazságügyminiszter és Széll Kálmán miniszterelnök is résztvett. A főrendiház nagyobb vita nélkül elfogadta a javaslatot, mely az 1901:XXIV. tc. alakjában került be a törvénytárba és az 1901—6-ik évi országgyűlés megnyitásával lépett életbe.

Az új és ma is hatályban lévő összeférhetlenségi törvényről nagyon ellentétes nézetek alakultak ki. Egy osztrák közjogi író, Schöffel József egy év múlva azt írta róla, hogy „az Ázsiának csúfolt Magyarországot e törvénnyel bebizonyította erkölcsi fölényét az osztrák parlamenttel szemben“ (Immunität und Incompatibilität, Wien, 1903.). Molnár Kálmán, a magyar közjog pécsi egyetemi tanára viszont azt írja, hogy ez a törvény iskolapéldája lehetne annak, hogyan nem szabad magyar törvényt szövegezni; a sok betoldás, kivétel és utalás szinte áttekinthetetlené teszi a törvény rendszerét (Magyar Közjog 3. kiadás, 536 l.). Az 1901:XXIV. tc. a javaslat szerkesztői szerint is nem új törvény, hanem az 1875:I. tc. bővített kiadása. Az első magyar összeférhetlenségi törvényt egy negyedszázad alatt túlhaladta az élet s az új törvény megalkotói nem tettek egyebet, minthogy a kor követelményeinek megfelelően kibővítették anélkül, hogy rendszerén változtattak volna. Az eredeti tizenhárom szakaszból harminc szakasz lett. Részletesen és körülményesen szabályozták a gazdasági összeférhetlenséget, sőt még értékhatárokat is állapítottak meg, amelyen felüli értékben valaki nem szállíthat a kormánynak, vagy nem lehet az állam haszonbérloje stb. (5—9. §-ok). Lényeges újítás a közbenjárás összeférhetlenség kodifikálása, amit a törvény az ügyvéd-képviselőknél különösen megszigorított (11., 13., 14. §-ok.)

Az új eljárást részben a törvény, részben házszabályok állapították meg, de az addigi eljárással szemben csak annyi újítást hoztak, hogy a gazdasági összeférhetlenség eseteiben nem az állandó bizottság, hanem egy az elnök által összeállított névjegyzékből kisorsolt bizottság ítélkezik.

Az 1901:XXIV. tc. ismét helyes mederbe terelte az összeférhetlenségi kérdést; ezt az is bizonyítja, hogy 1905—1932-ig, tehát 27 év alatt 151 bejelentés volt 171 képviselő ellen. Ebből az összeférhetlenséget csak 15 esetben állapították meg, nem állapították meg 67 és az eljárást megszüntették 29 esetben. A törvény változatlanul életben maradt 1918-ig s e hosszú idő alatt anyagi részének módosítására vonatkozóan csak három ízben terjesztettek be jelentéktelen indítványt, nevezetesen indítványozták, hogy a képviselő mandátumának megszűnésétől számítva egy évig ne vállalhasson közhivatalt (Nagy György), a képviselő ne fogadhasson el címet, rendjelt és kitüntetést (Nagy György és Eitner Zsigmond) s végül egy buzgó kormánypárti képviselő a törvény hatályon kívül helyezését javasolta, „hogy ezáltal az oly kívánatos és hasznos közgazdasági tevékenység zsilipjeit a mai kormányt támogató többség részére ismét megnyissa“ (Szmrecsányi György). A ház ezeket az indítványokat nem is tárgyalta, Rakovszky István 1911-ben előterjesztett javaslatát pedig, hogy tudniillik az összeférhetlenségi bíraskodás ruháztassék át a közigazgatási bíróságra, — elvetették. Trianonig még a választójogi reform során érintik az összeférhetlenségi kérdést, az erre vonatkozó 1918:XVII. tc. alkalmazására azonban nem került sor. Más törvények azonban kiegészítették az összeférhetlenségi törvényt és kivételezték az összeférhetlenség alól az ásványolajfélék és földgáz tekintetében a kormánnyal szemben fennálló viszonyt (1911:VI. tc. 22. §.); megegedték a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségének alkalmazottai számára (1911:XV. tc. 4. §.) és megtiltották a Pénzügyi Központ alkalmazottainak (1916:XIV. tc. 8. §.), hogy országgyűlési képviselők lehessenek.

Az 1918—19. évi forradalmak és az összeomlás után a nemzetgyűlési választások elrendelésével egyidejűleg 1919. november 17-én Friedrich István miniszterelnök 5986—1919. M. E. sz. alatt rendeletet bocsátott ki a nemzetgyűlés tagjainak összeférhetlenségére vonatkozóan; ezt később az 1920:I. tc. is jóváhagyta. A kormányrendelet általában fenntartotta az 1901:XXIV. tc. rendelkezéseit, a közszolgálati összeférhetlenséget azonban újra szabályozta oly módon, hogy közalkalmazott is megválasztható képviselőnek (a kormánybiztosok, főispánok, katonák, csendőrök, rendőrök kivételével), de a mandátum tartama alatt általában nem töltheti be hivatalát; a nemzetgyűlés tagjainak tisztviselői kinevezését viszont teljesen eltiltja a rendelet. Erre a módosításra azért volt szükség, hogy a nemzeti újjáépítésben a magyar társadalom egyik legkipróbáltabb rétege, a tisztviselői karnak tagjai is részt vehessenek, anélkül, hogy ezért egyidejűleg nyugalomba kellene vonulniok. A második nemzetgyűlésre vonatkozó 2200—1922. M. E. számú rendelet szinte változatlanul átveszi az előző rendeletnek a közszolgálati és büntetőjogi összeférhetlenségre vonatkozó szabályait (114. és 115. §-ok). Az összeférhetlenségi bejelentések száma egyébként a két nemzetgyűlésen (1920—1926) mindössze 16 volt.

A nemzetgyűlés működésének egyik fő feladata a két táblás országgyűlési rendszer visszaállításának előkészítése volt. Ennek folyamán természetesen ismét felmerült az összeférhetlenségi kérdés szabályozásának gondolata. Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1925:XXVI. t. c. újra szabályozta a választhatóságot kizáró okokat (10. és 11. §.) és

kimondta, hogy amennyiben a kizáró ok a képviselő igazolása után jut a ház tudomására, az összeférhetlenségi szabályok szerint kell eljárni (139. §.), a méltatlanságnak egy új esetét állapította meg (108. §.) és részletesen szabályozta a közszolgálati összeférhetlenséget s végül kijelentette, hogy az 1901:XXIV. t. c.-nek a jelen törvénnyel nem ellenkező rendelkezései hatályban maradnak (182. §.).

Ugyacsak a második nemzetgyűlés szervezte meg a főrendiház helyébe az 1926:XXII. t. c.-kel az országgyűlés felsőházát. E törvény szerint a képviselővé választást kizáró okok a felsőházi taggá válásnak is akadályai, kivéve a polgári, egyházi, honvédelmi vagy közbiztonsági szervezetek körében teljesített szolgálatot (2. §.). Megszűnik a felsőház tagjának lenni az, aki képviselői megbízást vállal el (26. §.), de az a választott felsőházi tag is, aki a kormány kinevezésétől függő új hivatalt fogad el (27. §.); végül néhány méltatlansági esetet sorolt fel a törvény (28. §.) és kimondta, hogy a felsőházi tagok összeférhetlenségét új törvény fogja szabályozni (29. §.), ami mindeztől nem lépett életbe.

Az anyagi jogi rendelkezések terén a nyugdíjnovella (1934:I. t. c.) hozott még némi változást, kimondva, hogy a közalkalmazottat képviselővé választás esetében hivatalból nyugdíjazni kell.

Végül az országgyűlési képviselők választásáról szóló 1938:XIX. törvény cikk nagyjában a régi választótörvény nyomán újra szabályozza a választhatóságot kizáró okokat, továbbá átveszi a régi törvénynek egy később fontossá vált rendelkezését, amely szerint összeférhetetlen helyzetbe jut az az országgyűlési képviselő, aki a magyar hazához vagy nemzetéhez köteles hűség ellen vétett (167. §. régi 180. §.).

Az anyagi összeférhetlenségi jog kibővülésével párhuzamosan a házszabályokban szabályozott eljárás is a követelményeknek megfelelően átalakult.

3.

A magyar összeférhetlenségi jog fejlődése azt mutatja, hogy országgyűlésünk mindig komolyan fogta fel a képviselők függetlenségének és erkölcsi integritásának kérdését s e téren olyan jogszabályokat alkotott, amelyek megelőztek sok más európai államot. Az országgyűlés függetlenségét eleinte az idegen uralkodótól féltették, majd a kormányzattól s ezért igyekeztek előbb a *közszolgálati* összeférhetlenséget szabályozni, nehogy a korona vagy a kormány illetéktelen befolyást gyakorolhasson a képviselőkre. De a gazdasági élet nagymértékű fejlődése és az államtól való függő helyzete az összeférhetlenség olyan új eseteit vetette fel, amelyeknek a szabályozása már a századfordulón szükségessé vált. Ezzel párhuzamosan kellett összeférhetlenségi rendelkezéseket alkotni a képviselők *kijárási* tevékenységére, ami jogszabály hiányában ijesztő méreteket öltött. Végül az összeférhetlenség legújabb formáját, a *méltatlanságot* alkotta meg a törvényhozás arra az esetre, ha a képviselőt bizonyos bűncselekmények miatt elítélik, vagy ha hazafiatlan magatartást tanusít. A fentiekből már önként adódik az összeférhetlenség négy fő csoportja: a közszolgálati, gazdasági, közbenjárás és méltatlansági összeférhetlenség, amivel a törvényhozónak szembe kell néznie.

Azzal mindenki tisztában van, hogy összeférhetlenségi törvényünk negyven év alatt elavult s ha egyes törvények hoztak is némi újítást, a két világháború s a gazdasági válság, majd a háborús gazdálkodás már rég áttörte azokat a szűk kereteket, amelyek között tételes összeférhetlenségi jogunk mőzog. Különben is összeférhetlenségi törvényünk a taxativ felsorolásokon alapul s ezért az összeférhetlenségi esetek zárt számánál fogva sem teljes, sem fejlődésképes nem lehet. Trianon óta a reformra két kísérlet történt. Az 1920-as évek végén a közvélemény nyomására megindult már az új összeférhetlenségi törvény előkészítése. Egyed István egyetemi tanár e tárgyban készített tervezetét Károlyi Gyula miniszterelnöksége alatt 1932. március 1-én nyújtotta be Zsitvay Tibor igazságügyminiszter a képviselőházban. A terjedelmes javaslat, mely mindkét ház tagjainak összeférhetlenségét tárgyalja, az elvi meghatározások rendszerét a taxativ felsorolással kombinálja és igyekszik egységes, egyszerű és áttekinthető szerkezettel elemeire bontani ezt az annyira összekúszált joganyagot. A javaslatot letárgyalta és kevés módosítással elfogadta a képviselőház, majd a felsőház is módosított rajta és elfogadása után visszaküldte a képviselőháznak. A képviselőház, igazságügyi és közjogi bizottsága le is tárgyalta a felsőház módosításait; ezek a képviselőházi szöveg szakaszainak több mint felét érintették, de a bizottságok jelentése már nem került a ház plénuma elé. Időközben Gömbös Gyula jutott kormányra s az események végkép eltemették a javaslatot.

A második reformkísérlet a mult évben történt. 1941. június 20-án Bárdossy László miniszterelnök az országgyűlés képviselőházában és felsőházában indítványt terjesztett elő, kérve, hogy a két ház küldjön ki egy-egy bizottságot az összeférhetlenség korszerű szabályozásának előkészítésére. A miniszterelnök tehát az 1932. évi javaslattal szemben visszatért az 1875. és 1901. évi törvények előkészítésének gyakorlatához, amelyeket szintén a háztól kiküldött bizottságok dolgoztak ki. Bárdossy miniszterelnök csupán a következő három alapelvet szögezte le, mint amelyekhez a kormány ragaszkodni fog. A képviselők és felsőházi tagok összeférhetlenségét ugyanazon törvényjavaslat tárgyalja; a javaslat a kazuisztikát kerülve elvi meghatározásokat tartalmazzon és az összeférhetlenségi esetek felett egy, a két ház és a legfelsőbb bíróságok tagjaiból álló bizottság ítélkezzék. A képviselőháztól kiküldött 27 tagú és a felsőháztól választott 20 tagú bizottság munkálatai ebben az irányban már egy éve folyamatban vannak anélkül, hogy a javaslat végleges szövege megszülethetett volna.

Bármennyire is szükséges, mégis nehéz feladat az összeférhetlenségi kérdés szabályozása a mai adott helyzetben, amikor az országgyűlés már letért a tiszta népképviselési alapról és tagjai a legkülönbözőbb jogcímenek kerültek be a parlamentbe. A jelenlegi képviselőház 373 tagja közül 135-öt egyéni választókerületekben, 125-öt lajstrom alapján választottak, 112-öt pedig a visszatért felvidéki, kárpátaljai, erdélyi és délvidéki részekből hívtak be. Az erdélyi és délvidéki behívásoknál nemcsak azokra voltak tekintettel, akik a megszállás alatt országgyűlési vagy törvényhatósági képviselők voltak, hanem behívtak a gazdasági, társadalmi, művelődési és egyházi élet képviselői közül is olyanokat, akik addig politikai szerepet nem játszottak. A felsőház összetétele még tarkább. A felsőház tagjait a tagság joga 1. mel-

tóság vagy hivatal, 2. választás vagy 3. kinevezés alapján illeti meg. A felsőháznak egyenjogú tagja pl. a Kuria elnöke, vagy a hercegprimás, akik hivataluknál fogva tagjai a felsőháznak, a mágnás-családok, törvényhatóságok és szakkamrák kiküldötteivel, akik választás útján jutnak be a felsőházba, valamint azokkal, akiket az államfő a kiválóan érdemes állampolgárok közül a felsőház tagjának élethossziglan kinevez. Itt az összeférhetlenség szempontjából különbséget kell tenni választott és nem választott felsőházi tagok között, mivel ez utóbbiak sok tekintetben külön elbírálás alá esnek és nem maraszthatók el olyan helyzetek miatt, amelyek a választott tagok esetében összeférhetlenséget okoznak.

A választott, behívott, kinevezett és hivatalból törvényhozók számára tényleg nem lehet az összeférhetlenségi esetek taxatív felsorolásával törvényt hozni, hanem csak bizonyos erkölcsi alapelveket lehet megállapítani; ehhez mindenkinek tartania kell magát. Az összeférhetlenségi esetek általánosságban mozgó meghatározását csak a jó zsűri tudja ellensúlyozni, amelyik az általános erkölcsi felfogás alapján biztos ösztönrel állapítja meg, hogy valamely helyzet, cselekmény vagy magatartás összeférhetetlen helyzetbe hozza-e az országgyűlés valamely tagját. Az eddigi gyakorlat szerint a képviselőkből álló összeférhetlenségi bizottság és az ítélő bizottság bírálta el az összeférhetlenségi eseteket. Ez ellen azt a kifogást szokták felhozni, hogy a képviselők nem tudnak elég tárgyilagosak lenni saját ügyeikben, sőt a parlament összetétele miatt a bizottságból könnyen pártbíróság lesz. Ezzel szemben sokan azt tartanák helyesnek, ha bírói fórum ítélkeznék az összeférhetlenségi kérdésekben. Ez a megoldás azonban szintén nem kielégítő, mert egyrészt a parlament szuverénitását sérti, ha rajta kívülállókra bízják a döntést ilyen különlegesen parlamentáris kérdésben, másrészt viszont a hivatásos bíró távol áll a politikai élettől és ezért nem tudná minden esetben áttekinteni az összeférhetlenségi esetek rendkívüli szövevényességét. Ezért a leghelyesebbnek az a megoldás látszik, hogy az összeférhetlenségi bíróság képviselőkből és hivatásos bírákból álljon s ezek előtt zajlódjék le az az eljárás, amelyet jogi műnyelven „közjogi per”-nek neveznek.

Amikor az összeférhetlenség fogalma a magyar közjogban kialakult, összeférhetlenségen kizárólag *közzszolgálati összeférhetlenséget* értettek, tehát az összeférhetlenségi eseteknek a legrégebb formája. A rendi országgyűlés idejében az alsó tábla elnöke a királyi személynök volt, tagjai pedig többek között a királyi tábla ülnökei és ítélőmesterei voltak, tehát mindnyájan köztisztviselők. A népképviselési parlament azonban fokozatosan kiküszöbölte tagjai sorából a köztisztviselőket, mivel ebben a korban vigyáztak leginkább arra, hogy a Montesquieu által szétválasztott állami hatalmak egymással össze ne keveredjenek. A mai időkben a végrehajtó hatalom a legtöbb országban a törvényhozó hatalom felé kerekedett s közhivatali összeférhetlenség olyan mértékben veszt jelentőségéből, amilyen mértékben a parlament szuverén testületből tanácsadó szervvé válik a kormány mellett.

A köztisztviselők képviselőisége ellen azt szokták felhozni, hogy a közhivatalnok főként a közigazgatásnál függő viszonyban van a kormánytól, tőle függ kinevezése, előmenetele, beosztása s ez a körülmény a köztisztviselőt a házban is a kormány oldalára állítja. A bírák már nagyobb füg-

getlenségnek örvendenek, de itt viszont a bírának a politikai életbe való keveredése a törvénykezést befolyásolhatná károsan, főként büntető ügyekben. A legnagyobb a függőség és a honvédség és a közbiztonsági szervezetek tagjainál s ezért a honvédség és a rendőrség tagjaitól már a választótörvény megtagadja az aktív és passzív választójogot. De általában a köztisztviselők munkája az államgépezet működésének egységét és állandóságát hivatott szolgálni, a politikai élet pedig a parlamenti dialektika szabályai szerint bizonyos váltógazdálkodásra van berendezkedve. A közhivatalnok és a törvényhozó szerepe tehát mind a cél, mind a módszer tekintetében kibékíthetetlen ellentétben áll egymással, mondják a klasszikus parlamentarizmus hívei. Ezzel szemben a másik álláspont arra utal, hogy az országgyűlés annál tökéletesebb, minél hűbben tükrözi vissza a társadalom képét. A magyar társadalom egyik legértékesebb rétege a tisztviselőtársadalom, amelynek még az a képessége is megvan, hogy a jogalkalmazás terén gazdag tapasztalatokkal rendelkezik. Ennek a társadalmi osztálynak a kizárása tehát megfosztja a törvényhozó testületeket a józan, fegyelmezett és alkotó munkában megedzett magyar hivatalnokok közreműködésétől.

A mi összeférhetlenségi jogunk szerint a közhivatalok viselése és a képviselőség egyidejűleg összeférhetetlen. Az állam, a törvényhatóság és község szolgálatában álló alkalmazottak egyébként megválaszthatók képviselőnek, de ebben az esetben nyugdíjazni kell őket. A törvény azonban kivételt tesz a köztisztviselői összeférhetlenség általános szabálya alól akkor, amikor megengedi, hogy a miniszterek és politikai államtitkárok képviselők lehessenek, hiszen ezek legtöbbször épen a parlament tagjai közül kerülnek ki; megengedi továbbá a budapesti országos intézetek igazgatóinak és bizonyos országos tanácsok tagjainak, valamint a budapesti egyetem és műegyetem tanárainak, hogy képviselői mandátumot vállaljanak. A többi egyetem tanárait kizárja a törvény a képviselőházból, ami elvileg méltánytalan és egyedül azzal a gyakorlati szemponttal menthető, hogy ezek a professzorok nehezebben egyeztetethetik össze térben és időben a vidéki egyetemen reájuk váró munkát a parlament Budapesten folyó ülésével.

A közszolgálati összeférhetlenség másik oldalán az a kérdés áll, hogy országgyűlési képviselő vállalhat-e a kormány vagy kormányközeg részéről fizetéssel vagy díjazással járó hivatalt, illetve megválasztható-e törvényhatósági vagy községi tisztviselővé. A felelet erre az, hogy nem; kivéve természetesen azokat a fentebb felsorolt állásokat, amelyek a képviselőséggel összeférnek. Vannak végül hivatalok, ahova az országgyűlési képviselő kinevezhető, mint pl. főispánság, főpolgármesterség, de ebben az esetben le kell mondania képviselői mandátumáról. A nehézséget itt csak a közszolgálat fogalmának meghatározása okozza. A joggyakorlat kétes esetekben azt vette a közszolgálat ismérvének, hogy az illető kap-e munkájáért ellenszolgáltatást. Az összeférhetlenségi bizottság K. T. orsz. képviselő esetében kimondotta, hogy az egyenesadó kivető bizottság helyettes elnöki tisztsége összeférhetetlen helyzetet idéz elő; B. Sz. és Cs. A. orsz. képviselők esetében megállapította, hogy az Országos Munkásbiztosító Intézet főorvosigazgatói állása a képviselő megbízatással nem fér össze; viszont Sz. L. képviselőnek megengedte, hogy közigazgatási tanfolyamon vizsgabizottsági

kültag legyen, mert ez „nobile officium“, és nem állapított meg összeférhetetlenséget Sz. A. képviselővel szemben, akit a Kormányzó az Országos Központi Hitelszövetkezet igazgatósági elnöki teendőinek ellátásával bízott meg, mivel az illető lemondott tiszteletdíjáról. Modern értelemben a közszolgálat fogalmát kiterjesztik azoknak a vállalatoknak az alkalmazottaira is, amelyek legalább felerészben az állam, törvényhatóság vagy község tulajdonában vannak, vagy amelyet ezek a közületek kezelnek. A kormánybiztosi kinevezéseket általában összeférhetetlennek tekintették a képviselősséggel; ezt mondta ki az összeférhetlenségi bizottság 1917-ben gr. B. M. képviselő esetében, akit a kormány a m. kir. Operaház és Nemzeti Színház biztosságává nevezett ki. Újabban azonban, amikor a rendkívüli idők rengeteg olyan feladatot vetnek fel, amelyek legjobban egy ad hoc kormánybiztos kirendelésével oldhatók meg, a politikai közvélemény a felé hajlik, hogy az a kormánybiztosság, amely csak költségmegtérítéssel jár, a képviselői mandátummal összeegyeztethető.

Míg a képviselőházban a közhivatali összeférhetlenség az általános szabály, addig a felsőházi tagság általában nem összeférhetetlen a közhivatali állással. A közhivatalnok, ha felsőházi tagnak kinevezik, megtartja hivatali állását, csak a választott felsőházi tagnak kell lemondania, ha fizetéssel járó hivatalt vállal, — miniszterség és államtitkárság kivételével — de akkor is a tagságra újra választható. Végül természetes, hogy valaki nem lehet egyidejűleg az országgyűlés mindkét házában, sem pedig ugyanazon házában több jogcímen tagja.

A magyar törvényhozásban több ízben felmerült az a javaslat, hogy országgyűlési képviselő mandátumának megszűnése után is bizonyos ideig ne vállalhasson közhivatalt. Ez az indítvány annak akarta elejét venni, hogy a képviselő, a közérdeket egyéni céljainak alárendelve, mandátuma tartama alatt a kormánynak olyan szolgálatokat tehessen, amelyeknek viszonzásaképpen a kormány őt közhivatalhoz juttassa. Az 1932. évi összeférhetlenségi törvényjavaslatban is benne volt, hogy képviselő nem alkalmazható közhivatalnoknak megbízatása alatt és annak megszűnésétől számított egy éven belül. Ezen bukott meg a javaslat, mert a képviselőház nem adta hozzájárulását ehhez az újításhoz, ami tulajdonképpen visszatérés lett volna a rendi országgyűlés követi esküjéhez. Ez az álláspont azzal indokolható, hogy mivel most nem kell az országgyűlést az idegen uralkodó befolyásától megvédeni, miután a kinevezés a nemzeti uralkodótól és felelős kormányától függ, tehát túlzás volna a közhivatali összeférhetlenséget a képviselői mandátum megszűnése utáni időre is kiterjeszteni.

Ahogy régen a közhivatali összeférhetlenséget tartották az összeférhetlenség tipikus esetének, úgy ma, ha összeférhetlenségről beszélünk, azon legtöbbször a *gazdasági összeférhetlenséget* értik. Törvényhozásunk ezen a téren a legelmaradottabb, mert az 1901. évi törvény taxatív felsorolásait régen meghaladta az idő. Negyven év alatt a gazdasági élet óriási fejlődésen ment keresztül, a háborús gazdálkodás miatt pedig az állam mélyen belenyúlt a magángazdaságokba, végül pedig az ipar és kereskedelem „árjásítása“ az összeférhetlenségnek addig ismeretlen eseteit hozta felszínre. Régebben a gazdasági összeférhetlenség elnevezés helyett az „érdekeltségi“ összeférhetlenség kifejezést használták és csak arra vigyáz-

tak, hogy a képviselő ne fejthessen ki olyan gazdasági működést, amely a kormánytól függő viszonyba juttatná. A törvény az érdekeltségi összeférhetlenségnek két típusát állapítja meg. Először is az országgyűlési képviselő nem kaphat az államtól hasznothajtó jogosítványt vagy bármilyen természetű kedvezményt. Másodsor összeférhetetlen helyzetet idéz elő az állammal való üzleti viszony, ami abban nyilvánulhat meg, hogy a képviselő a kormány vállalkozója vagy szállítója, a kormány és mások közötti üzletek közvetítője, állami javak és jogok vevője, bérlője és haszonbérlője lesz, vagy a kormánnyal szerződéses viszonyban álló ipari és kereskedelmi vállalatok vezetésében vesz részt. Bármennyire is részletes itt az 1901. évi törvény felsorolása, a kérdést már a maga korában sem tudta kimerítően szabályozni, mert a felsorolás sohasem lehet tökéletes. De elhibázott a törvénynek az a része, amely értékhatárokat állapít meg és például kimondja, hogy állami javaknak képviselő által történt bérbevétele csak akkor idéz elő összeférhetlenséget, ha a képviselő évi 3000 koronánál nagyobb bért fizet. Az összeférhetlenséget nem lehet koronával vagy pengővel mérni, mert az nem mennyiségi, hanem minőségi fogalom, egyes fokozatai pedig csak egyéenként bírálhatók el. De ezen túlmenően a törvény nagy hiányossága az, hogy a képviselőknek csak a kormánnyal kapcsolatos közgazdasági tevékenységét öleli fel és nem teremt összeférhetlenséget a képviselőknek azokra a vállalkozásaira, amelyek őket nem az állammal, hanem olyan gazdasági hatalmakkal hozzák függő viszonyba, melyeknek a befolyása sem a törvényhozásra, sem a kormányra nem kívánatos.

Itt jutunk el azoknak a szerepléséhez, akiket a közvélemény Aladár és Edömér néven ismer. Régebben is előfordult, hogy az az országgyűlési képviselő, aki megválasztásáig nem működött közgazdasági téren, egyszerre csak különös hajlamot fedezett fel magában tegyük fel a rövidárú szakma, vagy a sertéshízlalás iránt és megfelelő tiszteletdíj ellenében igazgatósági tagságot vállalt egy vagy több olyan vállalatnál, amelynek nevén és összeköttetésein kívül semmi egyebet sem tudott nyújtani. A békeidőknek ez a szórványosnak látszó jelensége valóságos társadalmi betegséggé vált a gazdasági élet átállításának megindulása óta. A zsidók kiküszöbölése gazdasági életünkben olyan időpontban indult meg, amikor még nem volt elég keresztény szakember, aki helyüket elfoglalhatta volna. De ezen a kevés szakemberen is átgázolt azoknak a sisera-hada, akik politikai befolyásukat, családi előnevüket, katonai rangjukat gazdasági téren akarták kamatoztatni, természetesen úgy, hogy az inaséveket mindjárt a vezérgazdátói székben töltsék el. Ha a fővárosi lapokat figyeljük, lépten-nyomon ilyen ajánlatokat látunk az apróhirdetések között: „Patinás nevű őskeresztény, kiváló munkabírását, összeköttetéseit vezető pozícióban gyümölcsöztetné. Leveleket „Doktor Méltóságos“ jellegre a kiadóhivatalba kér.“ És ime a másik oldalon a visszhang: „Tőkeerős (!), országosan elterjedt iparvállalat hat őskeresztény urat keres vezető állásba. Fizetés 800 és 1200 pengő között. Szakértelem nem szükséges.“ Az ilyen zsidó-bujtatók hozzá nem értését még kiheveri valahogy a közgazdasági élet, hiszen ott áll mögöttük a zsidó üzletember, vagy a keresztény kistisztviselő, aki pótolja a szakértelem hiányát, de mérhetetlen az a kár, amit ez a rendszer a közérkölcsök megromlásának terén előidézik. Aladárok és Edömérek nem csak az országgyűlés tagjai közül kerül-

nek ki, de természetesen, hogy elsősorban a parlamentnek, mint a közerkölcsök öréneke kell a kérdés rendezését, legalább saját tagjaira vonatkozóan megvalósítani.

A kérdés azért rendkívül kényes, mert kétségtelen, hogy nagy szükség van a gazdasági életben a keresztény elemek bekapcsolódására, a másik oldalon viszont az országgyűlés sem nélkülözheti a gazdasági életben vezető szerepet játszó tényezők közreműködését. Mielőtt tehát új jogszabályt lehetne alkotni, sok lényeges körülményt kell előbb lemérni. Más elbírálás alá esik az országgyűlésnek az a tagja, aki már megválasztása előtt közgazdasági pályán működött és így szerzett helyét megtartja, mint az, aki a tagság elnyerése után helyezkedett el az iparban vagy kereskedelemben; ekkor mindig felmerül az a gyanú, hogy az illetőnek ezt az állást képviselői minőségére való tekintettel ajánlották fel. Másképpen kell megbírálni azt, aki nyereszkeskedésre irányuló vállalatnál helyezkedett el, mint azt, aki altruista intézménynél vállal szerepet. Különbséget kell tenni aközött, hogy az illető kap-e fizetést vagy rendszeres ellenszolgáltatást, vagy nem kap, vagy lemond illetményeiről. És végül a leglényegesebb körülmény, hogy az országgyűlés tagja a megfelelő szakértelem birtokában van-e és ténylegesen dolgozik-e a vállalatnál, vagy pedig az ott viselt tisztsége egyszerű „sine cura”. A részvényjog küszöbön álló reformjának lesz a feladata többek között az is, hogy a részvénytársaságoknál megszüntesse a sine curáknak azt a sokféle lehetőségét, amit az igazgatósági, felügyelőbizottsági és egyéb tagságok nyújtanak.

Az összeférhetetlenségnek egy másik kirívó formája a *közbenjárás* vagy népszerűbben *kijárási összeférhetetlenség*. Erre már a negyven évvel ezelőtti törvényhozó is gondolt, amikor törvénybe iktatta, hogy tilos az országgyűlési képviselőnek pénzért vagy bármilyen anyagi előnyért bárki érdekében, bármilyen ügyben a kormánynál közbejárni. A pénzért vagy ellenszolgáltatásért végzett közbenjárás a mandátum megszűnését vonja maga után. A törvény azt is megtiltotta, bár szankció nélkül, hogy képviselő a kormánynál címek, kitüntetések adományozása, vasutak engedélyezése, középítkezések megszerzése, jövedelmező jogok megszerzése, kincstári birtokok eladása, italmérsi engedélyek kieszközlése és még több más esetben közbenjárjon és csak azt engedi meg, hogy ezekben a választókerület törvényhatósága vagy valamely ott székelő köztisztület érdekében díjtalanul eljárjon. A kinevezésekre és előléptetésekre vonatkozóan a miniszterek senkitől sem fogadhatnak el közbenjárást, de tájékozódásképpen a képviselőkhez, vagy másokhoz is fordulhatnak. Külön intézkedés van az ügyvéd-képviselőkre vonatkozóan. Az ügyvédek hivatásuknál fogva peren kívüli ügyek intézését és díjazás ellenében vállalhatják, ami rendesen közbenjárást jelent. Képviselő pedig ellenszolgáltatás fejében semmiféle eljárást nem végezhet, sőt díjazás nélküli eljárásai is korlátozva vannak. Mivel pedig az ügyvéd-képviselő két minősége nem választható el egymástól, az ellenőrzés megkönnyítése céljából mondja ki a törvény, hogy ezeknek a minisztereknek való közbenjárása csak beadványok ügyvédi ellenjegyzésére szorítkozhat.

Kevés jogszabály van, amelyet többször hágtak volna át, mint a közbenjárások tilalmát. A joggyakorlat is azt mutatja, hogy a törvény fentebb említett rendelkezéseit alig alkalmazzák valaki ellen, mert 1901—1930-ig

egyetlen eset sem fordult elő, amikor valakit ezen a címen megfosztott volna mandátumától az összeférhetlenségi bizottság, igaz viszont, hogy több képviselő, aki ellen ezen a címen összeférhetlenségi bejelentést tettek, már az előkészítő eljárás folyamán lemondott mandátumáról. A közbenjárások oka magában a társadalmi és államigazgatási rendszerünkben gyökerezik; ennek ugyanis egyik beteges kinövése a protekció. A protekcióhoz három személy szükséges. Az egyik, akinek az érdekében közbenjárnak, a másik, aki közbenjár és a harmadik, akinél közbenjárnak. A protekció ott kezdődik, amikor valaki valamit el akar érni s nem elégszik meg azzal, hogy pályázatát benyújtja és megvárja, amíg ügyét hivatalos úton elintézik, hanem mindjárt protektorok után kezd járni. Talán azért, mert nem érzi magát elég biztonságosnak a dolgában, vagy fél attól, hogy ellenfele fog protekciót igénybe venni és kiüti őt a nyeregből. Ki más lehetne a protektor, mint a terület országgyűlési képviselője, aki úgyszólván jár Pestre, mindenkit ismer és neki ez a csekélység úgyszólván „csak egy szavába kerül“. Elvégre azért képviselő, hogy azokat képviselje, akik őt mandátumához segítették. A harmadik személy az, akitől a döntés függ. A protekció legenyhébb formája, ha a képviselő csak figyelmébe ajánlja az illető főtitkárnak azt, akit pártfogol és véleményét mond róla, amit például a miniszterek egyenesen kikérhetnek a képviselőtől. De már súlyosabb az eset, ha a képviselő, akinek nincs is módjában megítélni, hogy pártfogoltja a legalkalmasabb-e bizonyos állás vagy jogosítvány elnyerésére erőszakkal lép fel és politikai állásfoglalását a tőle képviselt egyéni érdekek sikerétől vagy sikertelenségétől teszi függővé. De a legsúlyosabb az, ha az illető, akitől a döntés függ, nem a pályázók arányosságát, hanem a pártfogolók személyi súlyát méri le és a szerint hozza meg döntését.

Nincs politikai párt, amelyik a protekció leküzdését ne venné programjába és nincs országgyűlési képviselő, aki ne pártfogolt volna már valakit. A helyzet az, hogy a képviselők kénytelenek választóik kedvében járni, a minisztereknek pedig szükségük van a képviselők politikai befolyására, tehát kéz kezet mos és közben a közérdek gyakran háttérbe szorul. Már az összeférhetlenségi törvény megalkotásának idején Haendel Vilmos egyetemi tanár a parlamentarizmusról szóló munkájában rámutat erre a circulus vitiosusra, aminek az az eredménye, hogy az országgyűlési képviselőt kerületének közönsége nem a nemzet, hanem az ő egyéni érdekei exponensének tekinti, a képviselő pedig „a fővárosban székelő kereskedelmi magánügynök“ lesz, az országgyűlés egy magánjogi társaság színvonalára süllyed, a képviselők és a kormány közötti politikai viszony pedig adásvételi üzletté alacsonyodik le.

A törvényhozói összeférhetlenség szabályozásának vonalán a protekció ellen legfeljebb annyi a teendő, hogy meg kell tiltani az országgyűlés tagjainak az olyan közbenjárást, amely a törvényhozói önzetlenség és közéleti erkölcs követelményeivel össze nem egyeztethető. Csak a jó zsűri állapíthatja meg adott esetben, hogy melyik közbenjárás okozhat összeférhetlenséget. A protekció tulajdonképeni kórokozóját az a napokban benyújtott törvényjavaslat hivatott kiirtani, mely „a közélet törvényességét és tisztaságát biztosító egyes büntető rendelkezésekről“ szól és a vesztegetést büntették, a tiltott ajándékozást pedig vétségnek minősíti. A javaslat 5. §-ára egyik

országgyűlési képviselőnek a közelmúltban tanúsított és országszerte nagy port felvert magatartása adott alkalmat. Ez a szakasz kimondja, hogy a valódi vagy színlelt befolyással való üzérkedés vétséget képez, de büntetné is minősülhet pl. akkor, ha az illető befolyásának érvényesítésekor magát közhivatalnoknak adja ki, egyenruhát, jelvényt, címet, rangfokozatot, rendjelet vagy díszjelt jogtalanul használ.

Az összeférhetlenségi esetek negyedik csoportját a *méltatlansági összeférhetlenség* képezi. A közbenjárású összeférhetlenséget is sokan a méltatlansági esetek közé sorolják, a méltatlanság tipikus esetei azonban a büntetőjog körébe tartoznak. Az összeférhetlenségnek ezeket a formáit régebben nem ismerték, mivel a klasszikus népképviselési rendszerben, ha a választóközönség méltónak ítélte a jelöltet arra, hogy képviselő lehessen, az országgyűlés méltatlanság címén nem foszthatta volna meg a képviselőtől a mandátumtól, amelyet az illető a néptől kapott. Az országgyűlés mindkét házát megilleti azonban az önfegyelmezés joga; ennek a módozatait a házszabályok állapítják meg. A méltatlansági összeférhetlenség tehát nem egyéb, mint a ház fegyelmezési szankciójának a legsúlyosabb esete, mely az országgyűlésből való kizárást vonja maga után. Már az 1901: XXIV-ik t. c. ismerte a büntetőjogi összeférhetlenséget, mely akkor vezet a mandátum megszűnéséhez, ha a képviselőt bizonyos súlyos büntettek miatt elítélik, vagy politikai jogainak felfüggesztésére ítélik, vagy ha ellene csőd nyitattott, illetőleg gondnokság alá jutott. A méltatlansági összeférhetlenséget azonban a választójogi törvények fejlesztették tovább. Szükségessé vált ugyanis a választást kizáró okok és az összeférhetlenségi esetek közötti összhang megteremtése, mert ha valaki bizonyos méltatlansági okból kifolyólag nem volt megválasztható, akkor természetes, hogy ha a képviselő vagy felsőházi tag mandátumának tartama alatt merül fel ugyanaz a körülmény, mandátumát nem tarthatja továbbra meg.

A közönséges büntettek esetében könnyű megállapítani az összeférhetlenséget. De vannak a politikai életnek jelenségei, amelyek ha nem is vonnak büntetőjogi következményeket maguk után, mégis méltatlanná teszik az országgyűlési tagságra azt, aki nem tud megfelelni a hazafiság ama minősített feltételeinek, amelyeket ez a közjogi méltóság megkíván. Már az 1901. évi összeférhetlenségi törvényjavaslat felsőházi vitájában gr. Eszterházy János indítványozta, hogy mondják ki az összeférhetlenséget arra, aki külföldön a magyar nemzet ellen izgat, az alkotmányt támadja, idegen államok kormányától magyarellenes célra pénzt fogad el. Indítványát azonban leszavazták, pedig ha törvénybe iktatják, nem agitálhattak volna olyan szabadon a nemzetiségi képviselők a mentelmi jog védelme alatt a magyar állam ellen. Az 1925:XXVII. t. c. illetőleg az 1926:XXII. t. c. a képviselőkre és felsőházi tagokra vonatkozóan kimondotta, hogy összeférhetetlen helyzetbe jut az országgyűlés tagja, ha a magyar államhoz vagy nemzetéhez való hűség ellen vétett, vagy az állam törvényeinek megváltoztatására törvénytelen eszközökkel törekedett, vagy törvényhozói minőségében az országgyűlésen kívülálló tényezőtől utasítást fogadott el. Ezt a rendelkezést az új képviselőválasztási törvény is fenntartotta (1938:XIX. t. c. 167. §.). Amikor az összeférhetlenségi javaslat 1932. évi reformját tárgyalták, gr. Apponyi Albert volt az, aki ellenezte a fenti rendelkezés át-

vételét, mivel lehetséges olyan szélsőséges álláspont is, amely ezt a törvényszakaszt a legitimista álláspontra is kiterjesztené, vagy összeférhetlenségi előterjesztést tehetnének ezen az alapon az ellen is, aki magát egyháza tanításainak aláveti. Rassay Károly pedig a szerzetesekre és a vitézi szék tagjaira hívta fel a figyelmet, akik fogadalmuknál fogva szintén e rendelkezés alá eshetnek. A szerzeteseket már az 1901:XXIV. t. c. kizárja az országgyűlésből, a vitézi szék tagjai esetében azonban más a helyzet; különben is megengedhetetlen volna, hogy ma, amikor a politikai életben a hősi szellem érvényesülését követelik, éppen azok ne lehessenek az országgyűlés tagjai, akik ezen a téren már kiállották a próbát.

A méltatlansági összeférhetlenségre vonatkozó, fentebb idézett törvényszakasz alapján mondták ki az összeférhetlenséget H. K. és V. P. országgyűlési képviselők esetében, akik egy nemzeti törvényjavaslatot dolgoztak ki és terjesztettek a képviselőház elé, mely Magyarországot autonóm nemzeti területre osztja fel és így szembefordul az ezeréves magyar alkotmány alapelveivel. Ez a magyar parlamentarizmus történetében egyedülálló eset néhány évvel ezelőtt nagy port vert fel nemcsak a politikusok körében, hanem a jogásztársadalomban is.

4.

A törvényhozói összeférhetlenség története és mai kérdései egyaránt azt mutatják, hogy itt a magyar közjognak nemcsak egy időszak, hanem egy állandó, mondhatni örök kérdésével állunk szemben. E kérdés a közéleti erkölcs talajában gyökerezik. Ha a közéletet a közösségi szellem és a hazafiság hatja át, akkor törvény nélkül sem adódnak összeférhetlenségi esetek; ha a közéletben az egyéni meggazdagodás és hatalomszerzés mohósága a közösségi szellem, a politikai érvényesülés vágya pedig a hazafiság fölé kerekedik, akkor a legjobb törvény sem tud gátat vetni az összeférhetlenségi esetek felburjánzásának. Az összeférhetlenségi kérdés törvényes szabályozásának a nehézsége éppen abban rejlik, hogy erkölcsi tényálladékokat kell jogi formákba öltöztetnie. Eddigi törvényeink ezt a kérdést úgy igyekeztek megoldani, hogy felsorolták az összeférhetlenségi eseteket, vagyis „a nullum crimen sine lege“ elvéhez ragaszkodtak. Az 1932. évi javaslat már az elvi meghatározások rendszerét a taxációval kapcsolja össze. A most tárgyalás alatt álló javaslat pedig elvi meghatározásokat tartalmaz és az egyes eseteket a szerint bírálja el, hogy azok a törvényhozói önzetlenség és a közéleti erkölcs követelményeivel összeegyeztethetőek-e. Ezzel a javaslat a német büntetőjogi novellában lefektetett amaz elvhez mutat közeledést, mely szerint a bíró azt is büntetendőnek mondhatja ki, ami nincs tényálladékszerűen büntetendőnek megjelölve, de amit az egészséges közmegejtetés, a „gesundes Volksempfinden“ büntetendőnek tart. Nem szükséges azonban itt a liberális és nemzeti szocialista büntetőjog közötti ellentét területére átmenni a „nullum crimen sine lege“ elvét a „gesundes Volksempfinden“-nel összemérve a felett vitázni, hogy mi veszélyesebb: ha a felsorolásból kimaradnak esetek, vagy ha az egészséges közmegejtetés fogalmával visszaélnék. Már Deák Ferenc azt mondta, aki pedig a magyar szabadelvűség egyik legtisztább képviselője volt, hogy a sajtótörvénynek

egyetlen szakaszból kellene állania: hazudni pedig nem szabad! Ez a helyzet az összeférhetetlenségi törvénnyel is, amelynek a lényege szintén egy egyszerű mondatban összefoglalható: *az országgyűlés tagja csak tisztességes ember lehet, aki hivatásának betöltésében az ország egyetemes érdekeit tartja szem előtt.* Hivatkozhatnék itt a becsületbíróóságok munkájára is, amelyek minden írott anyagi jogszabály nélkül működnek és mégis megnyugtatóan tudnak elintézni az összeférhetetlenségi eseteknél gyakran sokkal kényesebb, a magán- és családi élet körébe vágó, becsületbeli ügyeket. Az összeférhetlenségi eljárás esetében is a hangsúly a jó zsűrin van, mert a pártatlan és a közéletet jól ismerő zsűri helyesen tud ítélni akkor is, ha a törvény csak bizonyos tág kereteket állapít meg, amelyek között az országgyűlés tagjára nézve az összeférhetetlenség kimondható. A jó zsűrire pedig annál is inkább szükség van, mivel a házszabályok megengedik, hogy bármelyik állampolgár összeférhetlenségi bejelentést tehessen valamely országgyűlési képviselő ellen. Az országgyűlési képviselők tehát az ország közvéleményének állandó ellenőrzése alatt állanak s csak a jó zsűri képes a képviselők ellen induló „közjogi perek” folyamán megvédeni az országgyűlés tekintélyét az alaptalan zaklatásoktól, de ugyanakkor elégtételt adni a közvéleménynek, ha az országgyűlés valamely tagja megfélemledik törvényhozói kötelességeiről.

Nemsokára háromszáz éve annak, hogy az első összeférhetlenségi rendelkezés a magyar törvénytárba felvétellett. A magyar alkotmányról és a magyar államról sokan azt állítják, hogy igen régi és nem tud lépést tartani azokkal a fiatal népekkel, amelyek a Duna völgyében szaporaságukkal és rugalmassabb törvényeikkel a vezetést az utóbbi két évtizedben magukhoz ragadták. A magyar alkotmányt valóban nem lehet máról holnapra felfüggeszteni, hatályon kívül helyezni, vagy népszavazással megváltoztatni, mert életben van, és összetartja, mint Werbőczy hármaskönyve, a magyarságot akkor is, amikor az ország egyes részei idegen megszállás alatt állanak. Ennek az ezer éves alkotmánynak, mint magának a magyar államnak is az alapja a tiszta erkölcs, s a közéleti erkölcs alapelvei jutnak kifejezésre az összeférhetlenségi rendelkezésekben is. Amelyik állam letér erről a szilárd alapról, annak lehet a népessége szaporább és a vezető rétege gazdagabb, de az állam szervezete a kritikás pillanatokban nem bírja ki a történelem nagy teherpróbáját. A törvényhozói összeférhetlenség is egyik téglája annak a szilárd erkölcsi alapnak, amelyen egy nemzet életképes, egy állam pedig időtálló lehet.

Mikó Imre

Magyar-román együttélés az erdélyi részekben

Aki Bihar vagy Szatmár megye vegyes nemzetiségű faluiban valaha is körülnézett, annak szükségképp csakhamar feltűnt a magyar nevet viselő románok tekintélyes száma. Kászonyi Ferenc szerint, aki legutóbb próbálkozott becslésükkel (Magyar Szemle, 1940.), Bihar megye visszerült részének oláh községeit kb. 60%-ban magyar családnevűek lakják s bennük legfeljebb románra torzított neveket találunk. Kiegészítették e megfigyelést azzal, hogy a románok majdnem mindenütt beszélnek a magyar nyelvet, hogy sok görög katolikus s így a román közösségbe tartozó elem népszámlálásaink szerint nem is román,¹ — legfeljebb a beolvadás útján van, — valamint azzal, hogy statisztikáink szerint itt egykor a magyar reformátusok viszonylagos száma jóval nagyobb volt.²

Mindezen tényekből a két nép keveredésére, illetőleg a magyarok egy részének vallásváltoztatással vagy másként meginduló elrománosodására lehetett következtetni. Tanulságosnak látszik éppen ezért a két nép érintkezésének történetét egy kisebb közösségen belül részletesen is megvizsgálni, hogy a következtetések jogos vagy alaptalan volta kiderüljön.

Mi főleg a két megye határszélén fekvő Érendréden s a vele szoros kapcsolatban álló Érdengelegen, Érvasadon és Reszegén kutattunk; az eredményekből azonban a Partium sok hasonló fekvésű és történeti sorsú tájainak kérdései is világosabbak lesznek.³

¹ Éndréden 1900-ban 697 g. k., 641 oláh, 1910-ben 759 g. k. és 331 oláh, 1930-ban 958 g. k., 24 g. kel. és 983 román volt, Dengelegen 1880-ban 595 g. k., 391 oláh, 1900-ban 752 g. k., 662 oláh, 1930-ban 963 g. k., 954 román.

² Érdengelegen (népszáml. adatok):

	1869	1880	1890	1900	1910	1930
ref.	360	287	253	265	283	262
g. k.	768	595	649	752	802	963

Érendréden:

	1830	1839	1840	1843	1869	1880	1881	1890
	(g. k. schem.)	(Fényes)	(schem.)	(schem.)	(magy. népsz.)	(népsz.)	(schem.)	(népsz.)
ref.	850	915	866	875	871	763	820	893
g. kat.	502	521	553	562	618	610	320(1)	561
	1900	1909	1910	1930				
	(népsz.)	(schem.)	(népsz.)	(rom. népsz.)				
ref.	828	828	737	719				
g. kat.	697	687	759	958				

³ A kutatást megboldogult Teleki Pál miniszterelnök úr kezdeményezésére az Allamtudományi Intézet indíttatta el Szatmáron. — Köszönetet kell mondanunk mindazoknak, akik helyszíni munkánkat hozzájárulásukkal megkönnyítették; főleg Simák Lajos közs. jegyző, Gargya Géza ref. lelkész és Roşianu György g. kat. plébános urak voltak segítségemre.

Kiindulópontunk a magyar elnevezésű románok csoportja kellett, hogy legyen, hiszen az érintkezésről, a változásokról hihetőleg rajtuk keresztül tudunk meg a legtöbbet. Hogy a magyarnevű románok, legalább is a háború utáni és előtti évtizedekben Endréden semmiben sem különböztek a románnevű, gyökeres régi románoktól, az már a ma élő házások szülei, nagyszülei nevének áttekintésekor kiderült. Családi kapcsolatok sűrű szálai szövik ugyanis egymáshoz a magyar- és a románnevű réteget. Egy Kerezsinek Drágos-lány a felesége, Mártának Moka-lány; Lajosnak Gliga, Nádasnak Patráska, Zdrobának Puskás, Luttyánnak Fehér, Rádnak Szilágyi, Ballánének Jeremi (ősi román család tagja) is szerepel az ősei közt. Kerezsinek Kirila, Nádasnak Drágos az anyja, Rendesk Nyilvánokkal, Kisek Lupánokkal, Szilágyiak Mokákkal, Borosok Jónucokkal, Terhesek Orcánokkal, Mojszák Erdeiekkel, Másztánok Szücsökkel házasodtak össze. E nevek viselői közt törzsökös endrédiak és távolabbról jöttek egyaránt akadnak. Feltűnik azonkívül, hogy a Kerezsiek, Terhesek, Erdeiek, stb. mind a román gör. katolikus és gör. keleti egyházban szokásos keresztnévket viselik⁴ s sokan — az eltelt 22 év alatt nemzeti öntudatuk kialakult vagy erősödött — vezetéknevüket is románosan írják; Kerezsi; Cheregi-nek, Szilágyi; Silaghi-nak. A falu színmagyar református felétől a többi románnal együtt területileg és társadalmilag élesen elkülönülnek, a falu két külön végét lakják — román ház-szíget a „magyar faluban“ még ma is kevés van, — a vegyesházasság pedig rendkívül ritka s ritka volt már a háború előtt is. Magyarul éppoly jól tudnak ugyan, mint románnevű rokonaik; de román az anyanyelvük, míg a református magyarság nem beszéli ezt a nyelvet.

Egy kis kitéréssel előre meg kell jegyeznünk, hogy az utóbiból nem lehet arra következtetni, mintha a magyar nyelvet a magyar származásúak adták volna át az egész közösségnek; a jelenségnek más oka van: Mint látni fogjuk, az őslakos magyarságot öntudata fölébe helyezte a románnak, ezért még a 22 éves román uralom alatt sem tanulta meg azok nyelvét. Így szükségkép a jövővény románnak kellett érintkező-nyelvül a magyart elsajátítania. Kétségtelen ezenfelül (minden falusi öreg ezt vallja s természetesen is), hogy a háború előtti, nemzetiségileg békés korszak a két népet elég közel hozta már egymáshoz. Az „oláhok“ — a „román“ szót akkor senki sem használta — nem szívesen hallották ezt a nevet, szívesebben ha őket is „magyar“-nak tekintették; a magasabbrendű magyarság rokonszenves volt nekik. Magyar gör. kat. egyház szervezése egészen útját vágta román öntudat fejlődésének; mindezekkel s a magyar nyelv térhódításával kezdetét vette az asszimilációs folyamat; az asszimiláció második vagy harmadik fokát lehetett volna tapasztalni az itteni románokon.⁵

⁴ A jellegzetesek: Vasile, Traian, Flóra más egyházban elő sem fordulnak.

⁵ Az alacsonyabb műveltségű nép először öntudatát veszti el, aztán a külső érintkezés nyelvő átragad a belső gazdasági érintkezésre, majd a család is ezt találja könnyebbnek; végül iskolázás, gyermekek útján, az asszimiláló nép dalkincse, szokásai terjednek el (Vö.: W. Kuhn: Die jungen deutschen Sprachinseln in Galizien, 1930. A faji keveredés nélküli asszimilációra l. Beyer: Zur Frage der Umvolkung, Auslandsdeutsche Volksforschung, 1937.). Ezt a kezdődő folyamatot — román- és magyarnevű románokra egyformán végzettszerű lett volna — állította meg az 1919-es uralomváltozás és így került a két nép

Látjuk tehát, hogy a mai gör. kat. lakosság egészében románakká tekintendő, amit a mindkét nyelvű nép gör. kat. = román fogalomazonosítása is mutat. Feladatunk most már nem lehet más, mint hogy megvizsgáljuk a magyar-román együttélés korábbi korszakait is. Nem volt-e a két nép viszonya egykor, több évtizeddel, századdal ezelőtt, olyan, hogy magyar családok, néprészek leszakadása s románokhoz való csatlakozása lehetővé váljék. Ez esetben nyilvánvaló, hogy régi nevüket az új közösségben is megtartották s így őrzik utódaik máig is. A dolog természetesen nemcsak Endréden vagy Szatmár, Bihar e vidékein, hanem az ország más részein is történhetett. Hogy az igazsághoz közelebb jussunk, előbb a helyszínen kell, időben visszafelé haladva, kutatnunk, majd, ha itt nincs eredmény, mehetünk térben is távolabb.

Elsőnek az endrédi népmozgalmi adatok forrásait, a református és gör. kat. anyakönyveket kell megvizsgáljunk. 1. Ki kell innen derülnie, volt-e vesztesége az itteni ref. egyháznak és volt-e gyaropodása a gör. kat.-nak a helyi vagy környéki református népből, vegyesházasságok, áttérések útján, vagy törvénytelen úton, református szülők gyermekeinek görög katolikuussá keresztelése folytán. 2. Ki kell derülnie, jelentettek-e nyereséget a gör. kat. egyháznak az időnkint beköltöző róm. kat. magyarok. Itt vegyesházasság s áttérés mellett legfőképp elkeresztelésre kell gondolnunk, hiszen róm. kat. egyházközség híján az újonnan jöttek bizonyára szívesen fordultak a testvéregyházhoz.

Lássuk először a vegyesházasságokat. Hogy számukat és következményeiket ellenőrizhessük, nemcsak mindkét anyakönyv házassági rovatait kellett a legkülönbözőbb időkben áttekintenünk, hanem a születéseket is (A szülők vallását t. i. ezen a helyen is feltüntetik). A református anyakönyv ránkmaradt első bejegyzéseinek idején, 1766—75 közt csak egy róm. kat.—ref. vegyesházasságot kötöttek református pap előtt, vegyesházasságból származó gyermeket pedig egyáltalán nem kereszteltek. A röviddel előbb beköltöző románság⁶ alighanem olyan idegen testet, olyan kisebbséget alkotott még a falunépe egészében, hogy a keveredésnek alig volt lehetősége.

Nem sokat változott a helyzet a következő század közepéig sem. 1844-től ellenőrizhetjük első ízben mindkét egyház anyakönyveit. 1853-ig, tíz év alatt a gör. kat. pap 74 alkalom közül csak egy reformátussal és 3 róm. katolikkal kötött vegyesházasságot áldott meg, a ref. egyház 81 alkalom közül egyet sem. A 611 újonnan keresztelt gyermek szüleinek sorában ugyanekkor mindössze 3 ref.—gör. kat. és 2 ref.—róm. kat., valamint 6 róm. kat.—gör. kat. vegyespár volt. Ha azonban a neveken végigtekintünk, első pillanatra tudni fogjuk, hogy a házasságralépők — egyetlen házaspár kivételével — mind e vidéken gyökértelen családokból származnak, nem

ismét két egymással szembenálló táborba. — Román gyermekek és felnőttek otthoni nyelve ma kétségkívül a román és legnagyobb részét így volt ez a háború előtt is: az idősebbek sem tudnak jobban magyarul a fiataloknál. Egyik gazda pl., aki csak azért beszéli egyformán a magyart és románt odahaza, mert román szülei korán elhalván, magyarok közl nevelkedett, kivételnek számít; vele éppen ezért a románok is gyakran magyarul beszélnek.

⁶„Oláh falut“ először 1767-ben emlegetnek (Orsz. Levéltár, NRA. 1320. 14) s 1720-ban még nem lakik bent román (u. ott, Regnicolaris levélt. Lad. II. N. 7. fr. 11.).

az itteni ref. vagy gör. kat. familiákból. Legnagyobb részüknek nevét ma is hiába keressük a faluban s hiába jártunk pontosan utána a gör. kat. anyakönyvek későbbi házassági rovataiban annak, hogy mikor ezek az 1844—53 közt születettek házasságra érett korba jutottak, — hűek maradván közösségükhöz — itt választottak-e párt maguknak, születésük után sehol sem találtuk többé nyomukat. Hogy a vegyesházasságra lépő réteg túlnyomórészt mindig gyökértelen volt ezen a földön s ahogyan idevetődött, úgy ment tovább egy-két év múlva, ezt a későbbi bejegyzések is megerősítik: vegyesházasság a gör. kat. anyakönyvekben kezdettől fogva a világháborúig, tehát kereken hét évtizeden át, csupán 20 jegyeztetett fel, 6 református, 14 róm. kat. félel. A reformátusok közül csupán kettő régi endrédi család sarja, a róm. katolikusok pedig még csak nem is magyar származásúak, közülük 10-nek idegen neve van. A váradi gör. kat. egyházmegye 1845-i vizitációja két helyi vegyesházaspárt talált itt, az 1853 utáni évtizedben 3 gör. kat.—róm. kat. és 2 ref.—róm. kat. házasságból született gyermeket kereszteltek a gör. kat. egyházban, gör. kat.—reformátusból származót egyet sem. Még 1895 és 1899 közt is, amikor a kifejtett magyar államélet közegei — jegyzők, tanítók, csendőrök, pósta, stb. — a falu amúgy is bomló társadalmi állapotát már erősen megváltoztatták, 59 közül csak 10 ref.—róm. kat., 2 róm. kat.—gör. kat. és 2 ref.—gör. kat. házasságot kötöttek és a 2 utóbbi gör. kat. közül is egyik hajdúdorogi magyar, a másik részben magyar származású jövevény volt. Ugyanezen idő alatt ref.—gör. kat. házasságból született gyermeket a ref. egyház nem keresztelt, a gör. kat. plébánia is alig. Ha már most ezeket a vegyesházás reformátusokat, kiknek még leginkább lehetne köze a falu régi lakosságához, megvizsgáljuk, kiderül, hogy egy közülök cigány s a semmitmondó „Horvát” kivételével a századközep 10 évének rovataiban sehol sem szerepel a nevük, tehát még ők is idegenből jöttek.

Ugyanilyen bizonytalan existenciájú s csekélyszámú réteg a bevándorolt katolikusoké, kik nem vegyesházasság révén jutnak a gör. kat. pap elé, hanem azért, mert ez a hozzájuk legközelebb eső „katolikus” templom. 1844—1853 közt 17 olyan gyermeket kereszteltek itt, kiknek mindkét nemű szülője, vagy törvénytelen anyja róm. kat. volt, a következő évtizedben 14-et. Ezek talán az előző, vegyesházás csoportnál is gyökértelenebbek. Utódaikat gondos kutatás sem találja fel a faluban s pl. az 1854—1863 közt született 17 gyermek közül 5 törvénytelen, 4 pedig cigánycsalád sarja. 1895 és 1899 közt már csak 1 róm. kat. tiszta pár s egy törvénytelen róm. kat. anya vitte gyermekét gör. kat. paphoz.

Az áttéréseket a hiányos bejegyzések miatt nem tudjuk pontosan figyelemmel kísérni, a ref. egyház egy idő óta jól vezetett lajstroma alapján csak annyi látszik, hogy neki a gör. katolikusoktól nem volt számbavehető hódítása. 1844—53 közt 7 róm. kat. és 2 gör. kat. tér át, de az utóbbiak sem helyi emberek. Minthogy az áttérőket a gör. kat. egyház nem jegyezte, itt magunknak kell több próbát tennünk, vajjon a gör. katolikusként házasságra lépő, vagy keresztelendő gyermekeiket bemutató felek nem szerepeltek-e előbb, születésük idején, még más egyház anyakönyvében. Elkéresztelések is előfordulhatnak, ahogyan pl. Buda Teréziát 1850-ben gör. kat. pap keresztelte, holott anyja református vallású volt. A pópák nacionalista

buzgalma helyenként névelírásokat is megengedhetőnek tartott: 1894-ben Tiberiu Roman neve mellett az „Olá“ szerepel zárójelben; világos, hogy most cserélték fel elsőzben magyaros hangzású nevét a Roman-nal. Azt hisszük mégis, az ilyen esetek számát a református egyház buzgó örködése minimálisra csökkenthette. Amikor pl. a község egyik legrégebb román családjának, a Jereminek tagja helyi református leányt vesz el, újszülött leánygyermeküket református pap kereszti és református pap temeti (1846). Az 1866-ban valami ok folytán román templomban esküvő református magyar nemesek neve mellé a pópa beírja vallásukat.

A különböző egyházak anyakönyveinek összevetését ennek ellenére — megnyugtatótásképp — elvégeztük. A helyi ref. és gör. kat. anyakönyvek összehasonlításából kiderült, hogy voltak ugyan közös nevű családok, de valamennyien olyan foglalkozás-, származás- vagy tulajdonságnevet (Varga, Molnár, Szűcs, Balog, Szilágyi stb.) viseltek, melyek bárhol, bárkire ráragaszthatók s így nem kell közös származásra gondolnunk. Számtalan próba, hogy a gör. kat. egyház magyarnevű házasodói vagy szülői egykor (születésükkor) nem református anyakönyvekbe jegyeztettek-e be, hiábavalónak bizonyult. Mindössze kétízben foroghat fenn az átállás lehetősége: a ref. egyház 1804-ben kereszti egy Varga Mihályt s ugyancsak egy Varga Mihálynak születik gyermeke 1844-ben, a gör. kat. egyház bejegyzése szerint. Hasonló egy 1807-ben született és egy 1845-ben gyermekét kereszti Puskás János esete. Az azonosság lehetőségét azonban erősen csökkenti a Varga és a Puskás név állandó gyakori előfordulása, valamint az, hogy a szülők életkorát az anyakönyvben nem ellenőrizhetjük.

Am, ha a helyi ref. egyháztól nem hódított a gör. kat., a környék ref. népéből, amennyiben annak kisebb lett volna az ellenállóképessége, vagy gyengébb a szervezete, még mindig hódíthatott. E szempontból érdekes, hogy milyen helyekről frissült fel a község gör. kat. lakossága, hol kerestek párt maguknak azok, akiknek nem jutott endrédi vőlegény vagy menyasszony. Az 1844—53 közt gör. kat. pap előtt kötött 74 házasság 148 házasefele közül csupán 37 származott máshonnan. Ezeknek túlnyomó része a közvetlen környék román és vegyesnépű faluiból származik: Dengelegről 13, Vasadról 4, Piskoltról 4, Szodoróból 3, Pusztatejből 2, további 14 községből 1—1. A szóródásterület igen kicsi, a szomszéd megyék közeleső vidékén nem terjed túl. Nem növekszik meg számbavehetően az 1895—1904 közti időig sem. Ekkor 126 házasság közül már 52 az idegenből jött. Származáshelyük: Piskolt (13), Portelek (3), Iriny, Chetin, Szaniszló, Homoród, Királydaróc, Peleszarvad, Dengeleg, Reszege (2—2) és további 20 falu (1—1). A felsorolt községek legalább egy részükben román lakosságúak.

A református egyház házasságkötései ugyanekkor úgy alakultak, hogy 1844—53 közt 162 fél közül 60 jött idegenből. Legnagyobb részük itt is környéki magyar és magyar-román faluból származik: Dengeleg 9, Pér 7, Piskolt 6, Mihályfalva 5, Iriny 5, Körtvélyes 4, Szodoró 2, tovább 22 falu: 1—1. A szóródásterület itt jóval nagyobb, mert a tekintélyes részben nemesi lakosság messze vidékre is elment, hogy magához méltó párt találjon. Egyben feltűnik, hogy a színromán faluk (Vasad, Reszege stb.) most nem szerepelnek, helyettük tiszta magyarok — Körtvélyes, Mihályfalva —

bukkannak fel. 1895 és 1904 közt az endrédi ref. exogámia bölcsei Iriny (7), Nagykároly, Mihályfalva, Dengeleg, Pér (4—4), Piskolt (3), Érkörös, Mátészalka, Érhatvan (2—2) és 22 további helység (1—1).

Mint a csoportosításból kitűnik, református és gör. kat. lakosság egyaránt szívesen keresett fel akár messzebbfekvő helyeket is, nehogy más-vallásúval kelljen házasságra lépnie.

Kutatásokat végeztünk még abban a két szomszéd helységben is, ahonnan a múlt század közepének idegenből jött magyarnevű endrédi románjai legnagyobb részükben származnak. Az 1844—53 közt Endréden házasságra lépő 148 gör. kat. házaspárból 55-nek volt határozottan magyar neve, közülük csupán 15 jött idegenből és pedig legtöbbször Dengelegről (6) és Vasadról (3). 1895—1904 közt a 46 magyarnevűből 22 az idegenszármazású, főleg piskoltiak és portelekiek. Bár látjuk, hogy a magyarnevűek legnagyobb százaléka helyi lakos, nem volna lehetetlen föltevés, hogy idegenből jött, gör. katolikussá lett magyarok is a gyarapodás főforrásai közé tartoznak. A kutatások azonban ezt sem igazolták. Dengelegen, ahol református egyház is van, hiába keressük az Endrédre elszármazott gör. katolikusokat a XVIII. század vége óta vezetett ref. anyakönyvekben, megtaláljuk azonban őket a gör. kat. egyház feljegyzései közt,⁷ s megtaláljuk az odavalókat a tiszta gör. kat. lakosságú Vasad román plébániáján is.

Költözés közben sem történt tehát áttérés, hitehagyás. Ám még mindig történhetett magukban a szomszéd falukban. A gör. kat. anyakönyvekből előtáruló kép ezt a feltevést is megcáfolja; a népmozgalmat a két községben, Dengelegen és Vasadon az 1810-es évektől ellenőrizhettük. A fejlődés az endrédihez hasonlóan ment végbe: vegyesházasságok, áttérések csak kivételes esetekben fordultak elő, a helyi gör. kat. lakosság viszont igen nagy számban viselt kezdettől fogva magyar nevet. Vasadon 1814-ben 12, 1815-ben 16 magyarnevűt kereszteltek — évenként 40 körül mozgott az összes gör. kat. újszülöttek száma —, az 1814—15-ben kötött 13 házasságban 11 házaspárnak volt magyar neve. (Seres, Boros, Méhes, Orosz, Suta, Napkori, Jakab, Veres, Fűsüs, Erdélyi, Csizmás, Havasi, Budai stb.; 1850 körül újabbak is: Varjú, Farkas, Tarczali, Máté, Irinyi, stb.) Dengelegen a XVIII. század vége, azaz első anyakönyvi bejegyzéseink ideje óta szereplő gör. katolikusok: Kis, Vitéz, Szakács, Juhász, Varga, Fótos, Szilágyi, Boros, Balog, Buday, Veres, Sipos, Kanapi, Juhos, stb. Jórészükből olyan nevek ezek, melyek több szomszéd községben megtalálhatók; a Boros, Seres, Veres, Varga, Kis, Szilágyi, Balog név már Endréden is elének tűnt. Az azonosak — állandó érintkezés folytán — a XIX. század közepére csak szaporodnak. Az exogámia állandó forrásai Vasadon és Dengelegen is a szomszéd faluk: Piskolt, Petri, Endréd, Léta, Reszege, Szodoró, Iriny, Vezend, stb. A három megvizsgált község gör. kat. lakossága ezek szerint állandó érintkezésben van egymással és a környék többi gör. kat. románjával, a magyar neveket viszont schol sem lehet a két felekezet keveredésével magyarázni, ilyen keveredésnek semmi nyoma. Megerősítették eredményeinket egy negyedik, közeli községben végzett kutatások: Reszegén (ma színromán falu) már a XVIII—XIX. század fordulóján ilyen nevű gör. kat.-ok laktak: Forgács.

⁷ A Szüts, Fejér, Rátz, Kis és a Nehéz család tagjai, később Endrédre kerültek.

Sándor, Erdélyi, Szőke, Fazakas, Virág, Nemes, Tatár, mindenütt román-
nevéekkel keverten. A vegyesházasságok és áttérések itt is csak rend-
kívüliek, a házasulók itt is ugyanazon szomszéd helyeket keresik fel.

Hátra volna végül annak a megállapítása, nem volt-e az Érmellék köz-
ségeiben a róm. kat.—gör. kat. átváltódás az eddig megállapítottaknál
nagyobb mértékű s nem a róm. kat. magyarság-e az unitus románság egyik
forrása. Helyi hagyományok szerint Vasadon, ahol a váradi káptalan kopóci
pusztáján nagyszámú róm. kat. halmozódhatott fel lelki gondozás nélkül,
ennek valóban nagy volt a lehetősége. De minthogy 1847-ben a vasadi pópa
pontosan bejegyezte a román családba házasodott Varga András kopóci
juhászbojtár róm. kat. vallását és foglalkozását, valószínű, hogy az ilyen
eseteknek másutt is nyoma volna, ha tömegesen fordultak volna elő s
nem gyökértelen elemekhez kapcsolódnak itt is.

Mivel azonban róm. kat. és gör. kat. közt mindig jóval nagyobb volt
a keveredés lehetősége, mint református és gör. kat. közt,⁸ későbbi kutatás-
nak pontosabban ki kell még terjeszkednie erre a kérdésre.

Am már most megállapíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy a mult szá-
zad eleje óta a vizsgált területen — nyilvánvalóan az Érmellék s a román-
magyar érintkező terület minden hasonló jellegű szatmár-bihar-vidéki
falvában is — teljességgel nyugalmi állapot állott fenn. A magyarnevű gör.
katolikusok — a maiak ősei — ugyanúgy ott éltek másfélszáz évvel ezelőtt,
mint ma s a mostaniak elődeit sem az endrédi, sem a környéki református
vagy róm. kat. vallású lakosság között nem lehet megtalálni. Gör. kat. és
ref. lakók közt számbavehető népi érintkezés nem volt; ahogyan a gör.
kat. egyház nem nyert a reformátustól, úgy a református sem nyert tőle
kimutathatóan semmit.⁹ A megmerevedett állapotból s a magyar és román
elnevezések kevert voltából igen nagy valószínűséggel lehet — ellenkező
bizonyítékok híján — mind a háború előtti, mind a száz évvel ezelőtt élt
gör. katolikusok románságára következtetni.

Ha egy lépéssel tovább megyünk, azt sem fogjuk valószínűnek találni,
hogy ha az utolsó száz-százötven évben mereven különválva élt egymástól
magyar és román, ez az állapot a XVIII. században másképp lett volna.
A frissen, más vidékről és műveltségi körből jött gör. kat. románság akkor
nyilvánvalóan még idegenebb test volt a magyarok számára¹⁰ s asszimiláció
még kevésbé volt lehetséges.¹¹ Nevei már megjelenésekor éppoly keverték
mint ma s a magyarhangzásúaknál gyakran ortodox keresztnevek — Fülöp,
Tódor, Demeter, Lupuj, Prékup, Kosztin, Nisztor — az idegen közösségbe

⁸ A vallás nemzetiségi tartóereje általánosan ismert; vö.: Hopf: Zur Frage der
Assimilation der Deutschen Mittelpolens; Auslandsdeutsche Volksforschung 1938.

⁹ Legfeljebb a három község egyetlen román nevű magyar ref. családjára, a Ziskusra
gondolhatunk.

¹⁰ 1774-ben „hospes“-nak nevezik őket (OL. Helytartótanácsi lt., Tab. urb.) 1774-i
és 1828-i (OL. Regnicolaris ltár, orsz. összeírás) névsorok összehasonlításából kiderül, hogy
ők; alkották a gyökértelenebb, kevésbé állandó népréteget.

¹¹ Más tájak sziget- vagy szórványmagyarsága könnyebben áldozatul eshetett, a le-
szegényedettek pl. a román életforma vonzotta (l. Kászonyi i. cikkét.) A másik magya-
rázatnak azonban, t. i., hogy a nevek csak magyar társadalmi és művelődési hatásra kelet-
keztek, ugyanakkora a valószínűsége. L. Jakó Zsigmond, *A románság megtelepülése az új-
korban, Erdély és népei*, szerk. Mályusz E., Bp. 1941. 138.

való tartozás bizonyítékai.¹² A mai románság román- és magyarnevű ősei tehát már ideköltözöttükor egységesen gör. katolikusok, egy életforma, egy idegen műveltségi kör jól összefűzött gyermekei voltak s ez a már akkor nemzeti alapon szervezkedő műveltség¹³ biztos olvasztókemencéje az esetleg beletévedt idegen nemzetiségeknek. Ha tehát feltesszük, hogy a románság még idejövetele előtt vagy közben keveredett magyar elemekkel és hogy a XVIII. század első felében Endrére került gör. katolikusok egy része még magyar anyanyelvű volt (erre vonatkozóan nincsenek forrásaink!), ez az állapot egy-két nemzedéknél tovább nem tarthatott: a gör. katolikusoknak itt igen rövid idő alatt románná kellett lenniök.

Szólunk kell röviden a magyar-román elkülönülés okairól is. A református—gör. katolikus, nyugat- és keleteurópai műveltség neveltje, magyar földműves — román hegyipásztor, őslakó — jövevény közti ellentétek nálunk általában fennálltak, különleges helyi oknak látjuk azonban az érmelléki magyarság jó részének erős öntudatát, — románul ezen a vidéken ma is csak kevesen beszélnek, az érintkező nyelv, sok erdélyi tájjal ellentétben, a magyar — ami ismét a nemesi réteg nagy számával s az ebből folyó életforma-különbséggel magyarázható.¹⁴

Végül még egy kérdésre kell feleletet keresnünk. Milyen oka lehet az érmelléki magyarság visszaszorulásának, ha nem az asszimiláció, az elrománosodás? Amit eddig megtudtunk, amiatt nincs okunk szomorkodni, hiszen népünk erős ellenállóképességét, keverellen magyarságát és erős műveltségi öntudatát bizonyítja. A magyarázatot a két nép szaporodási statisztikájának összetevéséből olvashatjuk ki s itt már sokkal több okunk van arra, hogy sötéten lássuk a jövőt. A statisztikai adatok figyelmes összehasonlításából kiderül, hogy Endréden a református magyarság születési és házasságkötési számai a XVIII. század közepe óta a XIX. század közepéig emelkedtek s az így keletkező népgyarapodást az emelkedő halálozási számok nem tudták lerontani.

Úgy látszik, még 1840—50 körül sincs nagy hiba a magyar népszaporodás körül. Nemcsak az 1845-ben házasságot kötött Gorzó—Luttyán párnak születik az első 16 év alatt 6 gyermeke, hanem a Botos—Keserű pár is 9 újszülöttet ad a magyarságnak az 1840 utáni 15 évben. Vagy, ha a nemesek közül veszünk példát: a Fényes-családnak 1844 és 53 közt 5 tagja köt házasságot s a 10 év alatt született gyermekek közül 24-nek származik apja vagy anyja ebből a familiából.

A század közepe után azonban, az életviszonyok megváltoztával a házasságok és születések száma megáll, majd apad, — a házasságkötések már előbb bekövetkezett csökkenésének eredménye egy ideig nem látható, talán a törvénytelen születések párhuzamos emelkedése miatt — holott a teljes népszámokhoz viszonyítva már korábban sem érte el a gör. katolikusok

¹² Maguk a g. kat. egyház papjai is magyarnevűek: Endréden 1788-tól Orosz János, Vezendi Antal, Krasznai Gábor, Gergelyi Vazul. L. a nagyváradi gör. kat. püspökség levéltárát.

¹³ L. Tóth A., Az erdélyi román kérdés a XVIII. században, Bp. 1938. 49.

¹⁴ A kismenesség a környék sok gyepűr-eredetű falvában, pl. Endréden, Dengelegen, Reszegén, kezdettől fogva tekintélyes számú (Maksai F., A középkori Szatmár megye, Bp. 1940. 41. kk.), a XVIII—XIX. században megközelíti a jobbágyokat.

relatív házassági és születési arányát. A gör. katolikusok viszont nem hanyatlanak a század közepe után sem és bár itt a gyermekhalandóság állandóan nagyobb a reformátusokénál s a század végére is alig csökken, a gyarapodás mind tekintélyesebb méretet ölt. 1843-ban 60 a g. kat. tan-
kötelesek száma, 1909-ben 102.¹⁵ A századforduló idejére így a románság abszolút számban is eléri a magyarokat, hogy aztán rohamosan túlhaladja őket.

A rendelkezésre álló adatokból arra a megállapításra juthatunk, hogy csak a múlt század közepe táján, vagy még inkább a század második felében indult el itt a magyarság a születés-csökkenés veszedelmes útján és jutott el végül a mai szomorú állapotokra.

Maksay Ferenc

¹⁵ Az ismétlőkkel. L. G. Kat. Püspöki Levéltár, Nagyvárad.

Az erdélyi könyvkötészet történetéhez

1.

Újabb adat az erdélyi legyeződíszes könyvkötés korának és eredetének meghatározásához

Az erdélyi legyeződíszes könyvkötést általában véve kolozsvári munkának tartják,¹ anélkül azonban, hogy ez az állítás határozott példákkal bebizonyított volna. Valóban, ha csak azt a hét kötetet vesszük is vizsgálat alá, amelyet *Tolnai Gábor* újabb dolgozatában közöl,² azt tapasztaljuk, hogy közülük, egy kéziratot kivéve, mindenik kolozsvári nyomtatású művet takar. E könyvek közül pedig öt darab Veresegyházi Szentyel Mihály 1673—84. évben Kolozsvárt dolgozott nyomdavezető műhelyének terméke, egy példány pedig Szenczi Kertész Ábrahám 1660-ban Váradon nyomott, majd Kolozsvárott befejezett Bibliájának 1688-ban bekötött darabja.

Az említett hét példány kötését, egy és más díszítmelelem változatait nem tekintve, hasonlóknak, sőt egyetlen kezdő forrásra visszavezethetőnek tartom; ez azután hatással volt más, egykorú, sőt utód-műhelyekre is. Ezt a hatást, vagy egyezőséget pedig könnyen kimutathatjuk az egyes példányokon felismerhető azonos poncok használatában, sőt még azon a XVII. század végéről származó kötésen is, amelyen a legyező-díszítés rovására a természetest utánzó virágdíszítés válik uralkodóvá.

E díszítési módnak legjellegzetesebb eleme tehát a teljes, fél- és negyedkört alkotó legyező, amely virágpárta-szerűen képezett ki. Ennek szíromleveleit pedig szegfű, vagy aranyvirág, vagy a peremmel párhuzamos irányú, de befelé haladólag rövidülő sugárral képzett, egymást változtató síma és gyöngy-körívek díszítik. Ez a legállandóbb és legjellegzetesebb dísz a XVII. század utolsó harmadabeli kolozsvári díszes könyvkötésnek, mígnem egyéb, szokásos elemeket, mint például a legyeződísz két ellentétes végéből kinövő kacsos virágtövecskéket, a könyvkötő nem minden esetben képezte ki.

Komáromi Csipkés György *Igaz hit* című 1666-ban Szebenben nyomtatott művének egyik példánya a Székely Nemzeti Múzeum tulajdonában van. Ennek kötése hasonlóképpen a kolozsvárinak vélt könyvkötői termékek körébe tartozik. Az egykor csaknem remekbe készült, de a használatból megviselt, azonban teljesen ép kötet sok érdekességet rejt magában. A negyedréteg nagyságú, ma már lekopott aranyozású könyv vörös-

¹ *Ráth György*: Magyarországi könyvtáblák a történelmi kiállításon (Az Iparművészet 1896-ban) 64.

² *Tolnai Gábor*: Legyező-díszes könyvkötések Erdélyben (MKSzle 1939:247—65.).

barna szattyánbőrbe köttetett. Egyformán képzett mindkét tábláján a középdísz széles kettős keret zárja be; közülük a külsőt hullámosan elnyúló virág- és indafüzér, a belsőt pedig küllös fél- és a sarkokon egész-napkorongok díszítik, közükben egy-egy ellentett irányú stilizált liliomocskával. Mindkét keretet egy-egy ponttal befejezett, egymás mellé sorakozó féltojás-díszes keskeny szegély zárja körül. A kereteken belül levő nagy tükör közepére egy szélkerékszerűleg díszített fészekből kinövő tíz szíromlevelű párta, illetőleg tíz karéjú legyeződísz képeztetett ki. E szíromleveleket a peremmel párhuzamos irányú, de befelé haladólag rövidülő sugárral megalkotott, egymást váltogató síma és gyöngy-körívecskék díszítik. A legyeződíszből felfelé és lefelé egy-egy csillagvirágos, kacsos virágtövecske nő ki, ennek tetejéről pedig hosszú doronghibéjú virágoeska emelkedik ki; a virágtövecskéből kétoldalt egy-egy nagy lombdísz omlik a legyeződísz peremére. Az egész középdíszítést, annak körvonalait párhuzamosan követőleg, ritkán elhelyezett nagy pontsor zárja körül. Ezen kívül, a képtükör sarkai-ban egy-egy háromkaréjú negyed-legyeződísz képeztetett ki virágfészkekkel és hosszanti irányba kinyúló lombdíszsel. A könyv sarkának bordáitól elválasztott öt táblácskába pedig óvális-átlós négyzet- és négyszirmú rozettából képzett párhuzamos határvonal között küllös félnapkorongok nyomattak, közükben egy-egy ellentett irányú stilizált liliomocskával. Nagyon kopott arany metszésének egész területét reneszánsz ízlésben kiképzett virágos ágak töltik be. Ez a díszítés azonban egészen más stílus szüleménye, mint a könyvtábla legyeződíszes aranyozása.

Különben e tábla egyes díszítési elemei eddig sem voltak ismeretlenek. A legyeződísz, vagy virágpárta fészkeének mását megtaláljuk többek között egy-egy 1673, 1674, 1675, 1684. és 1689. évből való kötésen; az egész és negyed-legyeződísz pontos egyezését, a szíromlevelek díszítését, a küllös félnapkorongokat, a virág- és indafüzéretet, valamint a középdíszítés körvonalait párhuzamosan körülölelő pontsört egy 1688. évi kötés aranyozásán látjuk; a legyeződísz két oldalából kinövő virágtövecskéket pedig hasonló kiképzésben találjuk meg egy 1675. és egy 1688. évből való könyvtáblán.¹ Mindebből azután azt állapíthatjuk meg, hogy leginkább a fentebb említett 1674, 1675, de különösen az 1688. évből származó kötések föltétlenül azonos műhelyből kerültek ki az először itt ismertetett Székely Nemzeti Múzeumbeli könyv táblájával. De a többiekben is legalább is egy mester tanítványainak kezemunkájára ismerhetünk.

A Székely Nemzeti Múzeum tulajdonában levő Komáromi Csipkés György *Igaz hit* című munka táblája tehát az úgynevezett kolozsvári könyvkötések közé tartozik. Tekintettel azonban arra, hogy e mű Szenci Kertész Ábrahám műhelyében 1666-ban Szebenben került ki a sajtó alól, mégis azt kell feltételeznünk, hogy a bekötés is szebeni eredetű s ha korban megközelítené a nyomtatás évét, abban az esetben 6—7 évvel meg is előzné az eddig legkorábbinak ismert erdélyi legyeződíszes könyvkötést. Feltevésem igazságát az alábbi bizonyítékokkal támogatom.

¹ *Ráth Gy.*: i. m. 61—98.; *Tolnai G.*: i. m.; *Fitz J.*: A könyv sorsa Erdélyben (Erdély. Kiadja a Magy. Tört. Társ.). 182. l. melletti III. táblán; vö. még Könyvkiállítási emlék (Bp. 1882.). 246—48.

A könyvtábla elülső borítólapján tintával írott feljegyzés olvasható. E szerint: *Ex Supellectilibus Celsissimae quondam Principissae Annae Bornemisza justō proetiō scilicet 4 (?) florenis hung. et 20 denariis Suis annumerat Sigismundus Kovásznai Aō 1726. 3. Maji. Cibini.* Tehát ez a könyv egykor Apaffi Mihály fejedelem feleségének tulajdona volt. De még inkább bizonyítja a feljegyző Kovásznai Zsigmond állításának igazságát az elülső őrlapok közül az 1. B. levelen levő *Anna Bornemisza mpria* sajátkezű aláírás, valamint ugyanennek A. levelére írott hasonlóképpen sajátkezű feljegyzés: *Anno 1667 dije 4. Junni Költe ez könjvet enjedi Imrene mely most szenci ábraham özvegjne melyből az Istennes kegyes Ember tanulhat lelke ödvessegere.* E sorokból tehát biztosan megállapítható mind a könyv tulajdonosa, mind pedig az is, hogy 1667. június 4-én küldötte Szenczi Ábrahám könyvnyomtató özvegye, aki még talán nem olyan régen Enyedi Imréné volt. De bizonyos az is, hogy e munka nyomtatását Szenczi Kertész Ábrahám 1666-ban, talán éppen az év végén fejezte be.¹ Bekötését megérte-é, nem érte-é meg, nem tudhatom, azonban e sorokból az is bizonyos, hogy 1667. június 4-én már nem élt s így a netalán nem régen elkészült és bekötött sajtóterméket az özvegy küldötte meg a könyvkedvelő fejedelem-asszonynak.

Ismeretes, hogy Szenczi Ábrahám az 1660. augusztus 28-án elfoglalt Várad várából minden felszerelésével együtt hurcolkodott át Kolozsvárra. Innen azután a váradi Biblia nyomásának teljes befejezése után, 1662. december elején ugyancsak teljes felszerelésével együtt leköltözött Nagyszébenbe.² Műhelyberendezése pedig, az akkori viszonyokhoz mérten, teljesen mondható, így tehát mind *typographiát*, mind pedig *compactoriát* is egyesített magában; műhelye műszerei és gépezetei közül, az elégett egyik *prelumon* és egynehány *torcularon* kívül, Váradról mindent magával hozhatott.³ Ennél fogva a saját maga által kinyomtatott könyvpéldányokat saját műhelyében, saját eszközeivel, saját maga kötötte, helyesebben kötötte be.

Ezek alapján egy olyan könyvkötőműhelyt sikerült megállapítanom, amelynek 1667-ből való egyik munkája is most már ismeretessé vált. Így tehát valóban hat évvel korábbi időre vezethető vissza a legyeződísznek Erdélyben való megjelenése. Minthogy pedig Szenczi Ábrahám Váradról való kiköltözése óta a magával hozott teljes felszereléshez aligha szerzett újabb számszámokat, hiszen erről sárdi Nagy János, Szenczi legénye, 1669. évi vallomásában említést tett volna,⁴ ebből következőleg jogosan feltételezem, hogy a legyeződíszes könyvkötési mód használatának még ennél is korábbi évekre kell visszanyúlnia, mint ahogyan eddig sejtettük. Tekintettel azután arra, hogy II. Rákóczi György uralkodása idejében Erdélyre szakadt sanyarú idők nem voltak alkalmasak semmiféle iparág fejlődésére nézve, ezért a legkorábbi adatok után még az 1660. évnél is messzibb időre kell visszafelé nyomoznunk. Kellő adatok hiányában természetesen végle-

¹ Komáromi Csipkés Györgyhöz írott egyik üdvözlő versecskét Szenczi Szaki János superintendens és samarjai prédikátor 1666. május 6-án Eklén szerette. Tehát a nyomtatásnak jóval ez után kellett befejeződnie.

² Ferenczi Zoltán: A kolozsvári nyomdászat története. Kvár, 1896. 40.

³⁻⁴ b (arabás) s(amu): A nagy-szebeni nyomda történetéhez TörtTár 1890:399—400.

ges döntést nem hozhatunk afelől, hogy a kezdetet a váradi nyomdának 1640-ben való megalapításában, vagyis az *igen szép Typographiá*-nak Lüneburgumból való beszerzésében,¹ avagy Szenczi Kertész Ábrahámnak a hollandiai Elzevir-nyomdában való netaláni tanulásában,² keresgéljük. Hiszen *Tolnai* összeállítása szerint Németországban a legelső legyeződíszes kötet-tábla csupán 1654-ből, Hollandiában pedig 1664-ből ismeretes,³ ennél fogva a Szenczi Ábrahám által hazánkban eddig legelsőnek használt legyeződísz forrását ezeknél talán több valószínűséggel kereshetnők Francia-, vagy Olaszországban, mint ahol — ugyancsak Tolnai szerint — 1604-ben, illetőleg 1640-ben már felbukkan ez a díszítőelem. Ennek ellenére is azonban úgy érzem, hogy mégis csak fel-kell vetnem a kérdést, vajjon miért kell a *közvetlen* szálatat olyan messze keresgelnünk, amikor egy 1632 előtt készült legyeződíszes könyvkötésünk is ismeretes, amely öregbik Rákóczi György fejedelemnek 1608-i hanauai kiadású magyar Bibliáját borítja.⁴ Tekintettel azonban arra, hogy e könyvtábla e Bibliának másodszeri kötése, tehát nem tartom valószínűnek, hogy a fejedelem e könyvet újlagosan való bekötés végett kiküldötte volna Franciaországba. Inkább azt tételezem fel, hogy a gyulafehérvári fejedelmi nyomdában foglalkoztatott, netalán külföldet járt valamelyik hazánkfi, vagy még inkább valamelyik külföldről betelepített könyvkötőmester hozta magával ezt a francia eredetűnek vélt díszítési módot. Tekintettel azonban arra, hogy a jól felszerelt fehérvári nyomdának az 1628—34. évben *Lignicei Effmurd* Jakab volt a nyomda vezetője, ő pedig egyúttal könyvkötő is lévén, ezért a nyomdai műhely könyvkötését is maga vezette.⁵ Önként adódik az a gondolat, hogy a díszítési mód alapelemeit ő hozta be az országba és kedveltette meg könyvgyűjtőinkkel. Erre vallana az, hogy a Rákóczi-féle Biblia mindkét kötetáblájára mellékes díszítőelemként többek között négy-négy kis kétfejú sas, mint a nyugatrómai császárság jelképe, nyomatott. Igaz ugyan, hogy az 1632 körüli években a német birodalom területén még nem volt használatos a legyeződíszes könyvkötés, ezért tehát arra kell gondolnunk, hogy *Lignicei Effmurd* Jakab is vándorlása közben valahol máshol, talán Franciaországban ismerkedett meg e nagyon tetszetős díszítő-elemmel.

Kétségtelen, hogy a XVII. század utolsó harmadából ismeretes legyezős díszítések különböznek a Rákóczi-féle hanauai Biblia kötésétől. Különösen a mellékes díszítési elemek mutatnak teljes eltérést; ezen kívül az 1632. év körüli kötés díszítése sokkal kevésbé tömött, tehát nem az a kissé keletiesen gazdag kiképzésű, mint amely semmi szabad területet nem hagy kihasználatlanul. Ennél fogva bár az 1632 körüli gyulafehérvári (?) könyvtábla-díszítést a Szenczi Kertész Ábrahám-féle könyvkötés előfutárának gondolhatjuk, azonban e föltevést csak olyan formában fogadhatjuk el, hogy csupán mintaképpül és gondolat-adóul szolgálhatott, míglen a későbbi kötések elemeit Szenczi Ábrahám a maga önálló és mindenképpen eredeti ízlése alakította olyan elemekből és olyan formává, amilyen a díszítmények pompáját szerető

¹ Szalárdi János: Síralmas Magyar krónikája. 229.

² Naményi L.: A nagyváradi nyomdászati története MKSzele 1901 : 282.

³⁻⁴ Tolnai, i. h.

⁵ Herepei János: Tanulmány a gyulafehérvári fejedelmi nyomda történetéhez (Kéziratban).

honfitársai tetszésének inkább megfelelt. Az erdélyiesített legyeződíszes könyvkötéshez pedig hazai mestereknél maga készíttethette el a szükséges poncokat és egyéb díszítő-eszközöket. Erre vallanak a külföldi kötések díszítő elemeinek a mieinktől eltérő s egyúttal talán tökéletesebb kiképzése. Így azután elmondhatjuk, hogy mind az ízlés, mind a mester, sőt még az eszközök is mind egy cseppig magyarok voltak.

Szenczi Ábrahámnak 1667. június 4-e előtt, utód hátrahagyása nélkül bekövetkezett elhunytával a nyomda minden felszerelésével együtt a fejedelmi kincstárra szállott. Apaffi ennek vezetését előbb Udvarhelyi Mihály szebeni nyomdászra bízta; ennek 1668-ban történt lemondása után pedig Veresegyházi Szentyel Mihály kezébe adta s a műhelyet 1669-ben Kolozsvárra helyeztette át; majd 1672-ben a kolozsvári és az enyedi kollégiumnak adományozta. Veresegyházinak 1684-ben történt halála után a műhely és felszerelése Némethi Mihályra, 1690-ben Veresegyházi Istvánra, 1693-ban pedig Tótfalusi Kis Miklóssra bízott.¹ Bárha forrásaink Szenczi Ábrahám halála után e könyvnyomda kötészetét többé már nem emlegetik, mégis bizonyosra vehetjük, hogy legalább is egy ideig továbbra is szerves tartozéka maradt. Ilyenformán *Gulyás Pál* megállapítását, amely a legyeződíszes kötésekét Kolozsvárt a XVII. század hetvenes és nyolcvanas éveiben működött egy vagy több igen ügyes, de előttünk ismeretlen nevű könyvkötő munkájának tartja,² ezúttal is helyben hagyhatom, ellenben a most megállapított eredetlennel is ki kell egészítenem.

2.

Farkas János könyvkötő.

Legutóbb *Tolnai Gábor* „Két erdélyi könyvkötő a XVIII. század első felében“ című dolgozatában³ módszeres eljárással megállapította egy 1737. évben dolgozott könyvkötőnk vezetéknevét és egyik kezemunkáját. Különösen ez az utóbbi körülmény nagy jelentőségű, minthogy a puszta név maga alig jelentene többet száraz adatról. De a mesterére talált könyvkötő-munkából kiindulva, ha kétségtelenül nem is tudhatnók kinyomozni egyéb termékeit, már ebből az egy példából is lerögzíthető az a mesterségbeli iskola, amely a XVIII. század közepe táján akár egy félszázadon keresztül is hasonló stílusban dolgozott Kolozsvárott. Ugyanis *Compactor Farkas Uram*-ról maga Tolnai is azt sejtí, hogy Kolozsvárott működött. A kutató azonban óvatosságból nem mert egyetlen munkából tovább következtetni, holott Farkas uramról azt a megállapítást tette, hogy kötéstáblája nem szolgai utánezat; a külföldi analógiák viszonylatában is kitetszik, hogy aki megtervezte és kivitelezte, egyéni megformálásra törekedett. Tolnai eljárása méltánylást érdemel, habár a könyvkötés idejének határozott megállapítása mellett a helyet magát csupán csak sejtette.

Farkas könyvkötő személyével kapcsolatosan néhány adattal rendelkezem, igaz, hogy ez csupán csak elmúlásának idejére és helyére derít vilá-

¹ *Ferenczi*, i. h.

² *Gulyás Pál*: A könyvkötés (Az Iparművészet könyve. III, 446).

³ MKSzele 1941: 363—73.

gosságot. Minthogy azonban a kolozsvári református egyházközség halotti anyakönyveit csak az 1775. évtől kezdték vezetni, ezért a hiányzó éveket az egynehány esztendővel korábbi időből megmaradt harangozógazdai számadáskönyvek adataival sikerült valamennyire pótolgatnom. Ezekben találtam feljegyezve *Compactor Farkas János* öklme nevét, aki felett az 1774. október 12-i adat szerint, hét ízben húzták meg a farkasutcai harangláb harangjait. Ez a sokszori harangozás is mutatja, hogy a halott tekintélyes városi polgár lehetett. Tekintettel azonban arra, hogy a bejegyzett nap a harangozás megrendelésének időpontja, ezért az elhalálozás biztos ideje vagy ugyanaz, vagy pedig a megelőző nap volt.

Tovább keresgélve, 1779. május 12-én *Compactor Farkasné* nevét találtam feljegyezve azok között, akik részére összehúzták a harangokat.¹

Ezekből az adatokból tehát biztosan meghatározható Farkas János könyvkötő munkálkodási helyéül Kolozsvár, önálló dolgozói idejéül pedig két elég nagy távolságbán levő évszám: 1737 és 1774. Tolnai módszeres következtetése pedig egy munkáját is azonosította, — ennél fogva további feladatul tűzhetnők ki, hogy ezt az eltelt harminchét—negyven esztendei időközt más munkáival töltsük ki.

3.

Néhány XVII—XVIII. századbeli kolozsvári könyvkötő.

Csudálatosan keveset tudunk a könyvkötészetnek mint művészi szépséget elért iparágunknak multjáról, pedig gyűjteményeinkben még mindig elég nagy számmal találhatók XVII—XVIII. századbeli remek könyvkötések. Az adatok szűkszavúsága azonban lelje magyarázatát abban a körülményben, hogy a *compactoria* nagyon hosszú ideig alárendelt szerepet töltött be a *typographia* mellett, ennek mintegy kiegészítő részét képezte.

Kolozsvár a régi Erdélynek minden időbeli ipari középpontja. Nyomdái az összes erdélyi nyomdák között mindig a legkiválóbbak voltak, ennél fogva a könyvkötészet számára s itt nyílt a legtöbb munka- és fejlődési alkalom, mégis a régebbi időkből alig egynehány könyvkötőt ismerünk. A legrégebbi személyes adata az 1634. esztendőben bukkantam rá. Ugyanis az unitárius egyházfiak ez évi augusztus 3-i feljegyzése szerint: *puls(atum est) Germano Compactori Duob(us) Vicib(us)*.² Az elnyugodott könyvkötő német nemzetiségének hangsúlyozásából megállapíthatjuk, hogy ugyanekkor magyar könyvkötőnek is kellett lennie, különben nem lett volna értelme e megkülönböztetésnek.

Ugyancsak az unitárius egyházfiak jegyezték fel:

1676. december 8-án az *Könikötő gyermekeinek harangoztak egyszer,*

1677. május 9-én *Könikötő feleségeinek harangoztak háromszor,*

1678. szeptember 5-én *Könikötő Gabor fianak harangoztak egyszer,*

1678. szeptember 8-án *Könikeotő Gaborne leaniának harangoztak ket-*

¹ A kolozsvári ref. egyházközség levéltárában. Számadások csoportja.

² Egyházfiak számadáskönyve az unitárius egyházközség levéltárában.

szer.¹ Valószínűleg mind a négy adat a *Gábor* keresztnévű könyvkötővel van kapcsolatban.

A XVIII. század harmadik negyedében Pataki Sámuel kollégiumi professor, nyomdafelügyelő, egy *Pataki Pál* nevű compactort említ.² Ez a könyvkötő alighanem szonos Pataki József (1711—1784) nyomdásznak (praeses typographiae-nek), fiával, valamint Pataki István (1687—1752) kolozsvári főbírónak unokájával. Születési ideje közvetlenül az 1750 előtti évek valamelyike. Ez a Pataki Pál azonban korán befejezhette életét, mint-hogy a későbbi időben nevére többé már nem akadtam rája, ellenben 1776. december 27-én eltemettek egy ugyanilyen nevű férfit, akiről azonban semmi közelebbi megjelölés nem volt az anyakönyvbe bevezetve.³

A kolozsvári református egyházközség halotti anyakönyvében találtam feljegyzve, hogy 1777. május 8-án temették *B(el) Király utcából Compactor Veszprémi Mihályt*.⁴ Róla tudjuk, hogy a kollégiumi nyomda részére is dolgozott.⁵

A református egyházközség harangoztató gazdáinak számadáskönyvében 1775. szeptember 13-án bevezetve találtam *Compactor Szahmári Márt(on)* nevét, míg a halotti anyakönyv szerint szeptember 15-én temettet el *Szahmári nevű compactor legény*.⁶

Személy szerint valamivel többet tudok *lécfalvi Bodor Pál* kolozsvári könyvkötőről, bárha mesterségét csupán két feljegyzés őrizte meg. Ugyanis 1773. január 31-én keresztelték *Comp(actor) Bodor Pálnak és Monai Máriának Pált*,⁷ továbbá 1782. november 10-én temettetett el *B(el) Közép utcából Comp(actor) Bodor Pál anyja P(ataki) Dániel lónai pap által*.⁸ E család különben még a mai napig is virágzik, de a szépapára vonatkozólag jelentősebb adattal nem rendelkezik. Bodor Pál temetési adataiból látom, hogy az 1741 körüli időben született. Édesapja valószínűleg Domokos. Felesége az 1752. január 16-án Kolozsvárt megkeresztelt Monai Mária, M. József kolozsvári ötvösmester, majd református egyházi és a hasonlóképpen ötvös családból származó Újhelyi Sára leánya, akitől származott négy gyermekéről van emlékezet. Bodor uram — úgy látszik — már javakorában felhagyott mesterségével; ezt bizonyítja, hogy az 1787. évben meghalt Gyarmati József kolozsvári református egyházi tisztségének elnyeréséért folyamodott. Az 1787. november 25-én megtartott konzisztoriumi gyűlésen négy pályázó közül belvárosi egyházfinak megválasztatott. Ötvenkét évre terjedt életét azonban már 1793. január 26-án befejezte. Eltemették február 3-án.⁹

E sorozatot érdemes volna újabb nevekkal és munkálkodásuk adataival kitölteni, hogy ilyenformán bizonyosabbat is tudhassunk Kolozsvárnak valamikor nagyon fejlett könyvkötőiparáról.

Herepei János

¹ Uo. (E számadáskönyv használatát *Kelemen Lajos* főigazgató úrnak köszönhetem).

² A—: Adalék a kolozsvári ev. ref. egyház és főtanoda nyomdáinak történetéhez MKSzele 1882 : 286.

³ A kolozsvári ref. egyházközs. halotti anyakönyve.

⁴ I. h.

⁵ MKSzele 1882 : 286.

⁶ A klvári ref. egyházközs. levéltárából és halotti anyakönyvéből.

⁷ A klvári ref. egyházközs. keresztelési anyakönyve: A, 70.

⁸ I. h. halotti anyakönyv: A:33.

⁹ A szerző kéziratoss gyűjteménye a régi Kolozsvár polgár-családairól.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Újabb adalékok Árva Bethlen Kata fonalas munkáinak ismeretéhez.
Árva Bethlen Kata fonalas munkáiról szólva,¹ bizonyosra vettem, hogy Erdélyben, s talán egyebütt is az országban, lappang még, főként református templomokban, vagy magántulajdonban a nagyasszony enemű munkáinak egyike-másika.

Szerencsés véletlen folytán legutóbb a háromszékmegyei Zabola község református templomában bukkant fel egy olyan úrasztali abrosz (l. a képet), melyet kétséget kizáróan Bethlen Kata adományának tekinthetünk.² S bár ezt semmiféle írásos feljegyzés, vagy még csak szájhagyomány sem bizonyítja, Árva Bethlen Kata eddig ismeretes terítőivel összehasonlítva, nyilvánvaló a zabolai úrasztali abrosznak ezekkel való kapcsolata, sőt azonossága. Hitelességének legfontosabb bizonyysága, hogy az *A. B. K.* monogrammm többször is ismétlődik rajta, mint ahogy ezt régebben bemutatott társain is láttuk. A zabolai abroszon is 13 recekocka váltakozik saktáblaszerűen patyolatnégszögekkel, s a recekockák mintája azonos Árva Bethlen Kata olthévízi, gyulafehérvári és debreceni úrasztali abroszainak mintázatával. Itt is az evangelisták jelképeit hímezték a hálóalapba, középiütt pedig az Agnus Dei, a zászlós bárány foglal helyet. Ezeknek az alakoknak rajza, térbeli elhelyezése pontosan egyezik az ismert három abroszon látottakkal, s itt is két recekockán látjuk Máté, négyen Márk, kettőn Lukács és négyen János evangélista jelképeit. Ez az elosztás azonos az olthévízi abroszéval, s kétségtelen, hogy valamikor ugyanilyen lehetett ép állapotában a debreceni abrosz is. Még az olyan apró, de jellemző egyezések sem hiányoznak, mint aminő Lukács evangélista nevének magyaros írásmódja: *S LUKACS*. Szent János evangélista címerképéből pedig, mint a debreceni terítőn, itt is hiányzik az *A. B. K.* monogrammm. A zabolai abrosz szegélycsipkéje azonos a debreceni abroszéval: itt is ugyanazokat a mértánias elemeket látjuk a recealapba hímezve. A recekivarrások technikája, s a technikák mintabeli megoszlása is azonos a régebben bemutatott terítőkével.³ Az öltésmód itt is alkalmazkodik a kétféle színű fonalhoz, mint a többi terítőn, s mint ahogy Európa-szerte, s a mi úri és népi rececsipkéinken is szokásos.

Színezés tekintetében a zabolai abrosz a debrecenihez áll legközelebb: a receháló-alap lilásvörös selyemből készült, a díszítményeknek pedig a képen sötétnek látszó részei aranybarna (dohányszínű), a világosak fehér selyemzállal varrottak.

Mint hogy a három ismert úrasztali abrosz mindenikéhez egy keszkenő is tartozik, s ezek azonos mintájúak, önmagától adódik az a feltevés, hogy a zabolai terítő is egy készletnek része, vagyis hogy itt is tartozott hozzá egy kisebb, kenyér- vagy pohárborító kendőcske. Ilyennek azonban Zabolán semmi nyoma, s alig hihető, hogy elkallódott volna, hiszen sokkal régebbi terítők itt épségben fennmaradtak.⁴

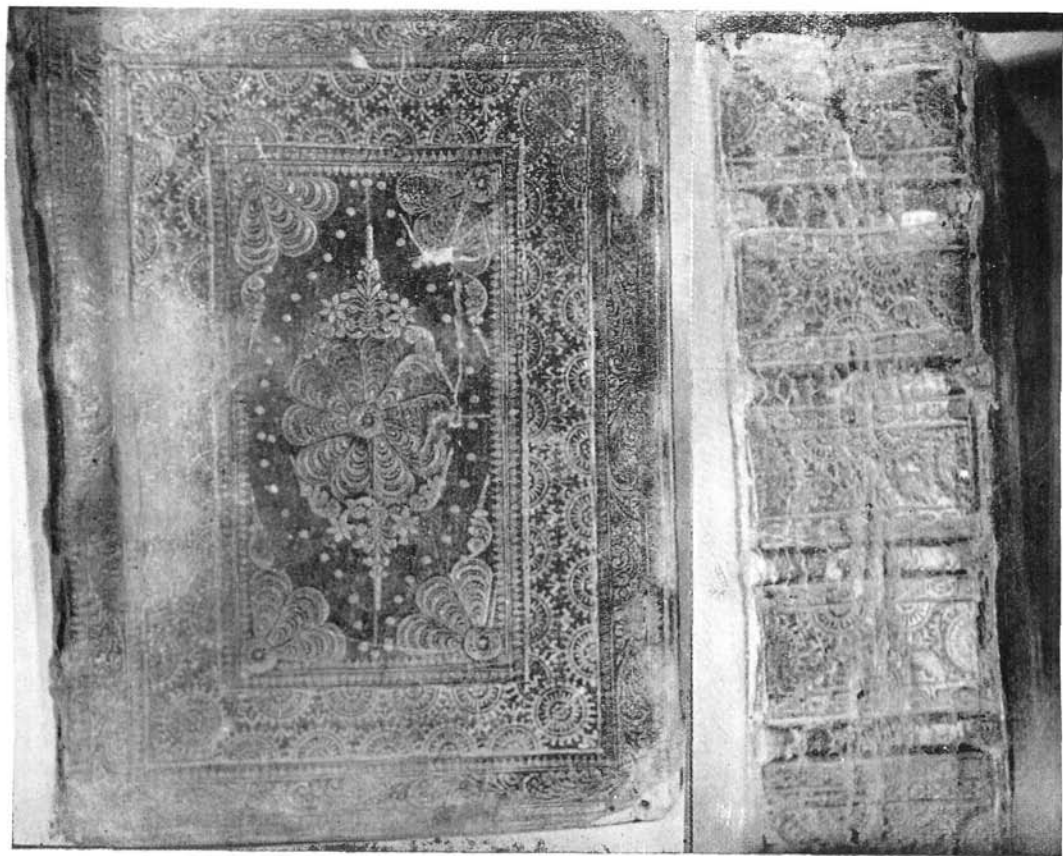
Hogy Árva Bethlen Kata recés abrossza hogyan, s mikor kerülhetett a zabolai egyház tulajdonába, erre nézve, sajnos semmit sem tudunk. Való-

¹ EM. XLV, 118. kk.

² E terítőt Iajtha László fedezte fel 1941 nyarán székelyföldi népzenei gyűjtőútja során.

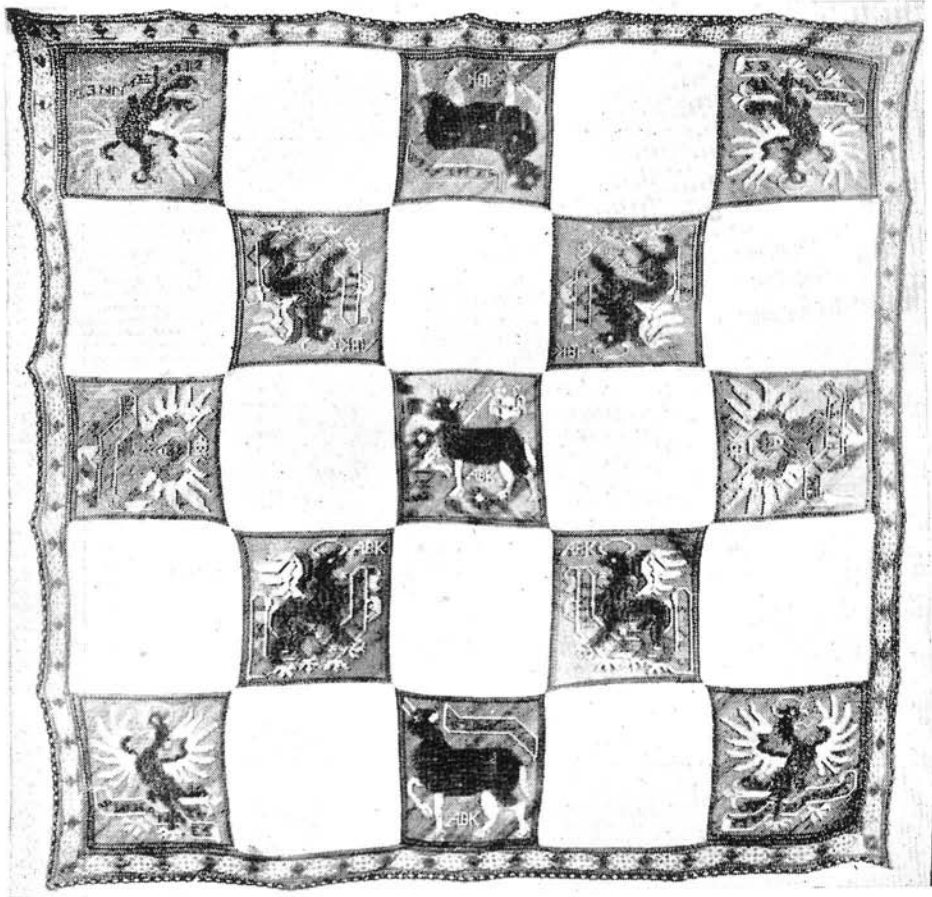
³ Vö. i. h. 130. 1. és 2, 3 és 6. ábra.

⁴ A zabolai református egyház többi, sok szempontból érdekes terítőjéről más alkalommal szölok.

Legyeződíszes könyvkötés Szenci Kertész Ábrahám műhelyéből 1667-ből.

— Székely Nemzeti Múzeum —

A zabolai református egyház Árva Bethlen Kata-féle terítője.

színi, hogy a patróna már „árvasága“ idején adományozta, mert hiszen korábbi adományain csupán a B. K. betűk szerepelnek. Lehetséges, hogy valamelyik rokona kérésére szánta kegyes adományát a kis székelyföldi eklézsiának. A zabolai egyházközségnek már valamivel korábban is voltak ilyen természetű kapcsolatai a gróf Bethlen-családdal: az egyház egy régi kéziratos jegyzőkönyvében azt olvassuk, hogy az 1706-ban fiatalon elhunyt „Gr. Bethlen Mihály Ur, Zabola Eklának patronussa“ volt. Az ő felesége, Vaji Erzsébet ajándékozta meg 1700-ban ezt az egyházat egy igen szép hímzésű terítővel, s így nem lehetetlen, hogy éppen az ő révén később Bethlen Kata terítője is odakerült.

Még néhány, Bethlen Kata varrójáról szóló okleveles adatot is szeretnék ez alkalommal bemutatni.⁵ Rokonaihoz írt leveleiben, Bethlen Kata többször panaszodik varróinasaira,⁶ de úgy látszik, hogy már jó néhány évvel korábban is sok bosszúságot okozott neki egy tőle elszökött varróinasa, akit a tanuvallomásokból következtethetőleg, édesanyja házából vett magához, s akit később perbe is fogott. E per két tanuvallomási jegyzőkönyvének idetartozó részeit az alábbiakban közlöm:⁷

Gróf Teleki József, 1724. november 28-án vallattat Varro Márton udvari varró ügyében. A vallató kérdések ezek:

„Tudgjae a Tanu nyilván és bizonyosan, vagy hallotae, hogj Varro Márton, nehai Haller Istvánné, nehai Nagj Borbara Asszony maga vette volna bé a varro mesterségre mint hévizi jobbágyát, es hogy a nehai Asszonynak ős örökös Hevizi Jobbagya lett volna.“

„Tudgyae hogy most hol vagyon? Ki földin? es ki protekciója alatt...“

E kérdésekre adott feleletekből a következő tanuvallomás-részleteket jegyeztem ki:

Szekelly György, BethlenFarkas 23 éves újfalusi jobbágya így vall: „Tudom nyilván es bizonyosan hogj a keresbéli Varro Márton, a mlgs Asszony Nehai Haller Istvánné Nehai Nagj Borbara Asszony udvaraban lakot, Varro Inasságon, a kiis ngj gondolom hogj Hevizi Joszágából valo volt, de most hol, ki földin es keze alatt légyen, nem tudom.“

Csuk István, gr. Bethlen Imre 25 éves alsórákosi jobbágya így vall: „... Tudom nyilván es bizonyosan hogj a mlgs Asszony Nehai Haller Istvanne Nagj Borbara Asszony maga vette bé Varro mesterségre a kérdésben forgo Varro Márton a kiis azután osztán mesterségiről hivattatott Varro Martonnak, az Apja ngj gondolom hogj Also Rákoson holt meg de hogj hova valo Jobbagya volt a Nehai Asszonynak én aszt bizonyosan nem tudom, hanem abban az időben mint hogj enis abban az udvarban laktam hallottam masoktol hogj Hevizi Jobbagya volt a meg említett Nehai Asszonynak, el bujdosván osztán tsak hamar megirt Varro Marton onnan hová ment es ki földire én nem tudom s nem hallottam.“

Kadar György, gr. Bethlen Ádám 30 éves keresdi jobágya így vall: „Tudom nyilván es bizonyosan hogj Varro Márton a Nagj Asszony Nehai Haller Istvanne Nagj Borbara asszony vitette bé a maga Rakosi Udvaraban varro mesterségre, az honnanis el bujdosván, annakutánna láttam az Asszonynál Báró Josika Imrehné Asszonynál öngnál, a mikoris reménkedett en nékem, hogj valami modon meg ne modgjam, hogj ott láttam, de eo abbanis

⁵ Ezekre az adatokra Kelemen Lajos, múzeumi és levéltári főigazgató úr volt szíves figyelmemet felhívni és őket közlésre átengedni; ezért neki ezúton is köszönetet mondok.

⁶ I. h. 122. l.

⁷ Mindkét jegyzőkönyv az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában a branyicskai báró Josika-család hitbizományi levéltárának még rendezetlen részében van.

bizonyos nem levén onnanis el ment, de hová es ki keze alá nem tudom, ennek pedig lehet circiter 5 esztendeje hogj láttam, hallottam asztis bizonyoson, hogj Hevizi Jobbagya volt a meg irt Nehai Mlgs Asszszonynak.“

Szabo István, gr. Bethlen Ádám 25 éves keresdi jobbagya így vall: „Tudom nyilván es bizonyoson, hogj az utruban fel tett Varro Márton a Mlgs Asszszony Nehai Haller Istvánné Nagj Borbara Asszszony udvaraban lakott varro mesterségen es ugjis tartották benn az udvarban mint Jobbagjot, de Hevizi volte vagj pedig más Jozságbol valo nem tudom, kerdettem ugjan én tölle hogj hova valo eo azt mondotta hogj koldus fia, asztis hallottam, nem tudom tölle Varro Mártontól vagj mástól hogj Also Rákosi lött volna, ad 2dum. Egj alkalmatossággal ei bujdosván az udvarbol azon Varro Márton tudom hogj vissza hozták vala, de azutan ujjolag el bujdosván most hol lakik en nem tudom s hirit sem hallottam.“

Veres Pál, gr. Teleki József 24 éves jobbagya így vall: „En akkor ott voltam Also Rakoson es ott is laktam mikor a keresben forgo Varro Márton az Asszszony Nehai Haller Istvanne Nagj Borbara Asszszony a maga udvaraban bé vette varro mesterségre, azt már bizonyoson nem tudom hogj hová valo Jobbagj lött legjen hanem hallottam másoktól hogj Hevizi volt...“

Gróf Teleki Józsefné Bethlen Kata vallatit Kolozsvárt, 1726. december 16. — A vallató kérdések im ezek:

„1mo Tudgjae a Tanu nyilván es bizonyoson, hogj Varro Márton kiis az Asszszonyt Josika Imrehne Asszszonyot varro mestersegevel szolgálta, hány esztendeig szolgálta.“ — „2do Mi okra nézve hatta el az Asszszonyt Josika Imrene Asszszonyot es hallottade szájából hogj azt mondotta volna, hogj én tovább nem szolgálhatok mert az én Asszszonyom Teleki Joseff Uramhoz ment es it engemet meg esmérnek.“ — „3tio Hat azt tudode de presenti hol lakik, mindezekben amit tud a Tanu igaz hiti szerint mondgja meg cum circumstantiis congruentibus.“

A tanuvallomásokból a következő részleteket közlöm:

Özv. Báró Jósika Imréné Bánffy Zsuzsánna vallomása: „...En a keresben forgo Varro Mártont szabad embernek gondoltam lenni, egj alkalmatossággal a Mlgs Ur Teleki Joseff Uram ide Kolozsvarra be jöven, egj szolgáljával tanálkozott az Urnak Varro Márton s az Ur szolgálja meg ismerte ötöt, es ennekem tudom hogj ezt mondotta, én innen el megyek, mivel én még Varro Inas koromba szöktem el a Nagj Asszszonytól, én arra azt mondam ne felly mert esztendeig ki nem adlak, jo kép iro vala, a Lonai házakat is eo ezifrázta vala meg, egj alkalmatossággal csak él szökek, de most hol lakik nem tudom.“

Ebesfalvi Bártki Mihály, báró Bánffy Zsuzsanna szolgálja vallja: „Vagjon negj esztendeje hogj az Asszszonyt az Nehai Urral eo Ngaval edgjütt szolgáltam, de én Varro Márton nevü varraját az Asszszonynak nem esmertem hanem annak hirt hallottam a ki az Lonai Hazakot meg festette volt, esmertem ugjan egj varrot, de azt Jánosnak hitták, a kiis az Asszszony eo Ngat mint egj mas fél esztendeig szolgálta, lehet annak pedig circ. két esztendeje hogj innen az Asszszony eo Ngatol el ment, de mi okra való nézve en azt nem tudom...“

Bágyoni Vass István, báró Bánffy Zsuzsánna 35 éves szolgálja vallja: „En mikor az Asszszonyhoz mentem azon keresben forgo Varro Mártont ot találtam, de mennyi ideig lakot bizonyoson nem tudom. ad 2dum Hallottam magatol Varro Mártontól hogj ezt mondotta, én tovább it nem lakhatom mivel felek hogj fél kének feltiben elis szökek, a kocsis társam kardgjátis el vivé, igen jo hegedüs is vala de most hol lakik en nem tudom.“

Szabo János, Bánffy Zsuzsanna 16 éves jobbagya, ki gróf Székely Ádám

házában lakik, vallja: „...azon kérdésben forgo Varro Martont esmertem ugj tudom circ. esztendeig lakot az Asszonynál eo Ngranal, el szökese utan ugj hallottam, más ember Jobbagja volt, Jo hegedüs volt, de most hóf lakik nem tudom tudom hogj lakot más Varro Janos nevü ember az Asszonynal, és most lakik Szászváros mellett levő vendeg fogadonál, de az Udvarhelyszéki szabad ember volt, s annak mondotta magát.“

Nem véve tekintetben egyéb művelődéstörténeti vonatkozásait, e perbeli adalékok bennünket elsősorban azért érdekelnek, mert kiderült belőlük, hogy Bethlen Kata szolgálatában már 1724 előtt „varró“ állott, s ez kétségtelenül utasítása szerint, himezhetett is. Sajnálatunkra, nem bukkantak elő annak a bizonyára kiváló művészi érzékkel rendelkező „varrónak“ hímzés-zésművei, aki még a freskófestéshez és zenéhez is értett.

Végül itt említem meg, hogy a Bethlen Kata fogarasi szószeptakaróján látható középdísz⁸: a Teleki József és Bethlen Kata angyallal egybefogott címerképe egyike az akkortájt Erdélyben szokásos házassági címereknek. Gróf Bethlen Elek és gróf Pekry Katalin 1721-ből való házassági címere is ilyen: a két házastárs címerét puttófej és címersallangok fogják össze.⁹ Véleményem szerint az, hogy a fogarasi terítőt is házassági címer díszíti, szintén azt bizonyítja, hogy menyasszonyi szoknyából készült, s bizonyára a házasságkötés emlékére adományoztatott az egyháznak.

Palotay Gertrud

Kaptál piros csizmát? Szabó T. Attila szerint a régi városi piros csizma emlékét tartotta fenn ez a gyermeki csúfolkodó kérdés (EM. 1942:138); szerintem azonban ezzel a megállapítással nem zárult le ennek az érdekes csúfolódásnak a magyarázata. Gyermekkoromban (25–30 éve) Dunaszentgyörgyön (Tolna megye) és Kispesten többször hallottam én is ezt a csúfolódást. „Miért nem csináltatsz magadnak piros nadrágot?“ vagy: „Kaptál a tanító úrtól piros ruhát?“ — kérdezték egymástól csúfolkodva. „Kaphatsz apádtól piros nadrágot esörgöspikával!“ — kiabálta vissza egy alkalommal egyik fiú a másiknak, ezzel akarván jelezni az árulkodás hiábavalóságát. Egyik asszonyismerősöm említette, hogy a napokban féléves kis fiának piros nadrágocskát vásárolva, arra gondolt, hogy kisfia még beszélni sem tud, nemhogy árulkodni, s így szólt: „Jaj, de korán kap a kis Frici piros nadrágot!“ — Szabó T. Attila magyarázatának olvasásakor emlékeim és kérdezősködéseim nyomán arra gondoltam, hogy ebben a csúfolódásban a hangsúly nem a ruhán, vagy a csizmán van, hanem a feltűnő színű viseleten. Az árulkodással feltűnni vágyó személyt gúnyolja ez a kérdés azzal, hogy olyan ruhadarab viselhetőségének jutalmával bíztatja, amely méltó a feltűnési viselkedésnek tulajdonított árulkodó ténykedéséhez. — Kérdezősködéseim során balatonkenesei, balatonbozsoki (Veszprém megye), komáromi és körmöcbányai, tehát az ország igen különböző részeiről való munkások gyermekkori emlék és ma is élő szólás gyanánt említették ezt a csúfolódó kérdést „Kaptál piros nadrágot?“ formában. Magyarázni nem tudták, hogy miért mondták, vagy miért használják így ezt a kérdést, csak éppen annyit tudtak róla, hogy ezzel csúfolják még ma is az árulkodót.

Dömötör Sándor

⁸ I. h. 11. á.

⁹ Közli: Lukinich Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*. Budapest, 1927. 432. l.

Vándza Mihály. Neve összeforrt *A' Búsongó Amorral*, az újabb magyar irodalom e merész alkotásával. Irodalomtörténeteink a műről nem sokat, a szerzőről pedig alig szólnak.¹ Részletkutatások hiányában meg kellett állapítani, hogy azok közé az írók közé tartozik, akiknek „életéről keveset tudunk“.² Az egyetlen számbavehető cikk, illetőleg tanulmány, a *Szendrei Jánosé*, részben művészet-, részben várostörténeti jellege miatt az irodalomtörténet figyelmét elkerülte.³ Kétségtelen, Szendrei jobbára csak a történelmi festőt méltatja Vándzában, ám ugyanekkor fontos életrajzi adatokat is közöl. Szerinte „Wántza, teljes nevén somkúti és perecseni ifjabb Wántza Mihály 1781. október 12-én Perecsenben (*Szilágyperecsen*) született. Fami-
liája a Vancsa nemzetségből származott, melynek régi nemessége 1797. december 9-én Bécsben igazoltatott.“ Atyja Perecsenben, Nagydobán, Varsolcon s végül Somlyóújlakon volt református lelkész. A költő népes családjának második gyermeke volt.

Amit Szendrei részint családi szájhagyomány után állít, igazolható, illetőleg kiegészítőleg vonatkozatható *A' Búsongó Amorból* hősünkre is. „Somlyó-Ujlak“, „Peretsen“ és „Varsoltz“ c. költői leírásaiban ugyanis a figyelmes olvasó észreveheti a személyes élmény indítékait és emlékeit (Pl. „Varsoltz“. Itt nem merem számat szavakra nyitni: nem, hanem csak egy vizifához dőlve a' Krasznába szórom gondolataimat, hogy ez azokat a' tárgos Oceánba öntse ki, — s ott *gyereki játék életéről*⁴ suttogni hagyom...“ (86. l.).

Vándza Kolozsvárott volt diák, s az iskola padjaiból csapott fel színésznek. Ám, — úgylátszik —, „csak azért vették maguk közé az actorok, mert ügyes kezű fiú volt s a dekorációk festéséhez pompásan értett“. Ott hagyta tehát a színpadot, s előbb Kolozsvárt Neuhauser Ferencnél, majd Bécsben a festőakadémián Hess Mihálynál tanult, hogy művész képezze ki magát. Mikor ment ki Bécsbe? — csak gyaníthatjuk. A századforduló egyik írójáról és festőjéről lévén szó, a legfontosabb forrás, ahová fordulnunk kell, Kazinczy levelezése. Kazinczynál 1807. április 24-én találkoztunk először nevével. Örkényi Ferenczy Lajosnak előttünk ismeretlen levelére válaszolva írja Kazinczy ezeket: „A' Búsongó Amort nem olvastam. Ha a' név meg nem téveszt, az Vandza Mihálynak munkája, kit két vagy három esztendő előtt Debreczenben láttam, midőn Erdélyből Bécsbe ment festést tanulni. — Hozzá adom még azt, hogy B. Wesselényi Miklósnál létomben Professor Neuhauser, a' ki őtet is tanította a' festésben, felőle úgy szóllott,

¹ Szinnyei József (Magyar Írók XIV, 838—9) csak ennyit tud róla: Vándza Mihály, akadémiai festő. — Színművei kéziratban: Móses stb., Zöld Marci stb., Orpheus stb., Don Fernando és Eugenda(!) stb., Hunyadi László stb., Álom stb. — Adattár: Honművész 1837:39. sz. és egykorú színlapok. Megjegyzem, hogy *Könyves Máté: Játékszini Koszorú*. (Pesten, 1834.) című könyvecskéjének „Játékszini Könyvtár“ fejezetében a köv. darabokat tartja „Vandza“ műveinek, illetőleg fordításainak: Álom (m), Don Fernando és Eugenia (m), Orfeus (f), Rang és szerelem (f), Száműzöttek (f), Thronus fénye az érdem (f), Zöld Marci (m) (133, 142, 168, 172, 176, 181, 182. l.) — Az igen alapos Tolnai Vilmos *A nyelvújítás-ban* (Bp. 1929. 99. l.) azt írja, hogy „akadémiai festő, színész, színigazgató, színműíró pályája még ma is ismeretlen.“ — Pintér Jenő Magyar irodalomtörténetében (Bp. 1932. V, 208. kk. és 872. kk.) sem találunk róla többet.

² Pintér, i. m. 208.

³ *Vasárnapi Újság*, 1910. 164. kk. „Egy elfelejtett magyar történelmi festőről.“ — Behatóan foglalkozik még Miskolc város története (Miskolc, 1911.) című művének V. kötetében Vándzával (különösen 380—7. l.).

⁴ Az én aláhúzásom.

mint közepszerű fej felől. —⁵ Kazinezy e soraiból arra következtethetünk, hogy Vándza 1804—5 táján ment ki Bécsbe. Meglepő mindenestre az, hogy 1806-ban oly művel lepi meg a közönséget Pesten, amilyen A' Búsongó Ámor.

A kötet tartalmába és értékelésébe e helyütt nem bocsátkozhatom. Az írói pályakép megrajzolását tartva szem előtt, csupán ezt állapítom meg: a szövegből kiderül, hogy mielőtt Bécsbe jutott, bejárta Pest-Budát és a Dunántúlt, főleg a Balaton környékét. Másik észrevételünk a kötet 163. számozatlan lapján olvasható afféle szerzői jelentésre vonatkozik. Ebben u. i. többek között ezt találjuk: „Következendő Munkáimat pedig Férjfiainknak tellyes bizodalommal ígérem és ajánlom, előre hízkeldevn magamnak azzal, hogy ha Tragédiáim köz-fényre jöhetnek (mellyek közzül egy Darab már idegen nyelve is által fordittatott) legalább mint egy jóra törekvő Tagját a' Társaságnak el fognak szenvedni.“⁶ Tehát ezidőtájt már erőteljesen foglalkozik irodalommal.

1808—9-ben még Bécsben volt.⁷ 1809-ben elvégezvén a képzőművészeti akadémia festészeti tanfolyamát útlevelet kapott, — írja Szendrei —, hogy hazájába visszatérhessen.“ Semmiesetre sem állja meg tehát helyét Rác Sándor azon állítása, hogy „az académiában tizenhét évet mulatott.“⁸ Kapcsolatai,⁹ bármily hosszú vagy rövid időt töltött is Bécsben, honfitársaival de különösen a hazai színészekkel nagyon szorosak lehetnek, mert „haza jövő útjában Pesten megállapodott s a színházat meglátogatván a tagokkal barátságba elegyedett, s azon gondolatra jött, hogy ő is egy Truppot alapít, — s Kolosvárt állítja föl a Thália templomát.“⁹ Don Ferdinánd és Eugénia című darabját is előadták a következő év július 9. napján.¹⁰

⁵ Kaz. Lev. Bp. 1893. IV, 563. — Vö. még VI, 58. — Kazinezy 1805 őszén volt Zsibón. Hessre és Neuhauserre l. *Kaz. Lev.* IV. kötetének jegyzeteiben. Itt jegyzem meg, hogy a forrásokban és feldolgozásokban Vándza neve a legkülönbözőbb alakban fordul elő. Maga sem követett egységes gyakorlatot! Hol Waandza, hol Wandza, hol Vándza stb. alakot ír. — A család ma a Vánca formát használja. Érdekes, hogy Váczy János e levélhez írt megjegyzésében mintegy kételkedve fogadja, hogy „Kazinezy... A Búsongó Ámor Vandzának tulajdonítja.“ Szerinte a mű „ily címet visel: A busongó Ámor egy hajnali édes andalmány teremtménye; Az elmeftuttásban gyönyörködő szép nem kedvéért (Pest, 1806.); névtelenül jelent meg. Vandzától nem is ismeretes más mű, mint a Zöld Martzi vagy az uton álló haramia“ stb. (623. l.). — A' Búsongó Ámornek kettős címlapja van. A szerző neve csak az elsőn szerepel, s úgy látszik, e lap egyes példányokból hiányzik, ezért említi anonym munkának. Pl. Beöthy Zsolt, A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetésében (Bp. 1888.) így: „Már 1806-ban megjelent az újtók ellen egy gúnyirat: a Busongó Ámor.“ (I, 158. l.) — Érdekes, hogy ő és mások is nyelvújítás ellenes műnek tartja! — Vándzáról egyébként több ízben esik szó *Kaz. Lev.*-ben. Egyes kötetek mutatói azonban kiegészítendők a következőképpen: V, 490, 509. kk., VII, 33.

⁶ Társaságnak = társadalomnak. Mi lehetett a „Darab“ címe? tartalma? megjelent-e? stb. olyan kérdések, amelyekre még nem tudunk válaszolni. A Búsongó Ámor kiadójáról, N. Kiss Istvánról l. Gárdonyi Albert „Régi pesti könyvkereskedők“. Bp. 1930. Orsz. Széchényi Könyvtár kiadv. II. sz. 45. kk.

⁷ Vö. erre *Kaz. Lev.* V, 490. — E levélben olvasható Vándza Cserey Farkashoz írt sorainak egy része! Bécsi tartózkodásáról még i. m. V, 509. kk., VI, 6. és 58. — Az nem valószínű, bár nincs kizárva, hogy az Erdélyből 1806 májusában kirajzott „nemzeti színész Társaság“ „úgy nevezett 'Sansculotte' csapatá“-val vette volna útját Bécs felé. Ez a társaság 1807-ben Szegedről „Debreczen felé még egy kerületet tévén Pünkösd'hava 1-ső napján“ érkezett Pestre. Tény, hogy „ez azután már későbbre lett magyarországi színész Társaság“ névsorában nem szerepel! Könyves i. m. 23. kk. 28. l.

⁸⁻⁹ Rác S.: Emléklapok egy agg színész életéből. Miskolc, 1856. 17.

¹⁰ Honművész 1837. 279. — Könyves: i. m. 142. szerint ez ugyan fordítás. — L. még Bayer József: A nemzeti játékszín története. Bp. 1887. II, 394—5.

Valóban elhatározta, hogy Kolozsvárott az 1810. április 10-re hirdett országgyűlési időszakra színjátszó társaságot szervez. Januárban tehát felkeresi a nagy színpártoló Wesselényi (†1809) özvegyét s engedélyt kér, hogy a kolozsvári házában lévő u. n. lóiskolát színházzá alakíthassa át.¹¹ Az engedélyt erre megkapva, az erdélyi magyarság oly nagy lelkesedéssel fordult feléje, hogy — amint Rác írja — „egy nap alatt harmincz páholyra aboniroztak“. De még így is sok nehézséggel kellett megküzdenie, amíg végre 1810. május 19-én „Don Fernando és Eugéniá“-val, tehát saját darabjával bemutatkozhatott. Társulata ekkor még igen kiesiny volt; az igazgatón kívül 12 tagból állott. Ez természetesen kevésnek bizonyult és ezért Vándza június 18-án Pestre ment új tagokért, de csak július 31-ére tért vissza.

A kortársak nagy elismeréssel emlékeznek meg Vándza színházáról és érdemeit Ferenczi is igen melegen méltatja.¹² A *Hazai tudósítások* 1810. júniusában azt írja, hogy a kolozsvári színház „oly állapotban vagyon, hogy ókességei akárhol is tekintetet érdemelnek. De a társaság is úgy igyekszik, hogy mennél méltóbban mulattathassa a hazafiakat... mind köznapokon, mind ünnepeken tömve vagyon a magyar theatrum, ámbár voluának is félre édesgető ösztönök“.¹³ Bár színházát állítólag csupán három hét alatt rendezte be, az mégis „oly szép -oly fényes és pompás...: melynél szebb még nem volt, s nem is lessz(!) soha a magyarnak, — emlékezik vissza az „agg színész“, Rác. — Az egész színház ki volt festve belülről, hol Vánca úr minden esetet vonással remekelt...“¹⁴

A legérdekesebb azonban az, ahogy Döbrentei Gábor nyilatkozik Vándza működéséről. 1811. május 20-án arról értesíti Kazinczyt hogy, „Vándza, a' Kolozsvári Magyar Theatrum Igazgatója, annyira igyekszik, hogy a Gubernator neve napján győzedelmet viva... Orfeus és Euridice adatott. A' Dekorációk bájolók, erősen bájolók“.¹⁵ Mondhatnók, Kazinczyt még ez sem indítja meg, hiszen a nyelvpallérozás nehéz munkájának gyümöleseit féltette, s valóban félthette a Vándza-féle túlbuzgóságtól.¹⁶ Sőt Döbrentei kissé gúnyos megjegyzése a díszletek erősen bájoló, nyilván émylyító mivoltáról. Kazinczy tolláról éles vágással pattan vissza: „Melly *bájolók* lehetnek azok a' Decoratiók! Melly felette könnyen kielégíteti magát Kolozsvár!!!“¹⁷ Döbrentei mégis, — mert látja, hogy „a' Gubernatori ház, 's Gróf Rédey László nagyon faveállják“ Grossmant —, inkább tudja méltányolni Vándza törekvéseit. Ezidőtájt egyébként éppen Shakespeare *Macbethjének* fordításával foglal-

¹¹ Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet története. Kolozsvár, 1897. 227. — Janovics Jenő: A Farkas-utcai színház. Bp. 1941. (idevágó adatai 43. kk.) sajnos, nem mindenkor helytálló. Itt jegyzem meg, hogy a *Honművés* 1837. évfolyamában közölt színtörténeti cikksorozat, úgy látszik, *Könyves* i. m.-e alapján készült. Innen veszi át tévesen a Vándza-féle kolozsvári színház megnyitásának időpontját és teszi 1811-re. *Könyves*: i. m. 104 kk. — *Honműv.* 366.

¹² A nehézségekre l. Bayer: A nemzeti játékszín. I, 510. kk. Kolozsvári működésére l. bőven Ferenczi: i. m. 232—9.

¹³ I, 145. — A „félre édesgető ösztönök“ a Rédey-házban működő német színházra vonatkoznak. Igazgatója Grossmann volt. Szintén 1810-től játszottak. Vö. Ferenczi i. m. 245. kk. és a további előadandókkal.

¹⁴ *Rác* i. h.

¹⁵ *Kaz. Lev.* VIII, 532.

¹⁶ Uo. pl. VI, 470, VII, 33.

¹⁷ Uo. IX, 4. — Ugyancsak ezidőtájt Kiss Imréchez írt levelében Kazinczy a rézmetsző Vándzáról, mint „félbemaradt“ művészről tesz említést. VIII, 610. kk.

kozva, azt jelenti Kazinczynak, hogy „Vándzának akarom dedicalni, mivel-hogy a' Játékszín körül közmegvallás szerint hazafiui tüzzel fáradozik“.¹⁸

Bizonyos, hogy Vándza megtett mindent azért, hogy változatos és színvonalas műsorral fejlessze a közönség ízlését és így szolgálhassa az erdélyi színészet nemes hagyományait. Műsorából, amelyet különben Ferenczi a lehetőségig teljes összeállításban közöl, mi csupán a Shakespeaere előadásokat emeljük ki. 1810. november 20-án Hamlet, 1811. április 4-én és 1812. január 28-án Lear, április 11-én Macbeth, június 2-án Hamlet került színre. Vajjon Döbrentei fordításában játszották-e Macbethet, azt nem sikerült eldönteni. Bayer József szerint e Macbeth-előadásnál „régebbit eleddig a magyar színészet története nem ismer!“¹⁹ Érdekes az is, hogy a fentmaradt színlapok tanúsága szerint a Shakespeare darabok címszerepében mindig Vándza lépett föl.

Vándza jószándékú törekvéseinél azonban erősebbek voltak a felmerült nehézségek: a napoleoni háborúk okozta drágaság és annak következményei... Helyzete többször is megingott, döntően azonban csak 1812. júniusában. Utoljára e hó 16-án lépett fel.²⁰ Ferenczi állítja, hogy „utóbb 1813. elején egy darab időre visszatért, azután Váradon, Debreczenben, Aradon stb. találkozunk vele“. Szendrei és mások szerint Marosvásárhelyre ment. Fodor István „Marosvásárhely színi élete“ című füzetének idevágó lapjai és az alábbiak e föltevést megcáfolják.²¹ Ugyancsak nem merült föl semmi adat 1813-i kolozsvári szereplésére.

Sokkal valószínűbb azoknak a forrásoknak előadása, amelyek arról tudósítanak bennünket, hogy 1812-ben Debrecen fogadja falai közé Vándzát és társulatát. Am, az 1813-i tűzvész miatt „e' városból legalább kevés időre máshova“ költöztek.²² Ez a „máshova“ aligha lehet más, mint Nagyvárad, „e' hasonlóan a' nemzeti színészeket mindenkor pártoló város...“, ahová augusztusban érkeztek meg. Itt „csak hat hétig maradt: vásárra (nyilván a Szent Mihály napira) visszatért Debreczenbe, 's innen ismét köz kívánságnál fogva Váradra, hol Sándorfy József Bihar megyei fő orvos és táblabíró eltökélé magában“ letelepítésüket. Debrecen megbízottjától, Gulácsy Antal táblabírótól megvett „minden díszítményt, könyv- és ruhatárt, Vándza és Éder (György) urakat megerősíté hivataljokban.“ Beleegyezett abba is, hogy a társaság kirándulást tehessen más városokba is. Így jutottak el 1814. telén Aradra.²³

A társaság nagyváradai szerepléséről, illetőleg Vándzáról különösen

¹⁸ Uo. VIII, 532. — A Macbeth-fordításra IX, 147. — Ugyanekkor megjegyzi Kazinczy reflexiójára válaszolva, hogy Vándza „festése felől, ha jónak lehet is mondani, ne képzeljen a Tekintetes Ur magas művészi esetet.“ Vö. még 189.

¹⁹ Bayer József: Shakespeare hazánkban. Bp. 1909. I, 157—8, 237, 257—8. I. Könyves i. m. 161. lapján Macbeth fordítójaként „Döbrentei Gá.“-t jelöli meg!

²⁰ Ferenczi: i. m. 237.

²¹ Fodor: i. m. Marosvásárhely, 1933. I, 77. kk. — Szendrei: Miskolc város. V, 10. l-ján azt írja, hogy Vándza „Marosvásárhelyt ütött tanyát, ahonnan Erdély kisebb városait, továbbá Nagyváradot és Debreczent látta el színházi élvezettel.“ Vö. 382.

²² Honnművész 295. — Géresi Kálmán: A debreceni színészet vázlatos története 1798—1898. Debreczen, 1898. Sajnos igen vázlatos. Szerinte a debreceni társaság „10 évig felváltva játszott Debreczenben és Nagyváradon.“ — A társaságot csak debreczeninek nevezni, kis túlzás! Helyesebb meghatározást találunk elnevezésére a Hazai és Külföldi Tudósítások 1823. évfolyamában, amikor „Debreczeni és Nagyvárad“-nak írja azt! l. alább.

²³ A nagyváradai színészet történetét ketten is feldolgozták: K. Nagy Sándor: A váradai színészet története 1799—1884. Nagyvárad, 1884. és Náményi Lajos: A váradai színészet története. Nagyvárad, 1898. — Főleg az utóbbi előadására támaszkodtam, bár ez sem mindenkor

Náményi Lajos könyvéből állíthatunk össze értékes adatokat: 1815. július 22-én (Gessner) „Az Abel halála“ című egészen újj, Ó Testamentomi szomorú Énekek elegeyes Játék“-ot adják Udvarhelyi Miklós „hasznára“. „A' Mennyei szózat Wándza úr, Egy Angyal Wándzáné ifj. assz.“ Az 1816. évet — úgy látszik — Debreczenben töltötték, s csak 1817 farsangja óta folytatták játékkukat Nagyváradon.²⁴ Ez évben adta ki Vándza „Zöld Martzi vagy az uton álló haramia. Egy mulattató játék 3 felvonásban“ című darabját, amit az egykorú színészek szívesen játszottak. Erre vallanak Balogh István feljegyzései és más emlékezések.²⁵ Így vált azután Zöld Marci népszerűvé; ez az első ismert magyar megformálása az irodalmunkban később túlon túl sokat szerepeltetett betyárnak.²⁶

1818. március 14-én állítólag Miskolcra előadták „Moses, vagy az izrael népének Egyiptomból lett kiszabadítása“ című „új bibliai históriai drámá“-ját.²⁷ Nagyváradon viszont április 10-én a Kántorné jutalomjátékául előadott (Kotzebue) „Die Brandschatzung“ című darabban Vándza a színlap szerint „Gutman, ein Tischler“ szerepét játszotta. A következő esztendő állítólag Debreczenben töltötte a társulat.²⁸ Valószínűbb, hogy többfelé tett „kirándulást“, mert tudomásunk van aradi szereplésükről is. A legrégebbi fennmaradt aradi színlap tanúsága szerint december 2-án a „Nepomucenus János históriai szomorújáték“-ot adták Pápai István színjátszó fordításában. Vándza IV. Vencel cseh király szerepében lépett föl.²⁹

kielégítő! — Aradi 1814-i szereplésükről Náményi i. m. 49. kk. — *Könyves* i. m. 41. — A magyar színtörténet gazdag irodalma és bő forrás-anyaga sokszor említi Vándzát és társulatát. Ellentmondások és zavaros előadások is akadnak; ennek oka a dolog természetében rejlik. E társulatok hol itt, hol ott bukkannak föl. A feljegyzések azonban ritkán közlik az időpontot olyan alaposan, mint az a késői kutatóknak kívánatos volna. — Félrevezető pl. *Könyves* i. h.-nek alábbi szakasza: „Jóváhagyásával (t. i. Sándorfyval!) a 'Társaság' hasznáért, annak Aradra menetelét, 's bizonyos időig való ott mulatását Mindszent' hava' utolsóig határozta, még is a 'Társaság' kérésére egész télen volt ott maradásban megegyezett, 's az alatt Debreczenben (helyesen: Nagyváradon!) a' játék-szín megbővítésén dolgoztatott“ stb. — Az előadás pongyolasága vezetne nyilván félre Váli Bélát, amikor Az aradi színtörténet Bp. 1889. című könyvében a 11. l.-on a váradi színészek első aradi felléptét 1813-ra teszi!

²⁴ Náményi: i. m. 52. — Vándza felesége Kuti Zsuzsanna volt, s valószínűleg csak műkedvelő színész volt kezdetben, mint e korban annyian. Neve legalább is nem szerepel *Könyves* i. m.-ben. — L. még róla Szendrei: Miskolc város. V, 381.; itt Vándza tollából közli a „Familiari ösmertetés“-t. — Hogy az 1816. évet Debreczenben töltötték, igazolható K. Nagy i. m. 36. l.-ján előadottakkal. — Kívánatos volna egyébként Udvarhelyi Miklósnak az Erdélyi Múzeumban őrzött önéletrajzának kiadása, valamint a bihar-megyei levéltár vonatkozó iratainak feldolgozása. Erdély és a Partium színtörténetére vonatkozólag így valószínűleg sok értékes felvilágosítást kaphatnánk!

²⁵ Balogh István feljegyzéseit kiadta Barna János 1927-ben Makón. Vándzára vonatkozólag sajnos igen szűkszavú (114. l.) — Naplóját szintén Barna J. adta sajtó alá Makón 1928-ban.

²⁶ Vö. Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig. Bp. 1927. 244 és 248. l. — A darab ismertetése, ill. bírálata Bayer J.: A drámairodalom története. I, 287—91. — A Zöld Marci népszerűségére l. Dobóczi Pál (Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Bp. 1912.) tanulmányának adatát, mely szerint 1823-ban még egy változatát is játszották a piaristák szegedi színpadán. (16. kk.) — Tóth Dénes: A magyar népszínmű zenei kialakulása Bp. 1930, 20. utal a Zöld Marci jelentőségére. — Megjegyzem, hogy Vándza mindenkor Zöld-nek írja!

²⁷ Szinnyei i. h.

²⁸ Náményi: i. m. 56. — 1819-i debreceni tartózkodásukról uő. 57. k.

²⁹ Váli: i. m. 14. — Vö. *Hazai és Külf. Tud.* 1819. II, 33. sz. — *Magyar Polgár* 1872. 200. sz.

Az 1820. évről csupán Gaal György „Theater der Magyaren“ című Kisfaludy Károly három drámáját német fordításban nyújtó könyvecskéjének előszavában található említést hozhatjuk fel. Szerinte a nagyváradi társaság 18 tagból áll, köztük Vándza és felesége.³⁰

1821-ben úgylátszik ismét Debrecenben vannak. Erre következtethetünk a Magyar Kurirnak azon beszámolójából, amelyben megírja, hogy február 11-én Ferenc császár és király születése napjának ünneplésekor „jeles gondolatja volt az Hazánk egyik festő és theatrumi talentomiról nevezetes fiának, Vandza Urnak, hogy ezen Innepi Vendégség [ma, sajnos bankettet mondanék!] alatt, éppen mikor Felsőéges Urunk, életéért harsogtak a Vivátkiáltások, egy jól készült galamb formát eresztett le selyem szálon a' szála felső szellőztető lyukán által.“³¹ Az 1822. esztendőről eddig semmi nyomunk sincs, valószínűleg Nagyváradon és „kiránduláson“ voltak. Erre vall az is, hogy 1823-ban Szegeden találjuk Vándzát és társaságát. A Hazai és Külföldi Tudósítások erről többek között így emlékeznek meg: „Szegedről Aug. 25-én. A' Hazának több részeiben fennálló, de egyszer' smind egyéb helyekre költöző Magyar Játékszíni Társaságok között különös figyelmet érdemel a Debreczeni és Nagyváradi Társaság; melly mintegy két hónapig kellemetesen és hasznosan mulatta városunkat. Válogatott énekes, és vigjátékokkal felváltván a' komorabb előadásait, annyira tudta a' Közönségnek kedvét megnyerni, hogy ezen munka idejében és pénz szükében is mindég számos látogatói valának. Tegnap utolszor a' Várban szabad ég alatt játszotta el T. Kisfaludy Károly Urnak szép munkáját: Kemény Simon és Hunyady János neve alatt, mellyet háborút képzelő tüzi játék rekesztett be. — A' Játékok elrendezésében 's végbe vitelében különös érdeme tetszett ki Vándza Urnak, a' Társaság Igazgatójának. A' ki valamint a' játékszíni darabok készítésében, úgy a' Theatromi képirásban és muzsikában is különösen jártas...“³²

1824-ben a nagy patronus, Sándorfy meghalt, ám tudjuk, hogy halála előtt „ez évben az igazgatással régi tagját, Bányai Józsefet bizta meg“.³³ Miért volt erre szükség? ha csak nem azért, mert Vándza ekkor vonult vissza Miskolcra. Szendrei Vándza miskolci letelepedését 1818 tájára teszi, ez a fentebbiek alapján megdől, ugyanúgy e feltevései is: „1819-ben alighanem a színháznál nyert alkalmazást, bár az sincs kizárva, hogy tisztán a festőművészetből élt“.³⁴

Közben a nyelvújítás kapcsán neve többször is forgalomba került. Minderről aligha vehetett és vett tudomást.³⁵ Élte a magyar színészet hőskorának áldozatos és viszontagságos életét. Meg kellett küzdenie a valóban művészi ihletű és apostoli lelkületű társak közé befurakodott kétes műveltségű és kóborlási ösztöntől hajtott elemekkel. Közönséget, játéklehetőséget teremteni nem volt könnyű. Csoda-e, ha megfáradva újból esetjéhez nyúl, s bár azt is megosztja a színpad támogatásával, egyre kevesebbet hallunk róla.

Neve újból csak 1828-ban bukkan fel. A Hasznos Mulatságok egyik őszi száma „Művészi Jelesség“ címmel cikket közöl, amelyből arról értesülünk,

³⁰ Gaal: i. m. Brünn, 1820. XXIV. 1., ahol egyébként Vándzánét, mint kedvelt énekesnőt említi!

³¹ Magyar Kurir I, 147. — L. még Náményi: i. m. 58.

³² Hazai és Külf. Tud. 19. sz. — Vö. még Náményi 58.

³³ Náményi 59.

³⁴ Keresztesy Sándor: Miskolcz színészetének története 1753—1904. Miskolcz, 1903. közli az ott tevékenykedett színészek névsorát. Vándza nincs köztük! Így megdől Szendrei azon feltevése is, hogy „1819-ben (ill. később) alighanem a színháznál nyert alkalmazást“.

³⁵ Kaz. Lev. és Tolnai i. m.

hogy „Akadémikus Magyar Képiró, Vándza Mihály“ rövid időre Pestre érkezett, s a Kis-Hid utcában (ma Türr István-utca), a volt Kadetter házban néhány képét kiállította.³⁶ Azt is tudjuk, hogy október 21-én előadták Zöld Marciját, s így nem tartjuk kizártnak, hogy a bemutatóra utazott fel.³⁷

Két esztendő múlva, 1830-ban Miskolcon adják a *Zöld Marcit*, ugyanott bemutatják a *Don Fernandot* is. Ez utóbbit Rozsnyón is játszották november 6-án, ahol 27-én a Kilényivel együtt írt „Hunyady László halála“ című „eredeti historiai szomorújáték“ -a került Szinnyei szerint színre.³⁸

Utolsó, s egyben a kortársak bővebb nyilatkozata 1837-ből való, amikor Kassán bemutatták „Álom, vagy a pokolnak tett eskü betöltésére rendelt borzasztó éjjél“ című „fényes diszitményü uj tünemény szomorújátékát kardalokkal“. A darabról, illetőleg előadásáról a Honművész így számol be: „A' darab tartalma magában silány, de a diszitmények és tünemények változatok különös dicséretet érdemelnek., 's Vándza ur, ki mind ezeknek festésére és elrendelésére Miskolcra ide jönni szives vala, méltán aratott zajos tapsokat. Különösen sikerült a' tűz-eső. Az előadás maga tökélytelen volt. A színház tömve“.³⁹

Vándza Miskolcon halt meg, s az ottani avasi református temetőben nyugszik. Sírkövén halála éve nincs feltüntetve, Szendrei szerint az 1854...

Ime, ennyi az, amit mai tudásunk szerint is változatosnak nevezhető életéről vázlatosan előadhattunk. Munkássága bár több jószándékról, mint tehetségről tanúskodik, mégis sok tekintetben úttörő. Akár gánes, akár elismerés volt jutalma, hosszú ideig lankadatlan becsúggal és „hazafiini tűzzel“ fáradzott a magyar művelődésért“. E ez a maga korában különösen nagy érdem!

Csery-Clauser Mihály

Még egyszer a Bánk bán nyomában. Folyóiratunk előző számában Janovics Jenő cikket írt a Bánk bán sorsáról. Az egyébként nagy szeretettel megírt dolgozatban több alapvető tévedés, illetőleg hibás következtetés fordul elő. Ezeket szükséges a tények alapján helyreigazítani. Nevezetesen a cikk azt mondja (67. l.), hogy „kolozsvári színész és kolozsvári közönség hengerítette el az elföldelt Bánk bánról a sziklatömböt“, hogy „a kolozsvári színpadról indult el az örökkévaló élet felé vezető úton“. A valóság ezzel szemben az, hogy a kolozsvári 1834. szeptember 6-iki előadás előtt másfél évvel már színre került a Bánk bán Kassán 1833. február 15-én. Ennek következtében, ahol Janovics Kolozsvárt ír, Kolozsvár elsőbbségét emlegeti, ott mindenütt Kassa értendő. Janovics tudja a kassai adatot, közli is színlapját, de önmagának ellentmondva, mégis ragaszkodik a régi adathoz, Kolozsvár dicsőségéhez. Bizonyos is, hogy sehol, egyetlen magyar színpadon sem fejlődött ki *utóbb* a kolozsvárihoz hasonló Bánk bán kultusz. Ebben nem kis érdeme van E. Kovács Gyula mellett magának Janovicsnak. Az *elsőbbség* dicsősége azonban — akármilyen nehezen esik is, de egyszer már tudomásul kell venni — nem Kolozsváré, hanem Kassáé. Legalább ezidőszertint. Mert az sem lehetetlen, hogy a pécsi nyom igaznak bizonyul

³⁶ Hasznos Mulatságok II, 33. sz. 256—9.

³⁷ Bayer: A nemzeti játékszín. I, 472.

³⁸ Szinnyei: i. h. Zöld Marci febr. 28.; dec. 21. Don Fernando. — Könyves: i. m. 153. l. két Hunyadi László című darabot ismer; az egyik szerinte a Virág Benedeké, a másik a Szentmiklósy Alajosé.

³⁹ Honművész 39. sz.

s akkor Pécsé lesz az elsőbbség dicsősége s Kassa is úgy jár, mint Kolozsvár: kiesik szép híréből. Egyelőre és ma azonban Kassa a Bánk bán feltámadásának a színhelye és nem Kolozsvár.

Ahogy a cikkben Kolozsvár helyett mindenütt Kassát kell érteni, úgy kell helyettesíteni az Egressy Gábor nevét is mindenütt ezzel a névvel: Udvarhelyi Miklós. Ő volt az, „akinek fogékony lelkét száz és egy néhány évvel ezelőtt lángra gyújtotta a darabból kicsapó tűz“. Ő az a lelkes és bátor színész, ki az elmulás temetőjéből a rég elásott kincset kiemelte s megcsillogtatta a kassai színpad fényénél. Udvarhelyi és nem Egressy az, aki először ismerte fel Bánk értékét, ő választotta először jutalomjátékául. Egressy csak másfél év múlva. Nyilván az Udvarhelyi hatására és példájára.

Jutalomjáték, ez kitüntetést és főleg anyagi előnyt jelentett a jutalomra méltatott színészeknek. Minél inkább tetszett a darab, annál nagyobb, annál többet. Az Udvarhelyi kassai jutalomjátéka, úgy látszik, „beütött“. Ezért merete aztán Egressy is Bánkot választani jutalomjátékául. De csak Udvarhelyi után másfél év múlva. Ismétlem: az Egressy nevet mindenütt az Udvarhelyi Miklóssal kell helyettesíteni. A tragédiának ő, Udvarhelyi a felfedezője — ezt tanítja az irodalomtörténet (L. Pintér Jenő Magyar Irodalomtörténete. V, 831.). Katona legújabb életrajza is azt mondja, hogy Udvarhelyi indította el Bánkot a halhatatlanság útjára Kassán; következő előadásai mind közvetlen leszármazottjai ennek az elsőnek (L. Waldapfel József: Katona József. 194.). Ennek az előadásnak részeseként ismerkedett meg vele Egressy is (Uo. 171.).

Megjegyzendő, hogy Janovics az Udvarhelyi szerepét is ismeri. De ép úgy ragaszkodik — érthetetlenül — az Egressy dicsőségéhez is, mint a Kolozsvárhoz, holott az adatok itt is, ott is mást mondanak. A Farkas-utcai színház c. művében is Kolozsvár és Egressy a Bánk felfedezői azzal a különbséggel, hogy ott — még érthetlenebb — Kassát és Udvarhelyit Janovics fel se említi (I. m. 96 kk.).

A Bánk bán kultuszban gazdag Kolozsvárnak nincs szüksége arra, hogy olyasmit ismételjünk, amit az irodalomtörténeti kutatás már régen másként állapított meg. Erről éppen a Janovics cikkének a második fele győzhet meg minket. Az a rész, amelyikben Kolozsvár igaz és szép Bánk bán kultuszát ismerteti. És végül Egressy Gábornak sincs szüksége arra, hogy az Udvarhelyi nimbuszát fonjuk homloka köré. Az elsőbbség dicsősége Kassáé és az Udvarhelyié.

Kolozsvárt nem illeti meg az elsőbbség dicsősége. De nem a vezeklés, az engesztelő szózat kötelessége és bünbánata sem, amit az erdélyi Helikon nevében Áprily hangoztatott Kecskeméten Katona halálának századik évfordulója alkalmával (1930. ápr. 7).¹

A mea culpázás kötelessége azért terhelné Kolozsvárt és Erdélyt, mert Bánk bán az Erdélyi Múzeum emlékezetes pályázatán megbukott, vagy legalább is észrevétlen maradt, a pályázatról szóló jelentés róla se jót, se rosszat nem mondott. Ha ez így volna, akkor csakugyan szégyenkeznie kellene Döbrenteinek és Kolozsvárnak, ahogy Áprily látta és nem dicsekednie, ahogy Janovics látja. Egyik túlzás sem helytálló. Nincs ok a vezeklésre sem.

Az a Bánk bán ugyanis, amelyiket ma ismerünk, egészen más, mint az, amelyik pályázott az Erdélyi Múzeumhoz. Mert az az egy ismét bizonyos a Janovics feltevése ellenére is, hogy Katona pályázott, a Bánk bán szövegét beküldte, postára adta. Ezt maga Katona mondja sokat idézett nyilatko-

¹ L. EM. 1931 : 3.

zatában, mely így hangzik: „Ötödik éve, hogy készítettem e darabot, mikor az Erdélyi Múzeumban a kolozsvári leendő játékszínből felszólítás hirdettetett. Nem volt-e pénz, vagy amit szegény volna hinni, nem találtatott varamire való munka... én nem tudok róla. Részemről elegendő hálát nem adhatok, hogy így esett, mert megvallom, hogy gyöngét írtam, mindazonáltal ezzel nem azt célozom, hogy *most* egy fénixet mutatok elő, hanem csak jobbat...“ (az 1820-iki nyomtatott kiadás előszava). Csakhogy a Kolozsvárra elküldött szöveg nem azonos azzal a Bánkkal, amelyik nyomtatásban jelent meg, amelyik legkitünőbb nemzeti tragédiánk. A beküldött első *fogalmazás* egészen más: cselekménye szétfolyó, szerkezete szintén; nyelvezete pongyola, a jellemekek szintelenek és zavarosak. Mivel Döbrentei ezt a szöveget kapta és olvasta s nem a klasszikusat, nem az időközben átjavított *fénixszet*, vád és gáncs nem érheti sem őt, sem Kolozsvárt a Bánk bán fel nem ismerése, mellőzése miatt. Ebben teljesen igaza van Gyalui Farkasnak, aki a vezeklés kötelessége ellen már jó egy évtized előtt felemlelte szavát¹. Sőt még az első, a kezdetleges Bánkkal kapcsolatban sem lehet Döbrenteit teljes joggal szemrehányásokkal illetni azon egyszerű lehetséges óknál fogva, hogy az első, a beküldött kézirat nem jutott el hozzá. Katona elküldte ugyan, de valahol útközben elkallódott, elveszett. A Bánk bán irodalomban ez a föltevés nem ismeretlen. Többek között Beöthy is megjegyzi: *ha ugyan megérkezett a versenyre*. Magam is ezt a véleményt hangoztattam már régebben.² Azt, hogy Döbrentei kezében nem járt, nem jutott el hozzá Katona műve, az első kidolgozás, az első szöveg.

Vád és szemrehányás a klasszikus szövegű Bánk felnemismerése miatt csak az egész magyar irodalmat és kritikát érheti. Azt a kritikát, azt az olvasóközönséget és színpadot, amelyik az átdolgozott és nyomtatásban 1820-ban megjelent remekművet nem ismerte föl, nem vette észre.

És itt jelentkezik az Udvarhelyi Miklós irodalom- és színészettörténeti szerepe és dicsősége. A nyomtatásban megjelent és majdnem másfél évtized óta észrevétlenül heverő klasszikus Bánk bánt 1833-ban Kassán jutalomjátékaul választja (Miklós bán személyesítője). Hogyan, miféle sugallatra hallgatva? Mint jutalmazandónak az volt az érdeke, hogy jó, hatásos darabot és szerepet válasszon. Hogy jutott hát eszébe éppen az észrevétlen Bánkkal kísérleteznie?

Ennek a története az, hogy Udvarhelyi Miklós 1815 végén vagy 1816 elején Kecskeméten színészkedett. Mindenesetre olyan időtájt, amikor Katona József is otthon, a szülői házában tartózkodott. Kecskeméten ismerkedtek-e össze vagy már korábban, nem tudni. Bizonyos az, hogy Katona, a *delectans actor* (műkedvelő színész) egy délután apja szövőszékén ülve, poharazgatás közben felolvasta Bánkot Udvarhelyinek, a hivatásos színésznek, aki elő is adta már ott, Kecskeméten Katonának *A borzasztó torony* című drámáját. A felolvasás után mit s milyen véleményt mondott Udvarhelyi, felesleges volna találgatni. Csak az bizonyos, hogy emlékezett rá, nem felejtette el. Ez emlékezés alapján nyult hozzá a nyomtatásban megjelent Bánkhoz s választotta jutalomjátékaul. Igaz, közben hosszú évek teltek el. De ez nem változtat azon a tényen, hogy ő indította el Bánkot a színpadon, ő ismerte fel először, hogy Bánk — érték. Pedig az Udvarhelyi emlékezése az első, a gyarló, az átdolgozatlan szövegen alapult, azt olvasta fel neki Katona apja műhelyében. Arra emlékezve nyult a nyomtatott szöveg után, mikor jutalomjáté-

¹ Gyalui Farkas: *A Döbrentei pályázat és a Bánk bán*. EM. 1931: 1—13.

² Az első Erdélyi Múzeum történetéhez. EM. 1915: 65.

ket választott Kassán, 1833. február 15-re. Igaz, ugyanakkor játszott benne Egressy is — Ottót személyesítve, ahogy másfél év múlva Kolozsvárt is együtt játszottak. De a kezdeményezés és a felismerés egészen az Udvarhelyié. Elvenni és másra ruházni az érdemet tévedés és méltánytalanság is. A színlapon *remek*nek ő minősítette először Bánk bánát. Ahogy Horváth János megállapította: Bánk bán örökéletének költője, Katona után ő, Udvarhelyi a második forrása.

Ezek a Bánk bán első és hiteles nyomai.

Kristóf György

Néhány adat a „babonás helynevek”-hez. Már több ízben rámutattam arra, hogy a magyar nyelvterület különböző pontjain vannak egyes helynevek, amelyeknek feljegyzésekor a nép egy érdekes szokására is érdemes rámutatni. E szokás lényege az, hogy a kérdéses helyen megöltek valakit, a holttestet ott temették el és a sírra minden arra menő egy galyat vagy követ dob.¹

Közelebbről a kolozsvári római katolikus teológusoknak a helynevekben lévő nagy nemzeti kincsről beszélve, többek között szoltam a „babonás helynevek” csoportjáról is. Előadásomnak mindjárt meg is volt a jutalma, mert hallgatóim érdeklődésüket nem számítva, azzal örvendeztettem meg, hogy egy néhány székelyföldi adatot említettek nekem. Nem tartom érdektelennek őket itt alább közölni.

Szentábrahám (Udvarhely m.) határában a Gagyti tetőn a rablók megöltek egy leányt. A leány hagymát vitt a kötényében, a rablók azt hitték, hogy kincset rejt benne. A tett után a leányt azon a helyen temették el. Ma minden arra menő egy *galyat* vet a sírdombra. Az így keletkezett kis dombocskát a nép *Léjándomb*-nak nevezi [Pálffy József (Bözödújfalú) közlése]. Homorodkarácsonyfalván (Udvarhely m.) van egy hely, *Léjansírja* vagy *Léjántemetése* a neve. Ezzel kapcsolatban is azt mondják, hogy ott egy kötőjében Hagymás várából hagymát hozó leányt öltek meg a rablók. A leánynak csak a szívét temették itt el; az arra járók a sírdombra *galyat* dobnak. A domb már 2—3 méter magas. Érdekes, hogy ugyane falu határán van egy *Legénysírja* nevű hely is, de erre *követ* dobnak az ott elmenők (Simonffy Andor homorodkarácsonfalvi teológus közlése). Magyarpéterlaka és Szászpetele (Maros-Torda m.) között is van egy sír; itt egy asszonyt öltek meg, hagyma volt nála. Az arra menők *galyat* dobnak a sírra (Dukát József, régebben magyarpéterlaki, ma baróti lakos, teológus közlése).

Mikor e sorokat írom, eszembe jut az is, hogy mikor 1941. júniusában Mátyás Lászlóval Bálványosvárálja (Szolnok-Doboka m.) helyneveit gyűjtöttük, a *Hányások* helynév lejegyzésekor Mátyás ezt a megjegyzést írta le: „Valamikor egy hadgyakorlaton összeütközött és elesett két katonának a sírja van e területen. A községben levő szokás az, hogy a jövőmenő emberek virágot, zöld ágat dobnak a sírokra. Ezért nevezik e helyet *Hányások*-nak.”

Az eddig közölt adatokkal együtt a fentiek érdekesen kiterjesztik e népi szokás erdélyi határait. Eddig Erdélynek csak középső és északi részéből meg a Szilágyságból ismertünk adatokat, most már a Mezőség közepéből, délen pedig Udvarhely megye területéről is kerültek elő adatok. Bizonyos, hogy e néhány adattal nem tarthatjuk lezártnak még e hiedelem kérdését. Alighanem még sok helyen vannak olyan helynevek, amelyekhez ilyen vagy hasonló kegyeletes-babonás szokás fűződik.

Szta

¹ Vö. MNy. XXX, 172 és kny. — L. még tölem: *Miért és gyűjtsük a helyneveket?* [Népnevelési Füzetek 4. sz. (szerk. György Lajos és Márton Aron). Kolozsvár, 1938. 9. l. — Ethnographia-Népélet. LI. (1940), 369—71.]

NYELVMŰVELÉS

A budapesti egyetem a jó és szép magyar kiejtés érdekében. Nem sokat teszünk a magyar nyelvért akkor, ha csupán az idegen hangzású szavakat üldözzük. Igaz, hogy a túlságosan sok idegen szó veszélyeztetni nyelvünket, de ennél sokkal inkább rontja szépségét és egységét az idegenszerű hangképzés, vagy a beszéd magyartalan ritmusa és dallama. A nyelvünk romlásának megakadályozásáért jóideje nagy sikerrel küzdő nyelvűvelő mozgalom a legutóbbi időkhöz hiányos nyelvszemlélet alapján működött, mert csak az írott nyelv védelmére szállt harcra. Pedig az élőbeszéd magyarságának védelme és fenntartása éppoly életkérdés, mint általában az írott nyelv hibátlanóságáért folytatott küzdelem.

Al helyes, jó és szép hangzású magyar beszédért folyó mozgalmat *Kodály Zoltánnak* „A magyar kiejtés romlásáról“ címen több mint négy esztendeje elmondott beszéde indította meg.¹ Kodály riadóját nagy sajtóvisszhang, majd tudományos vita követte, s egyik eredményeként a budapesti egyetem bölcseleti kara évenként ejtési versenyt rendez az egyetem hallgatói számára, hogy ébren tartsa bennük a jó magyar kiejtés iránti érdeklődést. A szép és helyes magyar beszéd azonban nemesak egy testület ügye, hanem az egész nemzeté. A budapesti egyetem bölcseleti kara ezért összegyűjtve kiadta a helyes magyar ejtésért megindult mozgalom iratait, remélve, hogy az eddig közömbös olvasóközönségben is felébred a szép magyar beszéd iránti tisztelet, s többre tartja ezután azt, aki ízesen, szép kiejtéssel, magyaros hangzással ejti szavait, mint aki erre ügyet sem vet beszédében.

A kis könyv² Kodály Zoltánnak 1937- és 1938-ban elmondott két beszédét és a budapesti egyetem bölcseleti karától 1939-, 1940- és 1941-ben rendezett jó magyar ejtési versenyleírását és tanulságainak elemzését közli.

Kodály Zoltán beszédeiben rámutatott arra, hogy a nyelvhelyesség újabb irodalmában mindeddig nem került szóba egy nagy veszélyt magában rejtő kérdés: a magyar kiejtés romlása. A nyelvűvelő mozgalom csak az írott nyelvvel törődik, pedig vannak a nyelvhelyességnek írásban nem rögzíthető, csak füllel felfogható elemei is. „Semmi sem jellemző annyira egy nyelvre, mint sajátos hangzása. Olyan ez, mint a virág illata, a bor zamata, a zománc, az opál tüze. Megismerni róla a nyelvet messziről, mikor a szót még nem is értjük. Minden nyelvnek megvan a maga hangszíne, tempója, ritmusa, dallama, egyszóval zenéje. A magyarét egyre többen fúják hamisan.“

A magyar kiejtés romlásának okait Kodály Zoltán a következőkben látja: 1. A magyarságba beolvadt nagy tömeg idegen a félig-meddig megtanult magyar nyelvet rosszul beszéli, beleviszi a maga nyelvéből nyersen lefordított kifejezéseket, egy idegen nyelvszemlélet és gondolkozás ösztönét, öröklött hangképzésének idegenszerű hangjait, hangsúlyát, hanglejtését. 2. Iskoláinkban hiányos a magyar nyelv oktatása, nem figyelmeztetik a tanulókat a hibás kiejtésre és nem mutatják meg a jó ejtést. 3. Elhalványult az érzék a szép magyar beszéd iránt, nincs kritika, nincs irodalmi kiejtés, ennek következtében a közéletet ellepik a rosszul beszélők. 4. Az idegen nyelvek egyre nagyobb tért hódítanak, márpedig mindenki, aki ide-

¹ L. erről már az EM. XLIII. 1938:65—6.

² *A jó magyar ejtés auktái.* Kiadja a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcseleti Kara. A dékán megbízásából összeállította Eckhart Sándor ny. r. egyetemi tanár, Bp., 1941. 68 l.

gen nyelven ír és beszél, nemcsak magyar nyelvérzékét, hanem magyar kiejtését is veszélyezteti. 5. Rengeteg az idegenből fordított zenés színmű, opera, operett, táncdal, s az ezekben lépten-nyomon ott éktelenkedő hamis hangsúly bizonyos idő alatt kikezdi a legjobb magyar nyelvérzékét is. — Mindezen tényezők és még sok más (szószék, színház, rádió) eredménye az, hogy művelt magyar középosztályunkban a jó és szép magyar beszéd a legnagyobb ritkaság.

Legsúlyosabban a hangképzés és ritmus elváltozásai kezdik ki nyelvünk zenei rendszerét. A germán nyelvek hangképzése sokkal lazább, petylűdtebb, mint a magyaré. Ha átvesszük az ő elnagyoltabb hangképzésüket, valamennyi hangunk színe elváltozik. Még veszedelmesebb ennél a germán nyelveknek az a sajátja, hogy náluk a hangsúlyos szótagok sokkal erősebben kiemelkednek a hangsúlytalanok közül, mint nálunk, a hangsúly pedig meg is nyújtja a szótagot. A hangsúlytalanokat nemcsak gyorsabban, de hanyagabban, elmosódva ejtik. A helyes magyar beszédben a rövid szótag a hangsúlyban is rövid marad, a hangsúlytalan szótag pedig megtartja teljes intenzitását, ha pedig hosszú volt, nem rövidül meg. Egy másik, a magyaritól elütő sajátja a német nyelvnek a gyakori hangrés-zár, még szó közepén is. Ezáltal a beszéd szaggatott lesz, ellentétben a magyar huzamos, megszakítás nélküli vonalával. Német származásúak magyar beszédén erősen érezhető ez, még a második nemzedékben is. Szintén a nyugati nyelvek hatása a magyar beszédben a hosszú mássalhangzók egyre gyakrabban hallható rövidülése (*kelemes, szelemes*) s a rövid hangsúlyos magánhangzók nyújtása (*vírág, köszönöm, bészél*). Mindezek az elváltozások, különösen a nyelveket tanuló ifjúság közt, egyre jobban terjednek, s pusztító betegséget jelentenek nyelvünk hang- és ritmusrendszerében.

A hangképzés és a ritmus elleni vétségek mellett a beszéd hangszínének elváltozása (orrhangú színezetű vagy bizonyos foghegyről való beszéd) még egyelőre igen vékony rétegnél található, de féltő, hogy terjedni fog, mert sokan az előkelőség jelének gondolják és emiatt utánozzák. A magyar beszéd dallamának romlása, különösen a kérdő, esodálkozó, kételkedő, ellentmondó mondatok hanglejtésének hibás, idegenszerű használata inkább csak a fővárosban, de ott aztán lépten-nyomon hallható.

A nyugati népeknél a saját nyelvük tökéletes, biztos tudása a műveltség elemi követelménye. Nálunk, sajnos, még nem az. Veszélyes tünet ez, mert a kiejtés csak ott romlik, ahol fogyatékos a nemzeti öntudat és a velejáró felelősségérzet. A kiejtés romlása lélektani okainak megszüntetése tehát elsőrendű köznevelési feladat. De emellett állandóan művelnünk kell az élőbeszédet szakszerű alapon is. Kiejtésünk minden részlete nincs még az előzetes tudományos pontossággal felderítve, de eleget tudunk ahhoz, hogy a lábra kapott zavarban rendet teremtsünk. Sokan szívesen megtanulnák a jót, ha volna kitől.

Kodály Zoltán javaslatára az Eötvös Collegiumi Szövetség felkérte a M. T. Akadémiát, hogy adja ki sürgősen a Magyar Kiejtés Szótárát, a fő szabályok összefoglalásával, a fő hibák megjelölésével. Állapítsa meg a helyes magyar kiejtést, s ez legyen kötelező az iskolától a színházig, a templomtól a rádióig mindenütt, ahol magyar beszéd hangzik. Lépéseket tett a Szövetség, hogy minden rendű oktatóink kiképzésében a helyes magyar ejtés az eddiginél nagyobb figyelemben részesüljön, s hogy minden fokú tanintézetekben elegendő idő jusson a szép magyar beszéd ápolására.

A budapesti egyetem bölesészeti kara Kodály Zoltán előadásainak és az Eötvös Collegiumi Szövetség átiratának hatása alatt megszervezte, s

1939 áprilisában megtartotta az első magyar kiejtés-versenyt. Pályázhattak az egyetem bölcsészeti hallgatói nemre és szaktárgyra való tekintet nélkül. A résztvevők valamely szabadon választott író művéből olvastak fel részleteket.

Az első ejtési verseny sok-sok érdekes tanulsággal járt. Fényt derített arra, hogy milyen nehéz megállapítani a jó magyar ejtés jellemző sajátosságait. Teljesen igazolta azt a nagyjában már megfigyelt jelenséget, hogy a vidékről származók kiejtése összehasonlíthatatlanul jobb, mint a fővárosiaké. Kiderült az is, hogy a helyes magyar köznyelv ejtési sajátosságait nem lehet egyetlen vidéken beszélt köznyelvből megállapítani, mert a köznyelvben is érezhetőek különböző árnyalatok. Nem szabad tehát arra törekedni, hogy minden nyelvjárási sajátosságot kiirtsunk a köznyelvből, csupán csak a színmagyar vidékek beszédében ismeretlen idegenszerűségektől kell megtisztítani. Egy váratlan megállapításra is vezetett a verseny, s ez az volt, hogy a férfiak kiejtése magyarosságban, ízben felülmúlja a nők kiejtését. Ezzel a javítás egyik útját is megjelölte. A gyermek nyelvét az anyjától tanulja, tehát elsősorban a nőket kell az idegenszerű és színtelen köznyelvi ejtéssel szemben ellenállóbbá tenni.

Az első verseny nagy sikerének hatása alatt a bölcsészeti kar a jó magyar ejtési versenyt rendszeresítette. 1940 és 1941 májusában megtartották a második és harmadik versenyt, amelyen ismét nagy számban versenyeztek a legjobb magyarsággal beszélő diák hírnevéért. A jó és helyes ejtés versenyei a pályázók érdeméből a szép ejtés versenyeivé alakulnak át. Nem is ejtési versenyek voltak csupán, hanem egy kissé ünnepek is: a szép magyar szónak ünnepei. A versenyek és az ítélőbizottság tagjainak a verseny tanulságait ismertető észrevételei a tudományos világ számára is nagy tanulságokkal jártak.

A jó és szép magyar beszédért megindított mozgalom láthatólag mind nagyobb és nagyobb hullámokat ver. Kodály Zoltánnak köszönhetjük, hogy hallóvá tette eltompult fülünket. A Pázmány-Egyetem bölcsészeti kara pedig a jó ejtési versenyek megrendezésével és a jó magyar ejtés iratainak kiadásával nemcsak a nyelvművelő mozgalomnak, hanem a magyar nyelv-tudománynak is hasznos szolgálatot tett.

Arvay József

A szószaporítás egynéhány példája. Az ember arra törekszik, hogy gondolatait olyan szabatosan fejezze ki, hogy félre ne értsék, hogy pontosan azt értsék, amit közölni akar. Ez a törekvés sokszor arra csábítja, hogy egyes dolgokat megismétljen, vagy hogy fölöslegesen nyomatékosítsa, egyszerűen, hogy szót szaporítsa. Ez az a hiba, amelyet a régi stílisztikák pleonazmusnak, tautológiának neveznek.

Természetesen tudni kell, hogy a *szószaporítás* (így nevezhető a pleonazmus és a tautológia együttvéve) nem egy a költői vagy szónoki ismétléssel és fokozással, ámbár mind a kettő hasonló lelkiállapotnak és hasonló szándéknak a következménye. Ez a mondat például: „*Az álmokat nem lehet legyőzni, az álmok legyőzhetetlenek*” (régecskén hallottam a rádióban) — minden látszat ellenére sem szószaporítás, hanem a gondolat ismétlésének szónoki formája.

De nem szaporítom tovább a szót. Azt veszem észre, hogy igen gyakori a kötőszóknak és határozószóknak fölösleges ismétlése, illetőleg szaporítása. Az is érdekes, hogy leggyakrabban az ellentétes kötőszók halmozása fordul elő, mint pl. *de azonban, mégis azonban*. Ennek a kettőnek megfordítása,

azonban mégis, szükség esetén helyes is lehet. Arany János Toldi-jának második énekében is ezt olvassuk: *Mégis, mind a mellett* — mily Isten esodája! — Egy zokszót sem ejt ki Toldi Györgyre szája.

Nem is szükséges tovább bizonyítgatnom, hogy ismétlés és ismétlés között mekkora különbség lehet, a példának nagyobb bizonyító erejük lesz. Az első: „A tanítórendelet eltiltják a nevelés munkájától és a polgári katolikus tantervet *pedig* üldözik.“ Aláhúztam a két kötőszót, az egyik közülök fölösleges. Helyesebb a *pedig* megtartása, amely ebben az esetben nem ellentétes, hanem kapcsoló kötőszó. — A második példa: „Tamási Áron is *szintén* ebben az antológiában lép először a nagy nyilvánosság elé.“ Ebben a mondatban is (vagy: *szintén*) csak az egyik kapcsoló kötőszóra van szükség. — A harmadik: „...soha életében nem játszott labdarúgó csapatban, és mégis ennek ellenére egyike a világ legjobb szakértőinek.“ Két ellentétet kifejező kötőszó, közülök egy is elég, a *mégis* szokottabb és egyszerűbb. — A negyedik példa: „...az Opera állami intézmény és *így* következképpen (annak) művészi és műszaki alkalmazottai állami alkalmazottak.“ Vagy az *így*, vagy a *következképpen* fölösleges, de akár a *tehát*, akár az *ezért* következtető kötőszó használata természetesebb lett volna. — Az ötödik példa: „...ez természetesen nem azt teszi, hogy most már csak *kizárólag* korunk íróit olvassuk.“ Elég volna a *csak*, elég a *kizárólag* is egymagában. Ez a második határozószó egy kissé csinálnak tetszik, röviden azt jelenti, hogy *minden mást kizárva*. Sajátságos azonban, hogy nem érezzük fölöslegesnek, tehát nem ütközünk meg rajta, ha a két szó rendjét megcseréljük; *hogy kizárólag csak korunk íróit olvassuk*; így csak nyomatékosabbá tettük a kifejezést. — A hatodik: „...fontos, hogy a könyvek *egyre mindinkább* növekvő rengetegében tájékozódhassunk.“ Világos, hogy ebben a mondatban csak az egyik határozószóra van szükség: *egyre* növekvő rengetegében, vagy: *mindinkább* növekvő rengetegében. — A hetedik példa: „...a legszenvédélyesebb hangú növekvő rengetegében. — *A* *hetedik* példa: ...a baloldalon *eggyaránt*.“ Helyesen: ...a irodalom keletkezett *úgy* a jobb, *mint* a baloldalon. Az jobb- és a baloldalon *eggyaránt*, vagy: *mind* a jobb-, *mind* a baloldalon. Az *úgy* — *mint* szerkezet németesség. — A nyolcadik példa: „...sokkal *inkább* indokoltabb benne a közpénzek kezelőjét látni.“ A fokozás kétszer van meg ebben a kifejezésben. Helyesen: sokkal indokoltabb, vagy sokkal inkább indokolt. — A kilencedik példa: „...*Bármekkora* nagy is az érdeklődés.“ Nem indokolt. — *A* *kilencedik* példa: „...*Bármekkora* nagy is az érdeklődés.“ Nem nagyon feltűnő hiba, talán azért, mert elég gyakori. Helyesen vagy: *Bármilyen* nagy is az érdeklődés, vagy: *Bármekkora* is az érdeklődés, minthogy a *mekkora* szóban már benne van a mérték, a nagyság fogalma is. — *A* *tizedik*: „Mostani írása azért oly mulatságos, mert itt is *örök halhatatlanságot* jósol magának.“ Az *örök* fogalma benne van már a *halhatatlanság*-ban, tehát fölösleges (vagy pedig a halhatatlanság szót kell mással föleserélni). — *A* *tizenegyedik* példa: „A házat Sz. J. építészternök tervezi *székely* *ízü stílusban*.“ Az egész aláhúzott rész különös, az *ízü* mindenesetre fölösleges. Elegendő, sőt több a *székely stílusban* magára, mert amúgy azt hiheti az ember, hogy csak az *ízü* székely a stílusnak, de valójában mégsem az; annyi mintha azt mondaná, hogy *székelyes stílusban* tervezi (a magyaros stílus is kevesebb, mint a magyar stílus). — *A* *tizenkettedik* példa: „...forrásainak *tetemesen nagyobb része* azonban *túlnyomóan* német.“ Helyesen: forrásainak *tetemesen nagyobb része* német, vagy pedig: forrásai *túlnyomóan* németek. — *A* *tizenharmadik*: mindnyájunknak *nagyon jól* ízllett. Helyesen: *nagyon jól* ízllett, vagy: *nagyon jól* esett, mert az *ízlék* szóban már amúgy is benne van a jószág is (ízlék = jól esik; jobb is volna egybeírni, így: *jólesik*). Azt sem szoktuk mondani, hogy valami rosszul ízllett, csak azt, hogy *nem ízllett* és

ez annyit tesz, hogy *nem esett jól*. — És végül, hogy a példák száma ne legyen 13, a *tizennegyedik példa*: „...remélhetni lehet, hogy Szent Tamás... doktrínái egyengetni fogják az utat.“ Helyesen vagy csupán ennyi: *remélhetni*, vagy pedig: *remélni lehet*.

Az igekötők dolga. Ezekről az igéhez tapadó határozószókról már több ízben volt szó ebben a folyóiratban; hol hibás használatukat kifogásoltuk, hol fölösleges voltukra mutattunk rá, hol pedig elhagyásukat hibáztattuk. Ez az utolsó tünet nem nagyon régi, és a nyelvi vétségek gyors terjedését semmi sem bizonyítja jobban, mint éppen ennek föltűnő elszaporodása.

Kezdetben csak az *úgy tűnik [föl] előttem* szerkezetből maradt ki a *föl* igekötő, minden bizonnyal az *úgy íetszik nékem* szólás hatására (amit az is igazol, hogy ilyen kevert alak is keletkezett: *úgy tűnik nékem*). Ez az egyetlen hiba elég volt ahhoz, hogy egész sor hasonló keletkezzék. Belőlük elég sokat bémutattam volt az EM. XLV. 1940. évfolyamának 256—258. lapján. Ijesztő és bosszantó gyakoriságuk arra ösztökél, hogy a hibára való rámutatással tovább terjedésének meggátlására még egyszer kísérletet tegyek. Most is, mint legutóbb, csak válogatott példákat sorolok föl, legtöbbet abból a fajtából, amely legtöbbször fordul elő. Mindenik följegyzésennek előadása igen sok helyet foglalna el, de meg fölöslegesnek is tartom, mert vagy meggyőző valakit egynéhány példa is, vagy székérdereknyi sem. Legfeljebb a megdöbbenés volna erősebb a hibarenetget láttán.

„A cél megközelítéséig azonban még nem jutottak *lell*.“ — „... olyan házasélet, mint a Helmeréké, ma alig képzelhető *lell*.“ — „... az utolsó négy ábra *lel*-Imosódottsága miatt nem ér semmit.“ — A Kathona-udvar temetője a Szőlődomb felső végében terült *lell*.“ — „A költő képtelen a megfogott valóságot kezében tartani, ... olykor valami szubtilis és zavart homályba tűnik *lell*.“ — „... az emberek többsége igen nagy vagyoni egyenlőtlenségeket is szívesen *lel*-Ivisel.“

Szinte asszociálom ezeket a verseket az olasz hegyekkel, pedig egy magyar, sőt „népi“ költő életét idézik *[föl]*.“ — „... a zavar és homály pedig a modern fantaszikum színeit ilti *[föl]*.“

„Nemcsak a cselekmény, de a jellemzés is kívánnivalókat hagyott *[hátra]*.“

„... a szemeken túl, a magas homlok bolthajtása alatt rendkívül gazdag tudás tárházai nyíltak, mely*[-ek]* *[ki]*-fogyhatatlan anyagot nyújtott[ak] az összevetésekre“. — „... nagyobb méltóság jár *[ki]* a szellem arisztokrátáinak, mint a világ hatalmasainak“. — „De mihelyt közelebbi megjelölést akar a szerző, máris egész sor újabb hiba kerül *[ki]*.“ — A két pót gondolatot az álommunka olyképp választja *[ki]* vagy *meg]*.“

„A metafora hangulatból keletkezett; ... hogy önmagában jó-e és hatá-sos-e, az nem a logikán fordul *[meg]*.“ — „A légzés, evés és alvás mögött... szerteágazó fizikai-kémiai folyamatok sorozata húzódik *[meg]*.“ — A gépkocsivezető kézrekerítésére széleskörű nyomozás indult *[meg]*.“ — „Az áttekintést ezenkívül az a körülmény is *[meg]*-nehezíti...“ — „T. víg elbeszéléseiben jóízű, természetes humor nyilvánul *[meg]*.“ — „... nemsokára felcsendült gyermekesen tiszta hangja, mely áttetsző volt, mint a fény, s finom, alig érezhető remegéssel telt *[meg]*, mint a napsugár“ (Esetleg: *volt tele*, mint a napsugár).

„... az olvasó nemcsak az íróval, hanem a megfigyelttel is azonosul (még akkor is, ha ez a megfigyelt ellenszenves és *[vissza]*-hatásító).“

rel, George-zsal. Ebből az következik, hogy pótlónyujtáskor az utolsó valóban kimondott hang az irány- és hangadó.

De mit csináljunk az idegen szavak végén álló *ch*-val, ha ugyancsak *-val*, *vel* (vagy *-vá*, *vé*) raggal kell ellátnunk? Ilyen hang a magyarban nincsen; a pótlónyujtás *h*-val vagy *k*-val történjék? Mind a kettőre láttam már példát, az elsöre nemrégén egyik szépirodalmi folyóiratunkban, ahol Metternich-hel folytatott vitáról volt szó. Az Akadémia helyesírási szabályaiban egyetlen példa (közvetve) erre a kérdésre is megfelel. Ez a példa az imént már említett 109. pontban található, így: A tulajdonneveket ragozva is esonkítatlanul írjuk, tehát: ... Emichchel. Ebből kitetszik, hogy ámbár *ch* hang a magyar ábécében nincsen, pótlónyujtáskor mégis a *v* helyébe kerülhet, tehát Friedrichchel, Montbachchal stb.

Arról nincs szó a szabályzatban, hogy szükség esetén (köznevek ragozása alkalmával) a kettős *ch* egyszerűsíthető, összevonható volna-é *cch*-nak, mint a többi kétjegyű kettős mássalhangzónk (ssz, ggy, zzs stb.). Erre nem igen kerülhet sor, de ha mégis előjönne, azt hiszem, hogy ez az egyszerűsítés megtehető.

45. *Hibás mondat szerkezet.* Két mondatot szeretnék bemutatni, mind a kettőnek egy a szerzője, egy a hibája; de előbb lássuk őket: ... *aki a neveléstudomány tanácsait azon címen, hogy nevelői hajlam, gyakorlat és egyéni tapasztalat a forrásai a tanítói sikernek, nem venné segítségül...*; a másik: *„Ez a Herbert Spencer elméletének, mely az altruizmus és egoizmus egyensúlyának a kifejlődéséről szól, a lényege.* Mind a két szerkezetnek az a baja, hogy az első mondat elejét és végét egy-egy hosszabbacskára közbeiktatott mondat elválasztja egymástól. A szerző valószínűleg azért tette, hogy a szerkezet két mondatának szoros összetartozását minél erősebben éreztesse. A magyar nyelv és a magyar fül ehhez nincsen hozzászokva, de nincs is szükség erre a göresős összekapcsolásra-összefonódásra, mert ha egymás után helyezük el őket, éppen úgy erősen együtartozónak érezzük. Tessék csak elolvasni: ... *aki a neveléstudomány tanácsait azon a címen nem venné segítségül, hogy a tanítói sikernek nevelői hajlam, gyakorlat és egyéni tapasztalat a forrása...*”; továbbá: *„Ez a lényege a Herbert Spencer elméletének, amely az altruizmus és egoizmus egyensúlyának (a) kifejlődéséről szól.”*

Ha valaki minden áron ragaszkodni akarna a közbevetett mondatos szerkezethez, az *Ez* mutatónévmást el kellene helyeznie a mondat éléről, mert nem a *Herbert Spencer* jelzője, hanem a *lényege* szóé, tehát így hangzanék: *A Herbert Spencer elméletének, amely az altruizmus és egoizmus egyensúlyának kifejlődéséről szól, ez a lényege.*

46. A következő két kifejezést szintén egy szerzőtől és egy helyről jegyeztem föl, de csaknem mindennapinak mondhatnám. Ugyancsak apróságok, én azonban nem szenvedhetem őket. Az egyik ez: ... bár egy sereg *vonatkozó* irodalmat említ. Erre a *vonatkozó*-ra haragszom, ezt érzem magyartalannak és hiányosnak az odakívánkozó-odatartozó határozó nélkül: ... bár egy sereg *erre vonatkozó* irodalmat említ.

A másik ez: Vessük ide először a *hivatkozott* „jegyzetanyagot”. Ezzel a csupasz *hivatkozott*-tal nem tudok megbékélni és megelégedni. Itt a kiegészítés nem olyan egyszerű. Mert melyik is az a *hivatkozott* *jegyzetanyag*? Nyilván az a jegyzetanyag, amelyre az *író* *hivatkozott*. Nem is lehet ezt másképpen kifejezni, csak így jelzői mellékmondatokkal körülrva, mert a *hi-*

vatkozott igenévnék ez az értelme nincsen meg, legalább eddig nem volt, és nem olyan szép szó, hogy érdemes volna ezutánra ilyen jelentéssel fölruházni.

Különböen mindkét szónak, a *vonatkozó*-nak és a *hivatkozott*-nak illetően használata minden valószínűség szerint a német nyelv hatására történik.

47. Egy munka előszavából való ez a mondat: Tudom, hogy a politikailag *elszoktatott* olvasók előtt ez csalódást fog okozni. Hirtelen sajtóhibára gondoltam, azt hittem, hogy a politikától *elszoktatott* olvasókról van szó, később rájöttem, hogy közönséges és elég gyakori németességgel van dolgunk. Ez az *elszoktatott* (*verwöhnt*) jelző minden bizonnal az *elkényeztetett*, *elkapott*, *rosszul nevelt*, *rosszul szoktatott* vagy valamely rokonjelentésű más szó helyét foglalja el. Még egy másik hiba is van a mondatban. A magyar nyelv szerint ugyanis nem *valaki előtt* okozunk (kejtünk) csalódást, hanem *valakiben*; aminthogy mi is csalódunk, csalódhatunk, csalatkozunk stb. *valakiben*.

48. Ha már a németességnél tartunk, hadd említsek meg még egy kicsiséget. Ha ugyan szabad a nyelv dolgában bármit is kicsiségnek tartanunk. Olyan kicsiségnek bizonyára nem, hogy ne volna érdemes szavá tenni.

A rádió nemzetközi vízjelző szolgálatának jelentésében *Zunahme* annyi mint *árad*, *Abnahme* annyi mint *apad*, ez helyes, de nem helyeselhető, hogy a *stehend* szót *álló*-nak fordítja a rádió. A szó *álló*-t is jelent, *állandó*-t is, itt azonban nem jelentheti sem az egyiket, sem a másikat, hanem azt, hogy a víz (áradása vagy apadása) *megállott*, tehát azt, hogy a víz állása a tegnapihoz (vagy az előbbi jelentéshez) képest *nem változott*, *változatlan*. E kettő közül kellene választania a rádiónak, vagy egy harmadikat, még jobbat találnia.

49. Ugyancsak németesség ez a kifejezési forma is; G. H. 80-ik születésnapján *feladta* orvosi gyakorlatát. Ezt a gondolatot többféleképpen lehet magyarul helyesen kifejezni, még sines sok reményünk rá, hogy az idegent kiszorítjuk, annyira befészkelte már magát nyelvünkbe. Hiszen sokszor szavá tették már a magyar nyelv őrei, de mindeddig eredménytelenül. Helyesen így kellene mondani: *abba(n)hagyta* orvosi gyakorlatát, *fölhagyott* az orvosi gyakorlattal, *lemondott* az orvosi gyakorlatról.

Ugyanezért hibás ez is: de ekkor sem *adta fel* a harcot, mindaddig, míg egy csendőrr szuronnal ártalmatlanná [nem] tette. Ebben a mondatban ráadásul hiányzik a tagadószó is. Ilyenek ezek is: Az orvosok *feladtak* minden reményt, helyesen: felhagytak minden reménnyel, vagy egyszerűen: lemondtak a beteg életéről. A másik példa: Amerika *feladni* készül semlegességét, helyesen: felhagy a semlegességgel vagy megszűnik semleges lenni. Ez sem különb: Az akkor *feladott* terv most, e nehéz időkben valósult meg. Mint a mondat értelme elárulja, a *feladott terv* nem az a terv, amelyet valakik maguk elé tűztek, pedig inkább effélére lehetne gondolni, hanem az olyan, amelynek megvalósítását el kellett halasztani. Itt is lehet *ábbahagyott*, *félbeszakított*, *elodázott*, *kitűzött* stb. tervről szólni, aszerint, hogy melyik találóbb.

Brüll Emánuel

SZEMLE

Emlékkönyv

az Erdélyi Múzeum-Egyesület félszázados ünnepére

Ha a tavalyiban, a visszatérés első évfordulóján nem jelent volna már meg Egyesületünknek egy évtizedek óta készülő kiadványa, Ujfalvi Sándor emlékirata,¹ azt mondhatnók, hogy ennek az EME 1909-ben megért félszázados évfordulójának emlékére tervezett Emlékkönyvnek² harminchárom évvel későbbi megjelenése egyedülálló könyvészeti különlegesség. Az Ujfalvi-emlékirat nyomdai munkálatait 1910 végén kezdték el, az Emlékkönyv nyomtatása már ugyanannak az évnek elején megkezdődött, és végül is egy háromnegyed évvel később jelent meg, mint amaz. E kiadvány története az EME sok nehézségére, a működését akadályozó sok-sok tényezőre mutat rá és így nem felesleges dolog itt is foglalkozni e kiadvány történetével.³

Közel negyedfél évtizede, 1909. március 21-én a múzeumi tevékenység és az egyesületi élet ünnepi szemléjére készülve, az Erdélyi Múzeum-Egyesület ötvenegyedik közgyűlése elhatározta az egyesület félszázados működésének megünneplését. A közgyűlés jegyzőkönyvének erre vonatkozó része (7. pont) így hangzik:

„Dr. Schilling Lajos főtítkárról előterjesztést tesz az egyesület 50 évi fennállásának megünnepléséről s bejelenti, hogy a választmány már foglalkozott az ünnep tervével, amelynek egyik — külső — részének megvalósíthatása még jövőendő körülményektől függ, de egyes pontjait véglegesen megállapította. Ezek között a nevezetesebbek a) gróf Mikó Imre munkái első kötetének már az ünnepély idejére leendő közrebecsátása. b) Díszes kiállítású emlékalbum, amely ismertetni fogja az egyesület és gyűjteményei történetét, cikkeket közöl a múzeum alapítóiról, munkásairól és életben levő munkásaitól. Tartalmazni fogja a jubiláris ünnep lefolyását is s így csak az ünnepély után jelenhet meg. c) Az ünnepélyre megjelenő közönség részére rövid népszerű ismertető füzet a Múzeum-Egyesület multjáról, jelen földatáról és törekvéseiről.

A közgyűlés az egyesület 50 éves fennállása megünneplését elhatározza, a választmány eddigi intézkedéseit jóváhagyó tudomásul veszi s az ünnepély további előkészítésével a választmányt bízza meg.“⁴

E határozat értelmében a választmány hozzá is fogott egyrészt az ünnep-ség, másrészt a kiadandó munkák előkészítéséhez. Gróf Mikó Imre levelezé-

¹ *Mezőkövesdi Ujfalvy Sándor emlékiratai*. Sajtó alá rendezte és kiegészítésekkel közreadta dr. Gyalui Farkas. Kolozsvár, 1941. XII.+444+4 sztnl. l. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. — A kiadvány címében indokolatlan a név *y*-os írása, mert az emlékiró és családja az *i*-s alakot használta.

² *Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félszázados ünnepére. 1859—1909*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület választmányának megbízásából szerkesztette † Erdélyi Pál főtítkárról. Kolozsvár, 1909—1942. Az EME kiadása. 336 + 2 sztnl. l., 2 mell. + 2 színes műmelléklettel.

³ Alább a kiadvány történetére vonatkozó rész a kiadvány zárószavának csaknem változatlan lenyomata.

⁴ Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve az 1909. évre (Szerk. Schilling Lajos főtítkárról). Kolozsvár, 1910. 99—100.

sének minél teljesebb kiadása érdekében kiadványaiban és hírlapi úton is országos felhívást bocsátott közre, az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában levő Mikó-levelezés átnézését, kiválogatását és nyomtatásra való előkészítését *dr. Veress Endre*, a levéltár akkori őre meg is kezdte, az anyag jórészt le is másoltatta. Az előkészítés munkája azonban az első világháborúig elnyúlt, akkor pedig már mind a lelki, mind az anyagi tényezők megakadályozták a terv e részének valóra válását. A kiadványokra vonatkozólag a közgyűlés határozatának csak egyik pontját, az Egyesület múltja és jelene kérdésének megírását fejezte be *Kelemen Lajos* az ünnepség évében úgy, hogy a kiadvány még akkor megjelenhetett.⁵

A harmadik kiadványnak, a „díszes kiállítású emlékalbum“-nak gondja az Egyesületnek 1909-ben választott új főtitkárát, *dr. Erdélyi Pált* (1864-1936), az egyetemi és múzeumi könyvtár akkori igazgatóját terhelte. Csak az ünnepi év (1909) elején, tehát elég későn vetődött fel az emlékkönyv szerkesztésének gondolata. Amint a közölt jegyzőkönyvi kivonatból láthatjuk és az EME akkori titkára, *Kelemen Lajos* szíves szóbeli közléséből tudjuk, az Emlékkönyvben a következő fejezetek megírását tervezték: I. Az EME és a Múzeum (Az EME története, jelene, betöltött és jövő feladatai). II. Az EME régi emberei (Az alapítók, kiemelkedőbb régi tagok, tisztviselők). III. Mikó Imre és a Mikók (A Mikó-család története, gróf Mikó Imre életrajza, munkássága és méltatása). IV. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum tárainak története és ismeretése. V. Az EME négy szakosztályának története. VI. Az évfordulói ünnepség leírása.

Mint ebből a tervezetből is látszik, ez az Emlékkönyv az EME történetének nagyarányú összefoglalása, az Egyesület félszázadaig végzett munka szemléje és a jövő feladatok kijelölője lett volna. Sajnos, éppen nagy arányai miatt két nagyon fontos része, a Múzeum tárainak és az Egyesület tudományos szerveinek, a szakosztályoknak története sohasem készült el. A szakosztályok közül csak a Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztály történetét írta meg *Seprődi János*, református kollégiumi tanár, a szakosztály akkori titkára. Ma, *Seprődi* halála után ezt sem tudjuk, hol van. Mikor aztán az Egyesület vezetői látták, hogy az Emlékkönyv megjelenése a IV. és V. fejezet el nem készülése miatt késik, elhatározták, hogy e művet a két fejezet nélkül adják ki. Ezt az elhatározást azonban már abban az időben kellett volna végrehajtani, amikor a nemzet az első világháború nehéz küzdelmét vívta. A vezetők és különösen a szerkesztő, *Erdélyi*, nyakán egy hatalmas intézmény háborus gondjaival, ekkor már nem fordíthatott elég időt a munka befejezésére. Így nem készült el a félszázados évforduló leírásáról szóló VI. rész sem.

Ilyen befejezetlenül érte a munkát a szerencsétlen kimenetelű világháború vége. A román megszállók 1919. május 12-én a kolozsvári I. Ferenc József tudományegyetem birtokba vételekor átvették az egyetemi könyvtárat is. Vele együtt hatalmukba került az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtára és az Egyesület kiadványainak teljes anyaga is, mert az utóbbi időben az igazgató, *Erdélyi Pál* mint az egyesület főtitkára a kiadványok szétküldését, illetőleg a kiadvány-raktári anyag gondozását is magára vállalta.

A megszállás első éveiben az Egyesületnek mindenféle munkája teljesen megbénult; az emlékkönyv befejezésénél és kiadásánál fontosabb, életbevágóbb létkérdések foglalták le a vezetőség figyelmét. A munka befejezését és

⁵ Az Erdélyi Múzeum-Egyesület múltja és jelene. Kolozsvár, 1909. 61.

kiadását a megszállók amúgy is megakadályozták volna. Az erdélyi tudományos életben és az Egyesületben addig vezető-szerepet játszó egyetemi tanárok mindenike itthagytá Erdélyt. Az Egyesület közvetlen vezetői közül csak a titkár, *Kelemen Lajos* maradt itt és állta a harcot addig, amíg mint most már román egyetemi könyvtári tisztviselő ezt tehetette. Az ő és az utána jövő titkár, *dr. Kántor Lajos* gondossága mentette meg az itt most olyan megkésve közreadott Emlékkönyv addig elkészült íveit. Az egyetemi könyvtár könyvkötészete néhai vezetőjének, *Rohonyi Antal*-nak segítségével sikerült az íveket az egyetemi könyvtár helységéből végül is az Egyesületnek gr. Wass Ottiliától örökölt palotája egyik kis szobájába átszállítani és megőrizni addig, míg a viszonyok várva-várt megváltozása majd lehetővé teszi a kiadvány megjelentetését. Itt, ebben a szobácskában várták ezek az ívek, hogy könyvvé, kötetté álljanak össze. A néhány mázsányi papiranyag átszállítása olyan sietséggel történt, a hely olyan szoros, az Egyesület olyan szegény volt, hogy nem tudtak kellő gondot fordítani az ívek megvédésére. Ezért van az, hogy e kiadvány egyes példányaiban sok a foltos, portól évdött, vagy másként megrongálódott levél.

A román megszállás végével az Egyesület központi választmánya elhatározta, hogy a megszállás éveit hasonló helyzetben átvészelt Ujfalvi Sándor emlékirataival együtt a félszázados Emlékkönyvet is megjelenteti. A választmány *Kelemen Lajos*, múzeumi és levéltári főigazgató úrral együtt e sorok íróját bízta meg a kiadvány gondozásával. Mikor számbavettük a meglévő anyagot, kiderült, hogy e munkának száz példányban, fényezett krétapapíron készített, finomabb lenyomatából csak kileneven példány van meg és a többi példányból a hetedik ív hiányzik. Minthogy az a betűtípus, amellyel e kiadvány elszórt harmine évvel nyomódott, egy régebbi, használatban ma már kiment Wölmer garmond betűfajta volt, az elveszett ívet meg csak ebből lehetett pótolni, Kolozsvár jónéhány nyomdájával való tárgyalás után csak a Szent Bonaventura nyomda tudta elvállalni az Emlékkönyv befejező munkálatainak elvégzését. Természetesen a harmine éven át használt betűanyag rendkívüli mértékben elkopott és így a most nyomott részek a háborús festék miatt is a nyomda hibáján kívül kevésbé sikerültek, mint a régebbiek. Hozzájárul ehhez az is, hogy a papirkorlátozások e nehéz idején szó sem lehetett ugyanannak a papiranyagnak beszerzéséről, melyre az Emlékkönyv finomabb kiadása nyomult. Ezzel és még nagyon sok más dologgal meg kellett alkudnunk azért, hogy az Emlékkönyv végre napvilágot lásson.

Az Emlékkönyvnek eredetileg tervezett hat fejezetéből most is csak az első három jelenhetett meg. Az EME történetét, jelenét, betöltött és betöltendő feladatait magába foglaló első fejezet, a kötet legkiemelkedőbb tanulmánya, *Kelemen Lajos* tollából *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület története* (5–79. l.), Egyesületünk történetének mindmáig legalaposabb és legrészletesebb összefoglalása. A többi tanulmányírók (*Kozma Ferenc*, *Szabó Péter*, *Deák Lajos*, *Szabó Dénes*, *Deák Albert*, *Imre Sándor*, *Lechner Károly*, *Szpródi János*, *Lendvay Emil*) csak ehhez a képhez járulnak hozzá egy-egy új vonással. A II. fejezet az EME régi embereiről szóló életrajzokat, jellemzéseket foglalja magában. Itt *Veress Endre Gróf Kemény Józsefről* (1795–1855), *Kiss Ernő Bölöni Farkas Sándorról* (1795–1842), *Szádeczky Béla Báró Jósika Sámuelről* (1805–1860), *Márkus Albert Nagyajtai Kovács Istvánról* (1799–1872), *Sándor Imre Mike Sándorról* (1795–1867), *Gyalui Farkas Ujfalvi Sándorról* (1792–1866), *Kelemen Lajos Kővári Lászlóról* (1819–1907), *Biró Vencel Vass Józsefről* (1813–1879), *Gál Kelemen Brassai Sámuelről* (1800–1897), *Szabó Péter Nagy Péterről* (1819–1884), *Márki Sándor Szabó Károlyról* (1824–1890),

Erdély magyar egyeteme*

A mélyre zuhant, kifosztott népek érzik át teljes egészében, hogy mekkora nemzetmegtartó erő a műveltség és milyen fontos a tudomány szerepe a lelki újjászületés előkészítésében. A legtökéletesebb leszerelés sem jelentheti egy nemzet végleges legyőzését, ha szellemi fegyverei csorbítatlan maradnak. Bizonyos idő múlva ugyanis ezek hatására megacélozódik az elernyedtt akarat, s a széttöredezett egység részei láthatatlan szellemi kapcsolattal fűződnek egybe. Ha így mindennél erősebben tudatosult, hogy az egyes részek magukban teljesértékű életet nem élhetnek, idő és alkalom kérdése, mikor valósul meg a lelkekben lakozó egységből a tényleges egybeforrás.

Nagy sorsfordulatok, újrakezdések alkalmával az egyén, az intézmény és a nemzet számára egyaránt követelő erővel lép fel a számadástétel szükségének érzete. Azonban nem csupán a rendelkezésre álló erők számbavétele a fontos, hanem azoknak a hagyományoknak a tisztázása is, melyek kell, hogy megszabják a jelen és jövő munkáját. Ezek ismerete nélkül ugyanis könnyen tévesen ítéltető meg az a feladatkör, melyre az illető egyén vagy intézmény közössége, nemzete életében rendeltetett.

Ezt a számadástételt kívánta elvégezni a száműzetéséből régi otthonába visszatért Ferenc József Tudományegyetem, eddigi sáfárkodásáról előkelő ízléssel összeállított kötetben adván számot a nemzetnek és önmagának. Nem hangoskodó dícsérvés vagy hírverés, hanem befeléforduló önvizsgálat a célja ennek a munkának.

A kiadvány nem csupán a hetvenéves Ferenc József Tudományegyetem múltjával ismerteti meg, hanem bemutatja azt az évszázados hagyománytalajt, melyből a mai egyetem kinőtt. Története minden intézménynek van, hagyománya annál kevesebbnek — írja találóan *Bisztray Gyula*. Erdély magyar egyeteme azonban még a nagymúltú magyar tudományos intézetek között is hagyományokban talán a leggazdagabb. Bisztray terjedelmes tanulmányából kibontakoznak annak a hatalmas szellemi alapépítménynek a falai, melyen a Ferenc József Tudományegyetem nyugszik. Sorai olvasása nyomán teljes nagyszerűségében felmagaslik előttünk az erdélyi tudományosság patinás épülete. Dolgozatát lapozva, az az érzésünk, hogy százados faóriás életét figyeljük meg különös módon, melynek, bár törzse és lombsátora is hatalmas, teljes nagyságára azonban csak akkor döbbenünk rá, ha a kutatót végigkísérve, eljutottunk a legkisebb hajszálgyökérig s onnan visszatekintünk napban fürdő koronájára.

Ilyen távlatokból tekintve, a kolozsvári egyetem valóban nem más, mint a változatos formában állandóan jelentkező évszázados erdélyi magyar tudományosság korunknak megfelelő, legújabb megtestesülése. 1872 tehát nem a kezdet, hanem egy hosszú metamorfózis-sor legutolsó állomása. Vajjon ki vitathatná el, hogy a XVI. századeleji akadémikus irányú Sodalitas Septem-castrensis, a Báthoryak kolozsvári jezsuita egyeteme, vagy Bethlen Gábor gyulafehérvári főiskolája ugyanabból az erdélyi magyar lélekből fakadó tudományos törekvések korszerű megjelenési formái voltak? Minden korszak saját szemléletének megfelelően módosított keretek között igyekezett kielégíteni az emberi lélek egyik legszentebb és legnemesebb kívánságát: az igaz-

* *Erdély magyar egyeteme*. Az erdélyi egyetemi gondolat és a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem története. (Szerkesztette: Bisztray Gyula, Szabó T. Attila és Tamás Lajos. Kolozsvár, 1941. Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. 470 l., 311 kép és három térképvázlat.)

ság megismerése utáni vágyakozást. A magyar törzs erdélyi ágának lelki fogékonyságát éppen az bizonyítja, hogy befogadta és az európai nyugati keresztyén közösséggel együtt átélte mindazokat a szellemi áramlatokat, melyek hatalmi és népi ellentétek, háborúk és gyűlölködések ellenére, a közös művelődési élmények láthatatlanul fínomra kalapált érchálójával kapcsolják egybe Európa nyugati keresztyén népeit. Felbecsülhetetlenül fontosnak és napjainkig kiható ténynek érezzük, hogy a középkori keresztyén egyetemességben fogant domonkos studium generalenak, a reformáció nagy lelkiélményének, az ellenreformáció jezsuita iskolatípusának, vagy a felvilágosodás művelődési törekvéseinek délkelet felé Erdély volt legszélső állomása. A különböző időben, más-más erősséggel nyugatról kelet felé gyűrűző művelődésáramlatok hullámai mind a Keleti- és Déli-Kárpátok vonalán belül csendesedtek termékenyítő ösztönzésekké.

Bisztray adatai bárkit meggyőzhetnek, hogy Délkeleteurópának ebben a szegletében európaiság és magyarság egymást fedő fogalmak voltak. A keresztes magyar sorsot s a európai hivatást vállalni igazi erdélyi feladat volt és marad. Szinte a nyugati művelődés-közösség melletti tudatos erdélyi kiállás jelképének érezzük Báthory István vilnai egyetemalapítását, mellyel a fegyver után szellemi téren is gátat kívánt vetni a bizánci műveltség nyugat felé terjeszkedésének.

A jezsuita egyetem örökébe lépő XVII. századi kálvinista főiskolák Nyugaton járt tudós magyar és európai hírvendégtanáraikkal, jól kiépített külföldi kapcsolataikkal egészen a tragikus 1658. évig biztosították az ifjúság magasabb kiképzését. Erdély önállóságának megszűnése után, 1698–1773 között a visszaállított kolozsvári jezsuita főiskola vitte tovább a korszerű tudományosság zászlóját. A jezsuita rend feloszlásakor Mária Terézia az addigi teológiai és filozófiai kart jogi és orvostudományi karral kiegészítve, az egész intézetet piarista vezetés alá helyezte. II. József azonban már 1784-ben megszüntette az akadémia universitas-jellegét, az egyes karokat önálló intézetekké téve. A jogi kar mint a királyi akadémiai lyceum jogi tanfolyama működött tovább, az orvosi tanszékek Orvos-sebészeti Tanintézeté alakultak, a piaristák kezében a lyceum egyik tagozataként csupán a bölcsészeti oktatás maradt meg.

Erdély magyarsága egyetemi oktatás nélkül maradván, a magasabb műveltségre, tudományok művelésére irányuló igényei kielégítésére maga igyekezett a lehetőségeket megteremteni. Szabó T. Attila cikkéből ismerjük meg társadalmunk ama törekvéseit, melyekkel az egyetem nélküli korszakban is igyekeztek a tudományos munkát a Királyhágón innen lehetővé tenni. Bisztray dolgozatából megismert előzmények mozgatója szinte kizárólag az államot megszemélyesítő fejedelem volt, Szabó T. Attila fejtegetései során a kolozsvári egyetem alapjainak azok a részei tárulnak fel, melyeket az államhatárolomtól teljesen függetlenül, sőt gáncsolva, magyar társadalmunk rakott le.

Az erdélyi magyarság lelkéből a XVIII. század vége óta ellenállhatatlan erővel feltörő vágyakozás több kísérletet tett a tudományos próbálkozás sok szervezett keretekben való összefogására. E kísérletek eredményeképpen az Erdélyi Múzeum-Egyesületben megteremtett intézmény már az egyetem megszületése előtt a kutató és tudósképző munka számára olyan lehetőségeket biztosított, melyeket a kolozsvári egyetem legnagyobb előnyének kell tartanunk. A Gróf Mikó Imrétől végre 1859-ben megvalósított Erdélyi Nemzeti Múzeum A. Gróf Mikó Imrétől végre 1859-ben megvalósított Erdélyi Nemzeti Múzeum főként könyvtárával nem csak a kezdet nehéz éveiben tette lehetővé a tudományos munkát az egyetemen, hanem gyűjteményeivel ma is olyan kutatási lehetőségeket nyújt, amilyenek hazai egyetemeink között csupán a pesti

mellett vannak. Egy sokáig politikailag is zárt egységet alkotó terület muzeális anyagának tárháza mellett európai színvonalon folyó egyetemi nevelő- és kutatómunka adottságaiból ma még szinte hihetetlennek tűnő távlatok nyílnak. Meggyőződésünk, hogy például néprajzi kutatásunk súlypontja fel-tétlenül Kolozsvárra tevődne át, ha az egyetem néprajzi tanszéke és az Erdélyi Nemzeti Múzeum néprajzi tára megkapná gyűjtő és erős kézzel munkára nevelni tudó vezetőjét. Hiszen falvainkban olyan jelenségek élnek, olyan tárgyak vannak még használatban, melyek az ország kevésbé zárt és fejlettebb központi területein már kivesztek, s csak könyvekből vagy múzeumokban tanulmányozhatók. Abból, hogy a Múzeum egyes tárainak igazgatói a megfelelő egyetemi tanszék tanárai, kétségtelenül az egyetemi kutatás munkája látott több hasznot. Az egyetem munkájához anyagot hordó Múzeum bizonyára még többet szolgálhatna a kolozsvári tudósképzésnek, ha önálló tisztviselői karral, saját épületében teljesen sajátos feladatainak élhetne.

Az erdélyi magyar társadalom és az iskolapolitikát közvetlenül irányító fejedelmi akarat fentebb vázolt kezdeményezéseiben gyökerezett a magyar állam 1872. évi egyetem-alapítása. *Makkai László* előadásában ismerjük meg az egyetem alapításának és működése 1919-el záruló első szakaszának történetét. Br. Eötvös József kezdeményezésére Trefort Ágoston valósította meg, de az új egyetem helyzete az országos pénzügyi nehézségek miatt végleg csak báró Wlassics Gyula és gróf Csáky Albin kultuszministersége alatt szilárdult meg. Az épületekben, felszerelésben mutatkozó kezdeti hiányok eltüntetése után fejlődésnek lendült egyetem munkáját a tanszékek egyre szaporodó száma, tanárainak a külföldi tudományos életben is jóhangzású neve bizonyítja. „Az ország második egyetemi városa sohasem volt ‚vidéki‘ város, a szó kisebbítő értelmében, szellemi téren mindig fővárosnak tudta és tartotta magát.“

Erre az önérzetes rátartiságra hagyományain kívül felszerelésének valóban fővárosi színvonala is feljogosította. *Szabó T. Attila* ismerteti meg azzal a rendkívüli erőfeszítéssel, mellyel a magyar állam szinte semmiből kisebb városrészt kitevő hatalmas egyetemi telepet hívott életre. A gubernium és a régi jezsuita rendház ócska épületétől az egyetem központi palotájáig, a rozoga, még egyszerű betegápolási célokra sem megfelelő Karolina-kórháztól a korszerű és jól felszerelt klinikákig megtett út a magyar államnak a tudomány érdekében hozott letagadhatatlanul nagy áldozatait hirdeti. Csak a rosszakarat előtt nem világos, hogy folyton változó, bérelt helyiségekben szorongó intézetek, évtizedeken át állandóan költözködés alatt álló könyvtár mellett a kezdeti évek tudományos eredményei nem hasonlíthatók a későbbi nyugodt időkéivel. A magyar állam azonban mindent megtett, hogy az eredményes munka külső akadályait elhárítsa. Egyetemi építkezései méreteinek és ütemének érzékeltetésére néhány adat felemlítése itt is szükségesnek látszik.

A központi épület, berendezés nélkül, 2½ millió koronába került. A klinikai telep törzsét alkotó, rendkívül meredek talajra emelt kilenc épület elkészítése 4,558.488 koronát emésztett fel; ebből egyedül a talaj eligazításának és az alapozás biztosításának földmunkái 355.388 koronát tettek ki. Ehhez a nagyszabású építkezéshez mindössze három év volt szükséges. Középeurópa máig is egyik legkorszerűbb könyvtárépületének, az egyetemi könyvtárnak, felépítése 2,100.000 koronába került. A tömeges, nagy építési időszakon kívül egészen a háború kitöréséig állandóan folytak az évenként százezreket felemésztő kisebb-nagyobb egyetemi építkezések és egyéb beruházások.

A magyarság ilyen irányú áldozatai láttára tárgyilagos szemlélőkre különösen hathatott a hosszú háború ellenére jó karban lévő, pompásan felszerelt új épületekbe beköltöző román egyetem első rektorának lekicsinylő nyilatkozata az elődök építkezéseiről. Az akkor beharangozott nagy „újjáépítési“ terv huszonegy év alatt alig egy-két, a régi intézetek mellé állítható arányú építkezést eredményezett. Ilyen pld. a huszas évek elején megkezdett, de csak 1938-ban befejezett új klinika. Akinek alkalma volt a kiürített intézetek legtöbbszörében talált helyzetet és a két év óta százezreket felemészítő tatarozási, tisztogatási, korszerűsítési munkákat közelről szemlélni, az egykor reánk olvasott ítélet jogosultságát könnyen elbírálhatja.

A fenti és a hozzá hasonló vádak felett az idő már meghozta fellebbezhetetlen ítéletét; csak kívánczozó párhuzamként szeretnék rámutatni azokra az adatokra, melyek *vitéz Nagy Ivánnak* a száműzött kolozsvári egyetem szegedi életéről beszámoló cikkében szerényen meghúzódnak. A teljesen kifosztott, megcsontított ország kezdeti kényszerű megoldások után öt év alatt (1928—33) 17,845.000 pengő költséggel teljesen új, előkelő otthont biztosított a minden felszerelés nélkül kiűzött egyetemnek. A tudományoszeretet húsz év alatt közel negyedmillió kötetes könyvtárat teremtett. A magyar állam és a befogadó Szeged város áldozatkészsége a kiűzött intézetnek Szegeden is megszerezte az európai színvonalú kutatásokhoz szükséges felszerelést, amint azt a Nöbel-díjas Szentgyörgyi Albert munkássága bizonyítja.¹

A kolozsvári egyetem román uralom alatti működését *Bíró Sándor* ismerteti. Az egész kötetre jellemző tárgyilagos dokumentálás ennél a kényes pontnál sem változik semmit. A megszállás bekövetkeztekor a magyar állami színezet megszűntetésével, s az általános magyar tudományos jelleg hangsúlyozásával látszott az egyetem népünk számára megmenthetőnek. Ezért nevét megváltoztatva „Magyar Tudományegyetem“-ként folytatta működését. A gyulafehérvári határozatok alapján akkor még azt lehetett hinni, hogy akik addig állandóan hirdették az erdélyi népek jogát saját nyelvű egyetem fenntartásához, nem tagadják meg a román uralom alá került magyarság jussát a kolozsvári magyar egyetemhez. Hiszen még 1919 tavaszán maga Iorga is „közönséges bitorlás“-nak minősítette a kolozsvári egyetem elvételét és nyíltan hirdette, hogy „a kolozsvári egyetemnek a magyarok birtokában kell maradnia. „Nem szabad durván megtagadnunk a többi nemzetektől nemzeti kultúrájuk biztosításának lehetőségét éppen saját szülő hazájuk területén.“

Az adott szó szentségében bizakodó, jogi gondolkozású magyarság eme hite éppen attól a Ghibu Onisifortól kapta az első arculesapásokat, aki közvetlenül a világháború kitörése előtt Tisza István miniszterelnökhöz benyújtott emlékiratában a román-magyar kibékülés legelső feltételének egy erdélyi román egyetem felállítását jelölte meg. Most azonban más felfogása delyint, melyet hamarosan a szebeni kormányzótanács is magáévá tett, Erdélyben csak román egyetem működhet, mert a százszek csekély számuk miatt nem tarthatnak rá igényt, a magyarság pedig sohasem volt „kultúrnép“, tehát nem is követelhet egyetemet. A magyar tudományossággal való verseny kimenetelétől féltette a felállítandó külön román egyetemet.

Az egyetemi épületeknek 1919. május 12-én katonai karhatalommal törént erőszakos birtokbavétele után a következő év tavaszán a magyar egy-

¹ A kolozsvári és szegedi egyetemi épületeket feltüntető két kitűnő vázlatot bizonyára hasznosan kiegészítette volna a régi magyar, a román és a szegedi egyetem építkezéseinek grafikonon való együttes ábrázolása.

házak felekezeti tudományegyetemet alapítottak a Ferenc József egyetem itt maradt tanárainak bevonásával, de ez a terv a román közvélemény és kormányzat ellenzésén még csirájában megbukott. A bölesészeti és matematikai kar professzoraiból alakított, de egy évi működés után betiltott református tanárképzővel a román megszállás alá került magyarság sajátnyelvű felső oktatása teljesen megszűnt.

A magyar állam és tudósok félszázados munkájával kialakított keretek közé lépő új birtokosok egyetemüket a leghíresebb angol és amerikai minták alapján akarták megszervezni. Törekvéseiket nem annyira az erdélyi románság tényleges művelődési szükségletei, mint a külföld elkápráztatásának vágya irányította. A tanszékeket, segédszemélyzetet például rendkívül növelték, bár francia szaktudósok alkalmazásával sem sikerült több katedrát évekig betölteniük.

A szervező bizottságtól túlméretezett keretek között valóban hatalmasarányú fejlődésre nyílt volna alkalom. Ehelyett azonban az ó-királyságbeli szellem érvényesülése és az egyetemre is beférkőzött féktelen politikai pártharcok következményeként valójában nemsokára megtorpanás volt észlelhető. A tanárok jelentős része tevékeny részt vett a gyorsan váltakozó pártkormányok küzdelmeiben. Minthogy Romániában ilyen fontos intézmények fejlesztéséhez is a szükséges pénzt csak politikai összeköttetések révén lehetett biztosítani, a tanárok politikai szereplése anyagilag előnyös volt, az egyetem erkölcsi és tudományos tekintélye szempontjából azonban alig helyrehozható károkat okozott.

Az elvadult pártharcok bizánci szelleméből folyt, hogy a szembenálló felek a küzdelemben minden eszközt megengedhetőnek tartottak. Az ellenfél tekintélyének lealacsonyítására indított sajtóhadjáratok folyamán gyakran kerültek egyetemi tanárok is szegyenletes botrányok és szennyes panamavádák középpontjába. A minden kiválasztás nélkül tömegesen egyetemre bocsátott diákság követte tanárait a pártpolitika területére. Ez aztán végül a komoly munkát teljesen lehetetlenné tette, s a Vasgárda térhódításával olyan szélsőségekre vezetett, mint a Stefanescu-Goangă rektor elleni revolveres merénylet.

Bár a Ferenc József Tudományegyetem épületei az elmúlt két évtized alatt Erdély földjén addig ismeretlen szellemiség számtalan túlzásának, sokszor hozzájuk nem méltó jeleneteknek voltak tanúi, igazságtalanság volna az egész román tanárikart a handabandázó pártpolitikussal vagy a Ghibu-szabású áltudósokkal azonosítani. A professzorok tekintélyes része elismerésre méltó tudományos tevékenységet fejtett ki. A nagyobb szabású összefoglaló munkák ugyan főként a bukaresti egyetem tanárainak tollából kerültek ki, de a kolozsváriak részletkutatásaikkal nagyon sokat tettek az erdélyi román kérdések tisztázására. A Franciaországból hazahívott Racovița-n és a román nyelvatlaszt szerkesztő Pușcariu-n kívül még több professzor is akadt, akiknek nevét az európai tudományosság számontartotta. Fontos nemzeti kérdéseik megoldására az egyetem hasznos kezdeményezéseket tett. Egészségesnek és nálunk is kívánatosnak tartjuk a nemzeti feladatok megoldásának olyan mértékben vállalását és irányítását, mely például a kolozsvári egyetemnek az erdélyi román nép művelődési, társadalmi viszonyai, de különösképpen egészségügye megjavítása terén végzett munkáját jellemezte. Sajnálatos azonban, hogy nemzeti vonatkozású kérdések tárgyalásakor, az egyetem polemikus alapjellegénél fogva, a román érdekek gyakran elnyomták a tudományos tárgyilagosságot.

Bíró adatai meggyőzően bizonyítják, hogy „a magyar államtól emelt

épületek erőszakos elvétele nélkül a román állam csak nagyon gyenge egyetemet tudott volna felállítani, ha ugyan erre egyáltalán sor került volna". Ez a bizánci kísérlet az erdélyi tudományosság sokszázados távlatába beállítva valóban csak gyökértelen, muló epizódnak tekinthető.

A történelem igazságszolgáltatás során 1940. szeptember 11-én a magyar honvédség bevonult Kolozsvárra és hat heti megfeszített előkészítő munka után október 24-én a száműzetésből visszatért egyetem újból megnyitotta kapuit. Bár a döntőbírószági határozat értelmében a románok mindent abban az állapotban lettek volna kötelesek átadni, ahogyan azt annak idején a magyaroktól átvették, legszerényebb számítás szerint is tízmillió pengő értékű felszerelést vittek el magukkal, egyes intézetekben csak a pusztá falakat hagyva hátra. A bámulatosan rövid idő alatt megvalósított újjászervezés történetét *Bisztray Gyula*, *Nagy Iván*, *Szabó T. Attila* és *Szalai Béla* közösen készített dolgozatából ismerjük meg.

Egy tudományos intézet értékének fokmérője az, hogy mennyivel járult hozzá kérdéseinek tisztázásához, azaz falai között milyen színvonalon folyik a kutatás. *Mátrai László* érdekes összefoglalásában a kolozsvári egyetemet Európa tudományosságához fűző kapcsolatokat mutatja be. Újszerű ötleteivel kora színvonalát egyes pontokon évtizedekkel megelőző Brassai Sámuel, az összehasonlító irodalomtörténet megalapozására európai hírű folyóiratot szerkesztő Meltzl Hugó, a kraniológiát megreformáló Török Aurél, vagy a két nagy filozófus: Böhm Károly és Pauler Ákos, s még többen mások az egész európai tudományosság jelentős értékei voltak.

Az erdélyi magyar tudománynak és a Ferenc József egyetemnek azonban európai hívatása mellett másik évszázados feladata is van: nyugati forrásokból táplálkozó eredményeit tovább sugározni a bizánci műveltségkörben élő szomszédok, elsősorban a románok felé. A magyar szellem századokra visszamenő, indításokban gazdag hatásait a román művelődésre, jórészt saját korábbi kutatásai alapján, *Gáldi László* elemezi ki avatott kezekkel. A XVI. századi első románnyelvű könyvektől a dáko-román folytonosság tanát illető jezsuita barokk humanizmuson át egészen a vajdasági első modern iskolaalapításokig mindenütt megtaláljuk a magyar hatást. Sok ezer román hallgatójának is minden megkülönböztetés nélkül ösztöndíjakat, magas műveltséget adó kolozsvári magyar alma mater és az erdélyi magyar tudomány szolgálatait fejében bizonyára éppen a románoktól érdemelt volna egészen más bánásmódot, mint amily a megszállás alatt osztályrészül jutott neki.

Külön tanulmány számol be az erdélyi könyvtárügyről és a kolozsvári egyetemi könyvtárról. *György Lajos* fejtegetései mutatják be a Bisztray értekezéseiből megismert tudományos törekvéseket segítő könyvtárak multját. A mai egyetemi könyvtár elődjének a nyilvános jellegű, évi átalányt és köteles példányokat kapó lyceumi könyvtár tekinthető. A pompás épületben elhelyezett egyetemi és Erdélyi Nemzeti Múzeumi könyvtár együttkezeléséből adódó kérdések megnyugtató végleges rendezése után olyan további fejlődés válik lehetővé, amely a korszerű kutatást az egyetemen és az Erdélyi Nemzeti Múzeumban állandóan biztosíthatja. Elsősorban a két könyvtár gyűjtési körének pontos megvonását tartanók fontosnak, hogy a költségvetési keretek minél jobban kihasználhatók legyenek. A jövő útja bizonyára az, hogy a múzeumi könyvtár az Erdélyi Nemzeti Múzeum táraiban folyó munkákhoz szükséges könyvanyag mellett a különleges erdélyi kutatásokhoz szükséges művek legteljesebb tárháza kíván lenni, az egyetemi könyvtár pedig az európai színvonalú oktatáshoz szükséges

magyar és külföldi termést óhajtja majd polcain tárolni. Jó könyvtárak nélkül nincs korszerű tudományos munka. György Lajos cikke megnyugtat afelől, hogy a kolozsvári egyetemi és múzeumi könyvtár betölti a hajszalér szerepét, melyen át az egyetem és az erdélyi tudományosság munkájának életésére állandóan áramlanak a magyar és nemzetközi kutatások legújabb eredményei. Európai ösztöndíjak és módszerek nélkül a különleges erdélyi kérdések sem oldhatók meg, hazai gyökerek nélkül pedig a legnagyobb eredmények is csak rövidéletű szobai virágok lehetnek. Az egyetemi könyvtár és az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárának a kettőssége éppen azért lehet nagyon szerencsés, mert az ilyen egyoldalúságokat kizárja.

Az egyetem, az Erdélyi Nemzeti Múzeum és az újonnan felállított Erdélyi Tudományos Intézet összeműködéséből az egész országban egyedülálló lehetőségek nyílnak a kutatók számára. Az erdélyi kérdések megoldásának tudományos vizsgálatára szervezett intézet munkatervét és eddigi működését *Tamás Lajos* ismerteti. Nagy reményekre jogosító, széleskörű kezdeményezései között olyan hatalmas feladatok vállalását is megtaláljuk, mint a megadott erdélyi történeti forráskiadás fellendítése, vagy Erdély geológiai és nyersanyagadatainak összegyűjtése. A román uralom alatt megbénított tudományos vérkeringés elindításában jelentékeny szerep vár az Intézetre, mely a közösségi kutatómunka meggyökereztetésével nagyban hozzájárul a Királyhágón inneni minőségi és mennyiségi tudományos többtermeléshez.

A diákság nyugodt tanulását biztosító jólléti intézmények történetét *Rudai Rezső* írta meg. Értekezése meggyőz arról, hogy az ország egyik egyetemén sincsenek annyira biztosítva a halgatóság szociális szükségletei, mint Kolozsváron. Különösen kiemelendő az a hatalmas segítség, melyet a magyar állam az anyagilag teljesen leromlott hallgatóság támogatására fordít.

A kötet elején megtaláljuk a hazatért egyetem megnyitásokor elhangzott beszédeket is. Különösen érdekesek az intézet változatos történetére vonatkozó legfontosabb okmányok (Függelék).

Meg kell emlékeznünk végül a szerkesztők fáradságos munkájáról, melylyel a rendkívül elegáns kötet gondozása, de különösen a gazdag és tekintélyes részében ismeretlen képanyag összehozása járt. Köszönet illeti a kultuszminisztert, aki az Erdélyi Tudományos Intézetet megbízta a kérdés feldolgozásával és köszönet jár magának az intézetnek, hogy saját szellemi elődjeinek is hódolva, az erdélyi tudományosság nagy múltjához méltó megjelenési formát a mai háborus nehézségek ellenére is biztosította.

A Ferenc József Tudományegyetem munkájának főirányait az erdélyi tudományosság hagyományai szabják meg. Sajátos működési területének határait huszonkétéves száműzetése tapasztalatai még élesebben mutatják. Az újjászervezés nagy munkájának vezetői ezeknek a tanulságoknak a szellemében fogalmazták meg a kolozsvári egyetem hivatását. Erdély egyetemének valóban nem lehet más szerepe, mint ami az egész erdélyi magyarságnak osztályrészül jutott: magyarnak lenni, hogy a szó nemes csengése értelmében erdélyi és európai maradhasson. Az igazság legújabb módszerekkel való keresése és a megtalált bizonyosságok bőkezű szétsugározása, európai magasságokban járva sem feledkezni meg a tápláló nemzeti közösség erősítéséről, szellemi irányításáról: ez Erdély magyar egyetemének feladata.

Jakó Zsigmond

Homokvilág

Gy. Szabó Béla művészetét eddig csupán remek fametszeteiben és néhány festményében ismerhettük. Egy sorozat rajzának közlése* új oldalról teszi lehetővé művészetének megismerését, a könyvhöz írott előszava tiszta lírájával már előre sejteti rajzai hangulatát.

Amint mindennapos beszédünk elkopott szavait csak egy-egy nagy költő tudja eredeti ős szépségében megláttatni, úgy vagyunk mindennapi környezetünkkel is. A szép ember, szép táj, naplemente és annyi más jelenség, valóság értékelése rendszerint nem a mélyről jön, hanem másodlagos könyvélmények eredménye s így a művészi átéléshez igen kevés köze van. A kényszerűen a mindennapokban élő emberben elfakul a környezet kozmikus képe s eredeti szépségében csak egy-egy alkotóművész láttathatja meg újra. A művészi alkotásokban így tiszta emberségünk s a teremtett világhoz fűző ős-rokonságunk ölt testet. Ennek felismerése néha robbanásszerű erővel jelentkezik egyes művészekben, másoknál meg klasszikus formában nyilatkozik. Gy. Szabó nem a lázongó alkotók közül való, rajzaiban csendes, szemlélődő ösképek formálódnak. A két alkotótípus közötti különbséget Gy. Szabó és Vincent Van Gogh rajzainak egybevetéséből világosan láthatjuk. Mindketten nagyjából azonos módon bánnak a tussal s így rajzaik között külső hasonlóságot figyelhetünk meg. Ámde a külső hasonlóság mögött két külön világ áll. Van Gogh ideges rövid kézjegyei, meg-megszakadó vonalai, felületborító áll. Van Gogh szinte összefacsarják a teret, a rajz minden porcikáját, a ciprumpontsori szinte összefacsarják a teret, a rajz minden porcikáját, a ciprumpontsokat, az olajfákat, a szántóföldeket, a csillagos eget rettentő belső gyötrődés rázza. Gy. Szabó nagyjából ugyanezekkel az eszközökkel egy másik, valami bölcs szomorúsággal árnyalt, klasszikusan tiszta világképet sugall. Tágas égboltjain ősi csend honol. A csend kristálytömbjében hangtalanul nőnek a fák, a homokkal küzködő fücsomók, a többi növények s szótalanság szimbolizmushozódó házak, buglyák s kutágások. Ez a misztikus szótalanság szimbolizmusokká fokozza Gy. Szabó rajzait. Távoli rokonsággal kapcsolódik művészetéhez a Távolkelet szimbolikus alkotásaihoz. Ott sem a természet zsufolt hoztját ábrázolják, hanem egy részletben tükröződik a teremtés csodája. Ez a kapcsolat aligha lehet Gy. Szabónál tudatos, mert valamennyi, Kelet felé forduló művészetünk első tudatos lépése a szerves tér élményének semmibe vétele. A keleti művészet térélményének hosszú és gazdag multja van, az európai fejlődésben azonban gyökértelen a térrel való önkényes bánásmód és csupán furesa különködő játékként hat. Gy. Szabóban ennek a törekvésnek még csirája sincsen meg, semmiféle tudatos tér-problémát nem láthatunk rajzain.

Érdekes, hogy fametszeteinek erős oldala az emberi alak is, rajzain azonban még nem találta meg az embernek és állatnak a táj többi részeivel egyenlőrangú kifejezést. Talán jövő fejlődésének útját épen ennél a pontnál sejtethetjük: a mozdulatlan térbe, az észrevétlen lassúsággal növvő és egy helyben álló növényvilágba, vagy a házak s kerítések közé a mozgó, kiabáló, nyughatatlan ember és állat beleszövésében.

Gy. Szabó művészetének egyik becses és rokonszenves vonása az, hogy eszközét is becsületben tartja. Az a felfogás ugyanis, hogy mindegy, hogy egy művészember milyen módon és milyen eszközökkel fejezi ki magát elvileg igaz lehet ugyan, azonban azt látjuk, hogy a kiemelkedő művészegényiségek és a nagy művészi fellendülést jelentő korok egyaránt tisztelték az

* 28 Tusrasz Gy. Szabó Béla vázlatkönyveiből 1937—1939. Kolozsvár, 1941. A szerző kiadása.

eszközt és az előadás módját is. — Ennek így is kell lennie, mert a mondanivaló és az eszköz úgy formálják egymást, mint a test és lélek. Nem véletlen, hogy épen a legnagyobbak rendszerint eszközeikben is újítók voltak.

A rajz ősi formája a vonal. Európában már réges-régen kettéhasadt rajzra és írásra. Sokhelyen, például magasrendű formában, a Távolkeleten, mai napig is megvan a rajz két ágának szerves kapcsolata és mágiás ereje. Az embernek a rajzi vonal ugyanolyan közvetlenül kifejező eszköze, mint a beszéd kezdetét jelentő indulathang. A vonal emberi értelmét tehát nem a vele ábrázolt tárgy adja elsősorban, hanem a lendületében megtestesülő indulattartalom. Európában a vonalat belekényszerítették a tárgyak körvonaláiba s így eredeti rendeltetésével ellenkező értelemben használták. Természetesen az igazi nagy művészeknél itt is szétfeszíti a vonal ereje az elébeszabott keretet és ősi jelentésében jelentkezik. Az európai művészet dinamikus korszakaiban pedig a képszerkesztés alapelemévé fejlesztették a tárgytalan vonalritmust. A legtisztábban Van Gogh művészetében nyeri vissza eredeti értelmét s győzi le az eléje szabott korlátokat (hogy t. i. semmi más, mint a tárgyak körvonala). Keleten a vonal eredeti értelmezése sohasem szűnt meg s ez a magyarázata a képek írásszerű voltának és az írás képszerűségének. A keleti művészek vázlagsorozatai tanuskodnak arról, hogy milyen elmélyüléssel igyekeztek a külvilág tárgyait, illetőleg azok ideáit (platonai értelemben) egyetlen kézmozdulattá (vonallá) sűríteni. Arra igyekeznek tehát, hogy az objektív tárgy lényegét emberi mozgássá s így az ember szerves részévé alakítsák. A keleti művészet szimbolikáján nem csak a szótárszerűen kezelhető részt (pl. vízesség = az örökkévalóság, mert mindig változik és mégis mindig ugyanaz) kell értenünk, hanem azt a törekvést, hogy a természetet emberi mozdulatokká oldva beleépítsék az emberbe, illetőleg az embert mozdulatain keresztül a természetbe. Ez az animizmus legmagasabbrendű formája s az emberiség egyik legnagyobb gondolata. A vonal mint eszköz tehát igen magasrendűvé válhatik s így megbecsülése nem csupán a „mesterségbeli tudás“ méltánylása, hanem már művészeti értelmű.

Gy. Szabó azon az úton van, hogy a vonal ilyen magasrendű eszközzé váljék kezében. Ezen az úton még nem ment végig, de néhány rajzában világosan látszik, hogy jókora darabon előrejutott. Kemény önvizsgálattal és hallatlan művészi fegyelmelzettséggel dolgozik. Eddigi munkái alapján joggal várhatjuk tőle, hogy útján tovább haladva, az Európába oltott keleti magyarság egyik tiszta kifejezőjeként foglalja el azt a helyet művészetünk történelmében, amelyik az eddigiek szerint is joggal megilleti.

László Gyula

Három akadémiai kitüntetés

A Magyar Tudományos Akadémia ezidei nagygyűlése három erdélyi tudósnek is akadémiai kitüntetést hozott.

Az egyik kitüntetés Egyesületünkhöz és a folyóirathoz különösen közel állót ért: az Akadémia addigi levelező tagját, *dr. György Lajost*, a kolozsvári egyetemen a magyar irodalomtörténet tanárát rendes tagjává választotta. György Lajos 1930-tól tizenegy éven át szerkesztette az Erdélyi Múzeumot; azt megelőzőleg az Erdélyi Irodalmi Szemle és a Pásztortűz szerkesztője volt. Munkásságának tekintélyes része az Erdélyi Múzeumban, illetőleg az Erdélyi Tudományos Füzetekben jelent meg. Különösen anekdótakutatásaival és a magyar regény kezdetére vonatkozó vizsgálódásaival végzett alapvető munkát. Ez egyéni tudományos eredményeken túl a kisebbségi

évek alatt sokat tett az erdélyi magyar tudományosság hagyományainak ápolása és jövőjének kialakítása terén. A folyóirat munkatársai jóleső örömmel vészik tudomásul azt a kitüntetést, mely benne a tudóst és a tudománypolitikust jutalmazta.

A másik kitüntetett csak nemrégiben került Erdélybe. *Dr. Jakó Zsigmond*ot a visszatérés után, alig egy éve nevezték ki a kolozsvári egyetemi könyvtárhoz; itt az Erdélyi Múzeum levéltárához osztották be. Jakó csak két-három éve került ki az egyetem padjai közül; vaskos kötetű nőtt doktori dolgozatával¹ már annak idején méltó feltűnést keltett. Mályusz Ele mérnek, a budapesti egyetem népiségtörténész tanáranak iskolájából került ki. Tanárától tanulta az elméleti készültséget és azt a vonzalmat, amely őt a levéltárhoz fűzi. Az akadémiai bírálóbizottság (Balanyi György, Dománovszky Sándor, Lukiniich Imre és Hajnal István) is a magyar népiségkutatás egyik legkiválóbb termékét jutalmazta meg, mikor Jakónak említett művét a Kőrössy Flóra-jutalommal tüntette ki. E jutalom „az alapító szándéka szerint olyan történelmi munkának ítéendő oda, mely a szigorú tudományosság kielégítésén túl nemzeti szempontból is különleges értékgyarapodást jelent“. Nemzedék-ellentétektől hangos korunkban különösen jóleső a bizottság döntésében az a magyarázat, mely egyben a történettudomány legfiatalabb ágát, a település- és népiségtörténetet megillető elismerést jelenti. „Midőn ezt (t. i. Jakó jutalmazását) kéri a bizottság, — írja a előadói jelentés — magasabb elvi szempontokra is gondol: legkiemelkedőbb alkotásának megkoszorúzásából lássa és érezze a fiatal és legfiatalabb történettudomány irói nemzedék, hogy a magyar tudományosság legmagasabb őrhelyén számon tartják és rokonszenvvel kísérik új felfogás és új módszerek kialakítására irányuló törekvéseit. Ezzel, úgy gondoljuk, serkentőleg és ösztönzőleg hatunk az új gárdára.“ — Hogy az valóban bekövetkezik-e, a jövő dönti el. De hogy Jakó erdélyi működésétől nemcsak az erdélyi település- és népiségtörténeti kutatások fellendülését lehet várni, hanem a Múzeum levéltárának újabb rendjét és gazdagodását is, annak már eddig is kétségtelen nyomai, bizonyítékai vannak.

Mikor ez a bizottság a pályadíj odaítélése alkalmával szemlét tartott a számbajöhető munkák felett, az értékelt tizenkét munka között nagyon elismerő hangon emlékezett meg *dr. Juhász István*nak *A reformáció az erdélyi románok között* (Kvár, 1940. 276. l.) című munkájáról is. „Juhász István alapos kutatáson és kiterjedt forrásismereten sarokálló munkája... sok részletkérdést véglegesen megoldott, másokra nézve pedig biztos kézzel megjelölte a további kutatás útjait.“ Ez a méltatás azért is jelentős, mert hiszen Juhász a kisebbségi sors neveltje. A kolozsvári református teológián az egyháztörténetből *dr. Nagy Géza* tanítványa volt; a dicsőítőleg megemlített dolgozattal a debreceni egyetem teológiai karán 1941-ben doktorált. Az EME Bölcsészeti-, Nyelvi- és Történettudományi Szakosztálya Juhászt nemrégiben választotta titkárává, a miniszter pedig kinevezte az Erdélyi Tudományos Intézet tagjává.

E három akadémiai kitüntetés, ha értékben és súlyban mindenik más-más jelentőségű is, mutatja azt, hogy az erdélyi tudományosság a kisebbségi aléltság után új erőre kapva, az egyetemes magyar tudományossággal való viszonylatában is jelentős eredményekkel dicsekedhetik.

Szta

¹ Bihar megye a török pusztítás előtt. Település- és népiségtörténeti értekezések 5. sz. Budapest, 1940. 424 l.

A debreceni egyetem „Csűry Bálint emlékünnepe”-e.

Február 13-án mult egy éve, hogy Csűry Bálint, a kolozsvári református kollégium volt tanára, a debreceni egyetemen a magyar nyelvészet, valamint a finn-ugor és uralaltáji összehasonlító nyelvészet professzora, oly váratlan hírtelenséggel elhunyt. Halála előtt alig néhány évvel alapította meg tanszéke mellett a Magyar Népnyelvkutató Intézetet, melynek célja lett volna elsősorban Debrecen, a Tiszántúl, majd ezen túlmenőleg az egész magyar nyelvterület vizsgálata. Az Intézet alig volt túl a kezdet nehézségein, még csak kialakulóban volt az a tanítványi kör, mely az Intézet munkáját biztosítani tudta volna, mikor eltávozott az élők sorából Csűry Bálint. Az Intézetre ezután komoly napok következtek, de bebizonyította életképességét, haladt tovább a Csűry Bálint kijelölté nyomokon, folytatta Csűry Bálint terveit. Egy ilyen tervből kiindulva, 1941 őszén szókinésgyűjtő versenyt hirdetett, s ezt alapítója iránti hálája jeléül Csűry Bálint emlékének szentelte.

A versenyre beérkezett pályamunkák elbírálása megtörtént, s a debreceni Tisza István Tudományegyetem rektora a Magyar Népnyelvkutató Intézettel az egyetem aulájában március 8-án magas színvonalú műsorral egybekötve „Csűry Bálint emlékünnepe”-t rendezett, s ennek kereteiben osztották ki a „Csűry Bálint országos népnyelvi szókinésgyűjtőverseny” díjait is.

Az ünnepélyt a református tanítóképzőintézet énekkara nyitotta meg; Csenki Imre zenetanár vezetésével Kodály két darabját adták elő.

Ezután D. dr. Kállay Kálmán egyetemi tanár, az egyetem ezidei rektora mondotta megnyitó beszédet. „Csűry Bálint járt fáradhatatlanul, kutatott épített, tanított, ihletett, tervezett messzi jövőre, s egyszer csak váratlanul abba kellett hagynia mindent, ami fájt és ma is fáj mindannyiunknak. Ő csak munkájának élt. Összeszűkülött számára a külső világ. Nem a munka könnyebb végét kereste, sőt a legnehezebbet, talán épp ezért lobbant ki oly korán élete.

Csűry Bálintnak azonban megadatott valami, ami oly kevés tudósnak jut osztályrészül: az, hogy munkája nem veszett kárba, mert voltak és vannak, akik azt folytatni akarják, ami csak azért lehet, mert Csűry Bálint nemcsak tanított, hanem lelkesedést is ébresztett tanítványaiban munkája iránt. Az eszme, amit ő tűzött ki nem halványult el, aminek legfőbb oka az, hogy ő maga nagyon szerette munkáját.”

Kállay rektor szavai után dr. Bárczi Géza egyetemi tanár, az egyetemi tanári széken Csűry Bálint utóda mondott emlékbeszédet.

„Csűry Bálintot nem kell jellemezni. Itt élt közöttünk, ismertük, s így csak szerethettük. A legmagyarabb tudomány, a magyar nyelvészet iránt hevült. A magyar népnyelv iránti szeretetét még szülőfalujából, Egriből hozta magával... Középiskolai tanulmányai elvégzésére Szatmárnémetibe ment. Itt is a református iskolák magyar levegője vette körül. Középiskolai tanulmányai befejezése után egyéniségének megfelelően nem a zajos, neki mindig idegen fővárosban, hanem a csendesebb Kolozsváron folytatja egyetemi tanulmányait, ahol Zolnai Gyula hat rá különöbben, s irányítja figyelmét határozottan a magyar nyelvészet felé. Ifjúkorában kezdődő érdeklődése itt vált benne tudatossá.

Tanulmányai elvégzése után azonnal a református kollégium tanára lesz. A nyelvészet iránti érdeklődésének néhány értékes tanulmányával adja bizonyosságát. A világháború, az összeomlás, érzékeny lelkét tulságosan megrizza. Helyén marad ekkor is, de elveszti munkakedvét, hosszú időre elhall-

gat, pedig sohasem lett volna rá inkább szükség, hogy írjon, mint ekkor, hisz Erdélyben ebben az időben ő az egyetlen igazi magyar nyelvész.

Erdélyben új magyarság szervezkedik, szükség van rá is, hogy a nemzeti öntudat hamu alatt rejtőző parázsa ki ne aludjék. Ő is érzi, hogy nem hallgathat tovább; vállalta a munkát, hogy tudományának eredményeit a laikus közönséghez alkalmazza.

Rengeteget dolgozott, olyat is, ami tudományától kissé távol esett, de a nyelvészethez hűtlen nem lett soha. Közben arra is volt még ideje, hogy egy tanítványával ellátogasson a moldvai csángók közé; itt szerzett tapasztalataik felbecsülhetetlen kincsét jelentenek a magyar nyelvtudomány és néprajz számára ma is.

Fájó szívvel búcsúzott Erdélytől mikor Debrecenbe jött, de vállalta ezt is, mert úgy gondolta, hogy itt még többet tehet a magyar népnyelv ügyéért, s úgy látta, hogy felnövekvőben van Erdélyben az új nemzedék, mely folytatni tudja az ő megkezdett munkáját.

Debrecenben elképesztően szerény keretek között indította meg a munkát, de fáradhatatlan buzgalmának és kitartásának meg lett az eredménye, létrejött a Magyar Népnyelvkutató Intézet, s az itt felnőtt tanítványok ma már az egész ország területén szétszóródva dolgoznak a közös cél érdekében. Csűrű Bálint munkásságával kijelölte azt az utat, amelyen haladnunk kell, de az ő munkáját nem akkor építjük igazán, ha őt bálványként állítjuk magunk elé, hanem akkor, ha felvesszük a mécesest, amely kihullott a kezéből, s visszük azon az úton, amelyen ő is járt — tovább.

Bárzi Géza megemlékezése után Búza Gábor hegedűművész Galánffy Lajos zongoraművész kíséretével Kodály Adagio-ját, és Bartók-Ország fel-dolgozta népdalokat adott elő, majd dr. Bakó Elemér, a Magyar Népnyelvkutató Intézet tanársegédje ismertette a „Csűrű Bálint országos szókincs-gyűjtő emlékversenyt” feltételeit.

Még Csűrű Bálint életében határozta el az Intézet, hogy az 1940-ben rendezett „Győrffy István szókincs-gyűjtő emlékversenyt” tapasztalati alapján újabb szógyűjtő versenyt rendez. A kettő között az lett volna a különbség, hogy míg az előbbin elsősorban a mennyiség, a beadott cédulák száma volt a döntő, itt a cédulák száma kötött volt, kétszázat kellett beadni, de a fogalmat egyúttal ábrázolni is kellett, tehát csak cselekvés, illetőleg tárgyfogalmakkal kellett pályázni. A beadandó anyagnak eredetileg debreceninek kellett volna lennie, s mintegy alapját képezte volna a debreceni nyelv szótárának. Közbe jött azonban Csűrű Bálint váratlan halála, s ez adta az Intézet vezetőségének azt a gondolatot, hogy a felmerült nehézségek miatt a versenyt országos viszonylatban rendezze meg.

A gondolat helyességét a verseny eredménye bizonyítja; a szigorú feltételek között megrendezett versenynek több mint 30 résztvevője volt; pap, tanár, tanító, egyetemi hallgató, középiskolai tanuló, az ország különböző vidékeiről, a palócságból, az Ormányságból, Szigetközből, Maros-Torda megyéből. Leggazdagabb anyaggal mégis a tiszántúli nyelvjárás szerepelt. Ez a munka csak az első lépés volt a még megoldandó feladatok közül, de már ez is gazdag eredmény, s ez is bizonyítja és biztosítja azt, hogy a magyar ifjúság a népnyelv ügyéért áldozatokra is képes.

A verseny díjait Kállay Kálmán rektor osztotta ki. A jutalmazott gyűjtők között két kolozsvári is volt (Nagy Rózsa, Józsa Gerő).

„Fáklyát gyűjtöttak önök Csűrű Bálint lelke tüzenél, — mondotta a pályadíjak kiosztása után Kállay rektor — megmutatták, hogy méltók ennek hordozására. Ezzel a fáklyával világítottak bele a magyar nyelv mélysé-

geibe, s hoztak fel onnan olyan kincseket, melyek évezredek óta szunnyadnak méhében. Emeljék magasra ezt a fáklyát, s végezzék tovább a megkezdett munkát, mert megbizonyították, hogy erre képesek és hivatottak.“ — A rektor szavai után a Dóczy leánygimnázium énekkara zárta be az ünnepélyt.

A Csűry Bálint alapította Magyar Népryelvkutató Intézet alig néhány éves fennállása alatt szerény anyagi lehetőségei ellenére is elismerésre méltó, szép munkát végzett. Bizonyítéka ennek nemcsak a Győrffy István és a Csűry Bálint emlékversenyre benyújtott körülbelül húszezer kidolgozott szócédula, s körülbelül hétezer tárgy- illetve eselekvés-fogalmat ábrázoló kép, hanem két évkönyve, s az Intézetből kikerülő tanulmányok, doktori értekezések komoly tudományos színvonala is. Minden remény meg van arra, hogy a már szép tudományos multra visszatekintő Intézet a Csűry Bálint halálát követő átmeneti nehézségeken túljutva, az eddigi munkát nemcsak folytatni, hanem fokozni is fogja. Hihetünk ebben azért is, mert a debreceni Intézet ma már nem áll egyedül célkitűzéseivel, hanem az idő sürgető szavát megértve, az 1941. október 15–16-án a budapesti Magyarságtudományi Intézet rendezésében tartott népryelvkutató értekezleten a társegyletek is elhatározták a népryelvkutatás megszervezését. Komoly lépés történt erre Kolozsvárt is. Itt az Erdélyi Tudományos Intézet vette kezébe a népryelvkutatás irányítását, illetőleg ennek keretein belül elsősorban a magyar nyelvtudomány egy régi tartozásának lerovását, az erdélyi népryelvi atlasz elkészítését.*

Imre Samu

A magyar művészettörténeti irodalom 1940–1941-ben

Igen nehéz, szinte megoldhatatlan feladat előtt állunk, ha néhány lapnyi szemlét akarunk nyújtani az utóbbi évek magyar művészettörténeti irodalmáról. A megjelent könyvek, tanulmányok, cikkek száma évről-évre, ugrás-szerűen nő; mind többen és többen foglalkoznak művészeti kérdésekkel, a műalkotások iránti érdeklődés újra emelkedőben van s a művészettörténeti könyvek 1927 óta nem tapasztalt nagy mennyiségben találunk vevőre a könyvpiacon. E fellendült tevékenységben döntő szerepe van az ország megnagyobbodásának, a szűk trianoni korlátokból való kibontakozásnak s amint a magyar tudomány valamennyi ága virágzásnak indult, a művészettörténet is jelentékeny részt kér e folyamatból. Csak a megjelent munkák címének könyvészeti felsorolása egy ívnyi terjedelmet venne igénybe e lapokon s így szemlénk távolról sem lehet teljes; az egyes munkák beható ismertetésére vagy éppen kritikai taglalására nem is gondolhatunk. Inkább az útjelző, vagy legalább is jellemző s értékes munkákról emlékezzünk meg e sorokban, midőn e megduzzadt termelésről s annak vezető szempontjairól való benyomásainkat megrögzítjük.

A legelső, amelyet a kutatás fő jellemvonásaként megállapíthatunk: a

* A debreceni egyetem Magyar Népryelvkutató Intézete munkájának ez az újabb szép eredménye nemcsak önmagában érdekel bennünket, hanem azért is, mivel Csűry Bálinttal még régebben tervezett szorosabb kapcsolat megvalósításaként ez évben az Erdélyi Tudományos Intézet Magyar Nyelvészeti Osztálya, illetőleg a kolozsvári egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete a munka egységességének kifejezéséként közös évkönyvet ad ki. E közös kiadványnak, a Csűry alapította Magyar Népryelvnek rövidesen megjelenő harmadik kötete nemcsak Csűry tanítványainak és követőinek dolgozatait tartalmazza. Rajtuk kívül néhány magyar és finn nyelvtudós is áldoz a korán elköltözött nagy magyar népryelvkutató emlékének (A szerk.).

mind teljesebbé váló érdeklődés a magyarság művészeti multja iránt. A szakemberek figyelmét mind mélyebben kötik le a magyar műemlékek, a magyar művészek élettörténete; az összefoglaló munkák és a részletkutatások egész sora szegzi tekintetét a magyar föld és a magyar szellem alkotásaira. S nemcsak a honismeretnek vezető elvvé való emelkedését látjuk, hanem a hazai művészet sajátos jellegének, magyar voltának megismerésére való törekvést, a nemzeti vonások kiemelését s ez csaknem minden jelentős munkának vezérszólamá. A nemzeti öntudat erősödését is lényegesen szolgálja szaktudományunk s itt érik meg a magyar művészettörténet vezető mesterének, *Gerevich Tibornak* vetése; iránytadó műveinek s tanításainak nyomán mind beszédebben és sokrétűbben bontakozik ki a hazai művészet történetével foglalkozó szakirodalom, amely a kezdeményezés, a hőskor évein már messze túl van s határozott, biztosan körvonalozott keretbe illeszkedhetik.

A magyar műtörténet érdeklődési irányát éppen a Gerevich-iskola legújabb doktori értekezései világítják meg a legjellemzőbben; e tanulmányok becses adalékai a kutatásnak. Három különböző szempont vezeti e tanulmányokat: az egyes, fontos műemlékek tárgytörténetét, a kimágasló mesterek monográfiáját, majd az egyes műfajok hazai fejlődéstörténetét vizsgálják. Így dolgozza fel M. Takács Marianna egyik legnagyobb történelmi jelentőségű egyházunknak, a budavári Mátyás-templomnak történetét (A budavári Mátyás-templom. A Nagyboldogasszonyról nevezett koronázó főtemplom. Bp. 1940), beható vizsgálódásokkal tárgyalva e nyolcszázéves műemlék vizsgálatát. Szántó Irén a komárommegyei *Császár község plébániatemplomá*-nak történetét írta meg (Bp. 1941); 1772–73 között való felépítését Fellner Jakabnak, az egri liceum mesterének tulajdonítja, a fal- és oltárképeket Dorffmaister István festette. Az újkor építészeti emlékei közül *A m. kir. Operaház*-nak történetét írta meg Laurisin Lajos (Bp. 1941). A *Kracker János Lukácsról* (1717–1779) írt nagyszabású munkája (Bp. 1941). A mester kiterjedt tevékenységét behatóan taglalja; anyaga fölött biztosan uralkodik, ami épp erre a korra, a XVIII. századra való tekintettel nem esély készségről tesz tanubizonyságot. A legapróbb mozzanatot sem kerüli el figyelmét s a festő egri körére, segédeire, tanítványaira is kiterjeszkedik. Radoesy Dénes *Madarász Viktor*-nak (1830–1917), a magyar romantika úttörő mesterének küzdelmes életpályáját világítja meg (Bp. 1941); a kor szellemi mozgalmainak, művészeti irányváltásainak megkapó érzékeltetését nyújtja, kellemes, színes, gördülékeny előadással. Az újabb kor mesterei közül a mély érzésű, sokoldalú és kultúrált *Hegedüs László* (1870–1911) gondos monográfiáját írta meg Heinecz Katalin; nagy munkával megszerkesztett dos katalógusában 400-nál is több művét mutatja ki (Bp. 1940). Möbius Izabella *Deák Ebner Lajos*-ról (1850–1934) értekezik (Bp. 1940); plasztikus, minden oldalról megvilágított képet nyújt róla és 1000-nél több munkáját időrendben sorolja fel. Pewny Denise *Rippl-Rónai Józsefről* írt tanulmányt (Bp. 1940), Szuchy Tibor pedig *Liptóújvári Stróbl Alajos* (1856–1926) életét és tevékenységét foglalja össze, világos, szabatos előadással s minden részletre kiterjedő figyelemmel (Bp. 1941). E monográfiákkal ellentétben egy egész műfaj, *A magyar csatakép* történetét írta meg átfogó nagy munkájában Ambrózy György, rendkívül gazdag adattárral és gyönyörű, eddig kiadatlan képanyaggal (Bp. 1940), Szalay Karola meg *A tánc a képzőművészetben* címmel (Bp. 1940) egyetemes művészettörténeti áttekintésben vizsgálja a kérdést, de záró fejezetében a magyar művészetnek a táncsal egybefüggő emlékeit is felsorakoztatja.

A Gerevich-iskola régebbi tagjainak is számos tanulmánya jelent meg az elmúlt években. Számos dolgozatot tett közzé Berkovits Ilona, aki a magyar miniaturafestésnek ezidőszerint legkiválóbb szakértője. Magyar és olasz nyelven megjelent, beható tanulmányaiban a magyar reneszánsz kiváló emlékeit vagy mestereit állítja a tudományos megismerés fényébe. E munkák Felice Petanzio Ragusano, capo della bottega di miniatori di Mattia Corvino. (Bp. 1940, Estr. dalla Corvina III.); La miniatura della corte di Mattia Corvino. Ferrara el il Rinascimento ungherese (Bp. 1941. Bibl. della Mattia Corvino No 10, Estr. d. Corvina IV.); Miniatori ungheresi del „Dictionnaire des Miniaturistes (Bp. 1941, Corvina, IV.); Az esztergomi Ulászló-graduale (Bp. 1941, Kny. a MKSzele); La pietra sepolcrale di un umanista Ferrarese s Cassovia (Bp. 1941, Estr. d. Corvina, IV.). Deresényi Dezső, aki *Korszerű műemlékvédelem Olaszországban* címmel megjelent tanulmányában (Bp. 1941) a műemlékügy nagy nemzeti jelentőségére utal, legújabbán nagyszabású művelődés- és művészettörténeti monográfiájában festette meg *Nagy Lajos korát* (Bp. 1942); a műnek széleskörű tanulmányokra valló tartalma és fényes kiállítására egyaránt külön figyelmet érdemel. Alesuti Katalin a *Régi magyar ékszerekről* írt finom, gondos tanulmányt (Bp. 1941).

Eszak-Erdélynek az anyaországgal való újra egyesülése természetesen szaktudományunkra is nagy hatással volt; nem annyira részlettanulmányokkal — hiszen az ily munkák az elmúlt években elég nagy számmal láttak napvilágot — hanem összefoglaló művekkel kell itt foglalkoznunk. Előljár ebben Gerevich Tibor nagy tanulmánya, az *Erdélyi magyar művészet*. Ez a Gróf Teleki Pál és Hóman Bálint létrehívta nagy műben, az *Erdélyben* (Bp. 1940) jelent meg; fontosságát emeli, hogy egyidejűleg német és olasz nyelven is napvilágot látott. Rövidebb, olasznyelvű kivonatát a *Corvina* közölte (L'arte ungherese della Transilvania. III, 513—90). Gerevich e kiváló művében azokat a szempontokat domborítja ki, amelyek a szentistváni magyar birodalom művészeti szempontból való egységét bizonyítják; az erdélyi és az anyaországi műemlékek közös vonásait kutatja, történeti fejlődésük párhuzamosságát s a bennük rejlő közös magyar lelkiséget fejt ki ragyogó stílusával. E tanulmány jelentősége nemzeti szempontból messze túlnőtt a szaktudomány keretein; az „Erdély“-nek tudvalevőleg nem csekély szerepe volt a magyar igazság érvényesülésében s éppen Gerevich tanulmányának gazdag és páratlan stílusérzékkel összeállított képanyaga (az erdélyi és az anyaországi emlékek párhuzamos bemutatásával) volt a legmélyebb benyomással azokra a férfiakra, akiknek kezébe volt letéve a belvederei döntés.

A visszatérés alkalmával — e sorok írójának könyvei mellett — Erdély műemlékeiről sok kisebb tanulmány, cikk, fénykép látott napvilágot a magyar sajtóban; ezek nem mindig tudományos érdeket szolgáltak. Ki kell emelnünk Széll Sándornak *Nagyvárad, Szent László városa* címmel írott kitűnő kis munkáját (Bp. 1940) s néhány tanulmányt, amely egyetlen műtörténeti folyóiratunkban, a *Mariay Ödön és vitéz Nagy Zoltán szerkesztette Szépművészetben* láttak napvilágot. Csányi Károly *Az erdélyi szőnyeg*-ről értekezik (II. 87—89) s eldönti a régi kérdést, vajjon készültek-e az u. n. erdélyi, valójában kisázsiai eredetű szőnyegek mintájára Erdélyben is hasonló munkák? Egyetlen egy ilyen 1723-ból való darabot ismer esupán; ez Marosnagylakról került a budapesti Iparművészeti Múzeumba. Csabai István az *Erdélyi címerlevelek*-ről közöl gazdagon illusztrált, gondos értekezést (II. 220—24), méltatva egyben *Kelemen Lajosnak*, az erdélyi művészettörténet mesterének úttörő szerepét és jelentőségét is. Varga Nándor Lajos egykori mesteréről, *Gyárfás Jenő*-ről (1857—1925), a sepsiszentgyörgyi születésű nagy

festő vázlatairól, főleg a „Gábor Áron halála“ című képéhez készíttettekéről írt nagyon érdekes cikket (II. 116–20). Kopp Jenő meg *Dósa Géza Bethlen Gábor tudósai körében című művének vázlatai*-t közli (II. 121). Huszár Lajos, a magyar numizmatika legelső szaktekintélye *Az éremművészet Erdélyben* címmel értekezik (I. 12–14.) a tőle megszokott nagy tárgyismerettel és mély, analitikus előadással. Vitéz Nagy Zoltán *Az erdélyi magyar művészet kisebb-ségyi életé*-t ismerteti (I. 15–18) s egy-egy művet közül Gy. Szabó B'élától, Nagy Imrétől s Bordy Andrástól. Ez összefoglaló cikkek mellett az erdélyi emlékkutatás terén jelent meg új adalék, az Erdélyi Múzeum hasábjain: Entz Gézának *A csicsókereszturi templom*-ról írt tanulmánya; e jeles munka is rávilágít arra, mennyi a tennivalónk Erdély kevésbbé kiemelkedő, de nem kevésbbé értékes műemlékeinek tudományos feldolgozása tekintetében.

Érdekes, hogy míg Erdély ily élenkeltette fel szaktudományunk figyelmét, a visszatért Délvidék műemlékei csak egyetlen ismertetőre talál-
tak; Pálincás László, a magyar-olasz művelődési kapcsolatok egyik felelős írá-
nyítója írt *A visszatért Délvidék műemlékei*-ről. (Bp. 1941). A Bácska és a
Muraköz kiváló műemlékeit ismerteti e hézagpótló cikkben s örömeinek ad
kifejezést, hogy a magyar műemlék-kutatásba és emlékgondozásba újra bele-
kapcsolódhatik egy egész sereg kiváló középkori alkotás (mint az aracsi
benecés templom, a gótikus bácsi ferences templom, a kerek alaprajzú Árpád-
kori tótlaki templom s Mártonhely, Bántornya nevezetes Aquila-freskói).

A felvidéki kutatás is jelentős értékű művel gazdagodott újabban: Wick
Bélának *Kassa története és műemlékei* című könyvével (Bp. 1942); a szerző a
felvidéki főváros művészi multjának egyik legalaposabb ismerője s munká-
jával újabb lépéssel vitte előre a kassai műemlékekről való ismereteinket.

Művészettörténeti életünk gyarapodását jelenti az a kiadványsorozat is,
amely Csánky Dénes szerkesztésében indult meg „Magyar művészeti könyv-
tár“ címen s amely, a régi magyar mesterek életrajzának gazdagon illusz-
trált kiadásával jelentékeny hiányt, pótol. E sorozat első kötetei Pigler An-
trátnak *Bogdány Jakabról* s Farkas Zoltánnak *Munkácsy Mihályról* írt
könyvei; a fényes kiállítás az Egyetemi Nyomdát dicséri (Bp. 1942). Az
Athenaeum viszont hatalmas kötetben állított emléket *Vaszary János*nak, a
zseniális nagy magyar festőnek (Bp. 1941); Petrovics Elek és Kárpáti Aurél
írta a munka nagyvonalú bevezető tanulmányait; ezek nyomán ragyogó,
színes és mélynyomású képekben sorakoznak fel Vaszary remekművei.
Szinyei Mersé Pálról Pátzay Pál írt finom bensőséges esszét (Bp. 1941).

A megjelent munkák hosszú sorozatából még egy könyv emelkedik ki,
amelyet talán legelőször kellett volna említenünk: Lyka Károlynak *Magyar
művészet 1800–1850* című munkája ez, amely *A táblabíróvilág művészete*
című négykötetes műnek bővített, átdolgozott, tudományosan dokumentált,
lexikkonnal ellátott s új képanyaggal felszerelt kiadása (Bp. 1940). E mű im-
lexikonban bontakozik ki a nagy tudósnak egy életen át való odaadó buvár-
kodása s az író-művész plasztikus megjelenítő erejével tárja elénk e küzdel-
mes korszakot, a XIX. század első felét, az újkori magyar művészet hajnal-
hasadását.

A magyar művészettörténet jövője elé bizakodással tekinthetünk.

Biró József

ADATTÁR

Mezőbánd helynevei

Az a község, melynek helyneveit az alábbiakban vizsgálom, 8000 holdas határterületével Maros-Torda vármegyének egyik legnagyobb helysége, a róla elnevezett járás székhelye. A Székelyföld északnyugati részén és a Mezőség határán fekszik. A település neve 1332-ben,¹ a pápai tizedszedők lajstromában fordul elő először. E századból származó más oklevelekből² is megállapítható, hogy akkor *Band* (olv. Bánd) alakja volt. Hosszabb, *Mezőbánd* alakjával csak a XVII. század első felében találkozunk így: 1632: *Meseo-Band*.³ Az egyik legvalószínűbb feltevés szerint e falunév a régi magyar *Bánd* személynévnek helynévként való alkalmazásából keletkezett;⁴ a másik szerint a *bán* köz-, illetőleg méltóságnévből *d* helynévképzővel képzett, *szláv* eredetű helynév lenne.⁵ Elvitázhatatlan, hogy itt legalább a XIV. században már magyar település volt.

A rendelkezésre álló forrásokban a község helyneveinek legrégebbjei is aránylag elég közleges időből valók. A XVII. század elejétől ismeretes helynevek azonban több, mint egy századon keresztül semmi idegen nyelvi behatást nem mutatnak; eredetre és képződésre nézve egyaránt tisztán magyarok.

A falu népiségtörténetében a XVII. század végén beálló változást a helynevek elég későn, csak a XVIII. század közepén mutatják. Kimutathatólag az első helynév a *Papája* 'pap völgye', amely román ajkú végérvényesen *Popája* lesz; innen kerül aztán vissza a magyarba is, úgy hogy ma mind a magyar, mind a román lakosság ilyen alakban használja. A *Kas* nevű hely csak a múlt század második felében lesz *Kozsba*, kétségen kívül román behatásra.

A XVII. század végén beszivárgó és a XVIII. század közepétől Bándot előzőnlő ruménség, a helyneveket általában a maga nyelvére fordítja és úgy használja (*Kovács-kert* ~ *Grădina Kovăceștilor*, *Dombok köze* ~ *Intre Dălmii*, *Hidegvölgy* ~ *Valęa rece*, *Kiserdő* ~ *Pădure mikă*, *Szőlő* ~ *Vișle*, *Szőlő megett* ~ *După Vișile*, stb.), vagy csak hangtanilag alakítja nyelvéhez

¹ *Ortway Twadar*: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején. Bp. 1892. 657.

² *Varju Elemér*: A Tomaj nemzetségbeli Losonezi Bánffy-család története. Oklevéltár. Budapest, 1908. I, 72. és 131.

³ *Barabás Samu*: A római szent birodalmi gróf széki Teleki-család Oklevéltára. Budapest, 1895. I, 53; u. a. SzékOkl. VIII, 149. Marostorda vm. levéltára. Protoc. 1610—1683. 501. l.

⁴ Pallas Lexikon. II, 570.

⁵ *Liebhart Ottó*: Die Ortsnamen des Szeklergebietes in Siebenbürgen. Lipese, 1927. 54

(*Adós ~ Adăuș, Akasztófa ~ Akăstej, Marosiéknál ~ Mărășești*, stb.) Igen sok esetben azonban módosítás nélkül a magyar alakot használja (*Sugó, Kistelek, Omlás, Csonkás, Csükmőgy, Verpelőc, Kigyóhagymás*, stb.). A rumén eredetet tisztán mutató helynevek egy kivételével, csak a múlt század első felében keletkeztek. Ilyen mindössze négy van. Egy a XVIII. századból (1754: *Kopatsel*), a másik három (1812: *Hula*, 1856: *Malaistya*, 1899: *Komenda*) a múlt századból való; a *Buturoj gödre, -kúttya* (1856), *Virlán gödre* (1856) és *Mozsnyág ~ Mosneag* (1807) magyar ajkon is keletkezhetett.⁶

Ha a rumén helynévanyagnak ezt a szegénységét látjuk és a katonai térképekre tekintünk, önkéntelenül felvetődik az a kérdés: honnan van mégis a térképen *D.* (ealul) *Diestileda, D. Bandi, D. Kestey, D. Potu, D. Austul*, stb. elnevezés? Mind olyan helynevek, melyeket ma senki sem ismer és nem használ!

A népiségtörténeti változások mellett helyneveink a terület gazdálkodásában beállott változásokban is eligazítanak. A *Komlód-* vagy *Kapus-patak* völgye régen például végig tó volt, tehát az *Urak taván* [62] alóli rész is; ezt az itt levő *Tódombja* [33] és a *Fűzesgát* [38] helynév is bizonyítja. De más tavaknak az emlékét is megőrizték a helynevek. Így a Sűgőbéli *Kerekítő*-ét, a Gerebenesi rétben a *Szabó Mihály tavá*-ét és a nemrég lecsapolt *Verpelőc tavá*-ét [125]. A *Kiserdő* nevű, ma szántónak használt határrészen valamikor erdő díszlett. Egy-egy öregebb házról ma is azt tartja a hagyomány, hogy az a *Kiserdő* fáiból épült. *Sószék* nevű helyen sós vizű forrás és körülötte sós mocsár (*szék* = mocsár, posvány) lehetett; ennek is ma csak az emléke van meg.

A helynevekből tudjuk meg, hogy falunk határa hajdan *lencsét* (1636: *Lencsés*) és *borsót* (1756: *Borsó szer*) is termett. Ma az elsőt egyáltalán nem, az utóbbit csak kertekben termesztik igen kis mennyiségben. Lehet azonban, hogy a *Borsó szer* eredetileg *vadborsóban* bővelkedő terület neve lehetett.

A helynevek őrizték meg azokat a változásokat is, melyek az idők folyamán a faluból kivezető közlekedési utakban állottak be. Így Marosvásárhelyre régen nem a mai országúton jártak, hanem a *Csender-utcán* fel, a *Dombok köze tetején* és a *Pap erdején keresztül* vezető, ma is meglévő határárúton [18], az akkori *Vásárhelyre menő országútyján*, vagy *Vásáros úton*. *Kapusra* sem a *Vizimalom* [58] mellett vezető mai országúton jártak, hanem a mai *Csorgó-utcán*, az *Omlás szakadásain keresztül*, az akkori *Kapusra járó úton*. Ezt az utat *Telekútnak* is hívták azért, mert *Kistelekre, a később Bándba* beolvadt faluba is azon jártak.

A *Benkő Józseftől* leírt,⁷ az ásatások és hagyomány által is támogatott eltűnt falvak emlékét és helyét szintén a helynevek őrizték meg. Ezek: *Székely* hat ilyen elpusztult és beolvadt faluról emlékezik meg.

⁶ A szerzőnek elkerülte figyelmét a *Drakulia* (1651) helynév; ez is alighanem rumén eredetű [A szerk.].

⁷ *Benkő József*: Transsylvánia, II, 446. Kézirat a marosvásárhelyi ref. kollégium könyvtárában.

Gerebenes, Adósfalva, Ságófalva, Kistelek, Kincsesfalva és Csütmőd. Orbán Balázs⁸ a hagyomány alapján hozzátold még kettőt: *Egerházát és Rózsásfalvát.* Az elpusztult települések helyeit a hasonló nevű határrészekben kereshetjük; e helyeken valóban időnként téglá, cserépedény, pénz és szerszám-darabok bukkannak elő.

De fenntartottak helyneveink egy néhány kiveszett, régi magyar szó is, mint *mon* 'malom' (*Monos tava, Sákmona*), *áj* 'völgy' (*Papája, Mokája*), *szék* 'mocsár, posvány' (*Sószték*) és *tanorok*, 'elkerített kaszáló, szénacsínáló hely'.

A *Cigófája, Csender, Csítmoly, Csükmögy* és *Verpelőc* helynévnek nem tudom magyarzatát adni. A *Cigófája* újabb keletű, 1812-ben fordul elő először; a többiek régiek.

A tagosítás (1886) után a helynevek fenntartásában bizonyos tunyaság, nemtörődömség észlelhető; ennek következtében sok régi helynév kezd feledésbe menni. A *Benkő Károly* említette⁹ *Czigla-tető*ről például ma senki sem tud. De éppen így hiába kerestem a *Bándi ágy, Padkaré, Lúdazsdomb, Tekenős* és *Pusztaszőlő* nevet a nép ajkán, senki sem tud róluk. Pedig a református egyház jegyzőkönyveiben a ma élők idejében is említetnek. A tunyaság az oka annak is, hogy ősi helynevét olyan könnyen felcseréli az idegentől adottál *Kas ~ Kozba, Csender ~ Hula, Marosi ~ Mărășești, Akasztója ~ Komenda*).

Ezek után rátérek az egyes helyneveknek betűrendben való vizsgálatára. A gyűjtemény könnyű használhatósága szempontjából még a következőket bocsátom előre. A helyneveket fonetikus, vagy a forrásokban leggyakoribb leírású alakjukban vettem fel. A főhelynevek mellett figyelemmel voltam a származékokra is; a helynév után a []-be tett szám a névnek a helynévtérképen való elhelyezkedését jelöli, az ezután ()-be tett rövidítések a terület talaj- és gazdálkodási viszonyaira vonatkoznak. Az utána következő évszám a helynév legrégebb előfordulási idejét jelöli; az évszámok utáni betűszerinti idézetek a helynév leírás módjára, a terület eredeti gazdasági és helyrajzi meghatározására vonatkozó adatokat tartalmazzák. Ezek felsorolása után saját magyarázatom zárja be az egy helynévvel kapcsolatban elmondandókat. A *-gal jelöltek ma is élő helynevek.¹⁰ A helyszíni gyűjtés során Pap Gyula 93 éves, Gál Ferenc 77 éves, id. David Alexandru 75 éves, Lazaruț Raveca 70 éves, Baranyai Sándor 53 éves és néhai Baranyai István 44 éves jó határismerők segítségét vettem igénybe. Általában a gyűjtés és feldolgozás folyamán is *Szabó T. Attilának* a helynévtörténeti tanulmányok szerkesztésével kapcsolatban lefektetett elvei szerint járam el.¹¹

⁸ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. IV, 208.

⁹ Benkő Károly: Marosszék ismertetése. 1860—1.

¹⁰ Rövidítések: *á.* = árok, *e.* = erdő, *gy.* = gyümölcsös, *f.* = forrás, *k.* = kaszáló, *kt.* = kert, *l.* = legelő, *p.* = patak, *r.* = rét, rumén (népnév), *sz.* = szántó, *szó.* = szőlő; *tn.* = terméketlen és *ú.* = út.

¹¹ Miért és hogyan gyűjtsük a helyneveket? Erdélyi Iskola 1937/38. évf. 1—4. sz. és kny. — Nireș—Szásznyires település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században. Tudományos Füzetek 91. sz. Kolozsvár. 1937. — Dês helynevei. Erdélyi Tudományos Füzetek 101. sz. Kolozsvár, 1937.

**Adós* [49] (sz., r., l., k.). 1614 előtt: *Ados* (sz.). 1673: Az Also Fordulóban: *Ados* (sz.). 1745: Az Also Fordulóban: Az *Adoss* nevű helyben (sz.). — Kiterjedt határrésznek a neve a Kígyóhagymás [70] és Hidegvölgy [43] között. A tóparti részén, a Kápolna [52] körül fekvő hajdan az elpusztult és Bándba beolvadt *Adósfalva*. A nép ajkán élő hagyomány szerint nevét onnan kapta e határrész, hogy soványsága miatt a gazdáknak mindig *adós* maradt.

**Adósbérce* [48] (l., sz.). 1733: Az Also Fordulóban: Az *Ados Bértzin* (sz.). — Az Adós [49] gerebenesi határszéli neve.

**Adóészka* (sz., k.). 1762: Az Also Fordulóban: Az *Ados Észkán* (sz.). — Az Adós északos oldalát jelöli.

**Adósfara* (sz.). 1856: Tul a' Ton az Also Fordulo Határban: Az *Ados faran* (sz.). — Az Adósnak [49] hátsó, Gerebenes felőli részeit jelöli.

**Adósfenek* (sz., r.). 1856: Tul a' Ton az Also Fordulo Határban: Az *Ados fenékbe* (sz.). — Az Adós [49] völgyfenekét jelöli.

Adóshígyya. 1714: *Ados hidjánál*. Az Adós patakán [51], a völgy bejáratánál épült híd lehetett.

Adóshígygán fejjül (sz.). 1856: Tul a' Ton az also Fordulóban: Az *Ados hidján fejjül* (sz.). — Az Adóshígyya feletti földek neve lehetett.

**Adóskútan fejjül* (sz.). 1856: Tul a' Ton az Also Fordulóban: Az *Ados Kutan fejjül* (sz.). — Az Adóskúttya [50] körüli szántókat jelöli.

**Adóskúttya* [50] (f.). 1673: Also Fordulo Határban: *Ados kuttyánál* (sz.). 1714: *Ados kuttyai*. 1742: *Ados kut*. 1794: Also Fordulóban: Az *Ados Kuttyánál* egy kender föld (sz.). — Az Adós pataka [51] melletti források neve.

**Adósdal* (sz., k., l.). 1733: Also Fordulóban: Az *Ados Oldalban* (sz.). 1856: A' Ton tul levő Also Fordulóban: Az *Ados Oldalba* (sz.). Tulajdonképpen egy az Adós észka nevű oldallal.

**Adóspataka* [51] (p.). 1729: *Ados patakja* mellett. Az Adós völgyén végig folyó patak neve.

**Adósréttye* (r.). 1802: Bándi also fordulo határban, *Ados réttye* nevezetű helybe, mellynek vic. Kapus felől a' néhai Tóth Pál maradéka, a' Kápolna felől... (r.) — Az Adós [49] alatt, a Kapuspatak jobbparti részén levő rétek neve. Összefoglaló neve a Megye réttye [54], Tóth Pál tanorokja [55] és a környező réteknek.

**Adóstető* [48] (l., sz.). 1856: A' Bándi Tontul levő Also Fordulóban: Az *Ados tetőn* (sz.). — Tulajdonképpen egy az Adós bérce nevű helyel.

**Adósvölgye* (ú.). 1856: Tul a' Ton az Also Fordulóban: Az *Ados útja* hoszába (sz.) — A Kápolnánál [52] az Adós völgybe kanyarodó határút neve.

**Adósvérőfénye* (tn., l., sz.). Tul a' Ton az Also Fordulo Határban: Az *Ados Verőfényin* (sz.). — Az Adós délnyugatnak fekvő, nagybárá kopár oldalának neve.

**Adósvölgye* (sz., k., l.). 1694: *Ados völgye* (l.). 1733: Az Also Fordulóban: *Ados Völgye* (sz.). — Az Adós pataka [51] melletti határrész (völgy) neve.

Akasztofadomb [13] (tn., l.). 1823: Az után mentünk az Erdőnek Napnyugoti végire, holott egy darabb Tövisses lévén A' Szálas Erdő háta megett kívül a Bergenyei határig; ezt a' darabb Tövissést a' Szálas Erdő N. nyugati also vége arányában levő gödrön ki, a' régi *Akasztofa Dombig* a Titt. Curator

Ur a' Ref. Eklaénak. tartotta. — A mai Komenda régi neve. Valamikor kivégzőhely volt, nevét innen kapta.

Akasztóhegy [13] (tn., l.). 1669: *Akaszto hegy* megett (sz.). 1672: *Akaszto hegyenél* (sz.). *Akaszto hegy oldalán* (sz.). — Az Akasztófadomb régebbi neve. A beköltöző románság ajkán *Akästej* ~ *Kästej* lett belőle. A katonai térképezők 1842-ben ez utóbbi alakot vették fel *Kestey* formában. Orbán Balázs ezt magyarosította vissza *Kestely*-re. (I. m. 210. l. 4. jegyzet.)

Almásvölgy. 1696: *Almás völgy* (l.). — Az elpusztult Székely Gerebenes határához tartozott. Valahol a mai Mezőgerebenes határához közel eső völgy neve lehetett.

**Alsószőlő* (sző.). 1671. *Also Szőlő* (sző.). — A Szőlő [118] Alsóhegybeli nyilait jelöli.

**Alsószőlő alatt* (sző.). 1733: *Also Szőlő alatt* (sző.). — Az Alsószőlő alsó végén levő nyilak neve.

Alsótó l. *Uraktava*.

**Állomás-ucca*. Az Árpás utcából az állomásig terjedő utcának 1940-ben adott hivatalos neve.

Árpás [79]. — 1694-ben ez, a Mihály vajda betörésekor elpusztult Székelygerebeneshez tartozott hely Bánd és Gerebenes közt peres hely volt. A Gerebenesi határszélen, a Gerebenesi patak jobbparti szegletének neve volt. Ma *Tégláknál* ~ r. *La Kärämiz* neve van. Árpásnak ma egészen más helyet neveznek; ezt a következő idézet is bizonyítja: 1823: „Az Árpásnál a' Falu N. Nyugoti-Északi szegletinél egy föld, mellynek vicinuss: A' N. Kéleti véginél a' falu véginél lefolyó patak, 's azon tul egy Ivo Kut, az Északi szélinél a' Falun alol levő Tora járo ut.“ A két Árpás közötti összefüggés a következő lehet: a

gerebenesi határszélen levő Árpásról és az attól a falu felé terjedő Árpásvölgyről [72] a faluból ide vezető utat Árpás-utcának nevezték. Amikor az Árpás és az Árpásvölgy helyénév kezdett feledésbe menni, átvitték az Árpás nevet a falu melletti, régebben Gyárfásnak nevezett patakra [60] és oldalra [59].

**Árpásodal* [59] (sz.). — A falu nyugati részén, a Kapuspatak balpartján levő határrész neve.

**Árpáspataka* [60] (á.), 1865: Az Árpás patakára járó lábban (sz.). A falu nyugati szélén, a Malom-utcánál eredő időszakos vízfolyás neve. Régebben *Gyárfás pataka* nevet viselt.

**Árpás-ucca*. 1844: Az *Árpás Uttzába*. — A faluból nyugatra ki vezető utca neve. [294—317. telkek között].

Árpásvölgy [72] (sz., r.). 1671: *Arpás Völgy* (sz.). 1696: *Arpás Völgy* (sz.). 1733: Az Also Forduloban: *Árpás Völgyben* (sz.). — A telekkönyv szerint a Marosiék [68] nevű határrésztől nyugatra, a Vargajukig [78] húzódó völgyes oldal neve. Valószínűleg jó árpatermő volta miatt kapta nevét.

Árpásvölgytere (sz.). 1844: az Also Forduloban: Az *Árpás völgy Terin* (sz.). — Az Árpásvölgy [72] teres részének neve volt.

Árpásvölgytető. 1714: Az Also Forduloban: Az *Árpás Völgy Tetön* (sz.). — Az Árpásvölgy [72] Kígyó-hagymás [70] felőli részét jelölte.

**Árvákerdeje* [134] (e.). 1672: *Arvak erdeje*. 1856: Az *Árvák erdejibe* (e.). — A Csonkásbói [130] délre kiugró, háromszögű csererdő neve, Bánd, Panit és Bergenye határainak összeszőgellésénél. Nevét valamelyik birtokos család árváiról kaphatta.

**Balászgödre* [131] (sz., k.). —

A Csonkás aljában [132] levő gödrös hely neve. A helynév előtagja család- vagy személynevet őriz.

**Balogrétyte* [39] (r.). 1699: Az Also Forduloban: A' *Balog réten* az Kapusi Határ Széljben (r.). 1794: Az Also Forduloban: A' *Balog Rétin* (r.). — A Kapuspaták és Rózsás-pad [40] közötti rét neve. A XVII. században élt, de azóta kihalt *Balog* család nevét őrizi a helynév.

Bándi-ágy. 1669: A' Felső Fordulo Határban: A' *Bandi Agiban* (sz.). 1682: Fodor Gergely hiti után vallja, hogy a' *Bándi Ágyban* ronlott fel egy darab földet (sz.). 1754: A' Felső Forduloban: A' *Bándi ágyban* a' Szőlőre jár véggel (sz.). 1823: A' Felső Forduloban: A' *Bándi ágynál* a' Szálteleki rétre bé menő út mellett Dél felől lenyulo föld; mellynek Vicinussi: A' N. Nyugoti végénél készszántolag (?) Száltelek felé az élen fel induló ösveny. Az Északi szélén ugyan a' Szálteleki völgybe bé ereszkedő út (sz.). 1842: A' *Bándi ágyban* a' Szálteleki út szomszédságában (sz.). 1844: A' Szöllő megett a' *Bándi ágyba* levő föld (sz.). 1881: *Bándi Ágy* (sz.). — A helynévtérképen elhelyezni nem tudom. Bár 1881-ben még az egyházi jegyzőkönyvben említik, mégsem ismerik e helynevet a legöregebbek sem. A nevet a száltelekiek adhatták. A helynév szomszédságában említett Szálteleki-út egy hágószerű nyergen itt vezet át Bándra.

**Bándi-hegy* (e., sz.). — A Komendától [13] a Cigófájáig [129] húzódó vízválasztó hegylánc neve.

Bándi szőlőhegy [118] (sző.). 1856: A' *Bandi Szőlő hegyben* (sző.). — Ma egyszerűen csak Szőlőnek nevezik.

Bodoni útnál [41] (sz., k.). 1678: A' *Bodoni utra* megyen véggel (k.).

1794: Az Also Forduloban: A' *Bodoni útnál* (sz.). — A Hidegvölgy észka [42] kapusi határszélén Mezőbodonba vezető út melletti földek neve.

Borozdoltnyilak (sz., k.). 1844: A' *Borozdolt Nyilak* közt (k.). — Valahol a Hidegvölgyben [43] lehetett és az egyes nyilakat egymástól elválasztó barázdáktól kaphatta nevét.

Borsószér [115] (sz.). 1756: A' *Borso Szerben* (k., sz.). 1844: A' Puszta Szöllő alatt a' *Borso Szerbe* (sz.). 1869: *Borso szer* (sz.). — A Pusztaszőlő [113] és a vasútvonal közötti lankás határrész neve volt. Régebben borsót is termelhetek itt; valószínűbb azonban, hogy vad-borsóban bővelkedő hely lehetett.

**Buturojgödre* [122] (e., sz.). 1856: a' Ton inneti Forduloban: A' *Buturoj Gödrin* szomszédja... a Soos Kut útja (sz.). — A Szálteleki úttól [124] jobbra, a szálteleki határig terjedő sz. és akácerdő neve. Az itt levő Buturoj kútjáról [121] nevezték el a gödrös oldalt. A név a rumén *buturoj* 'csutkó, fatönk' szóból keletkezett.

**Buturojkúttya* [121] (f.). — Valami csutkóról, fatönkéről kaphatta a forrás a nevet. A Szálteleki út [124] jobboldali sáncában van.

**Butykó* [86] (sz., k.). 1856: A' *Butykonál* (k.). — A Derekújja [85] északi, határszéli részének neve.

**Butykókúttya* (f.). 1856: A' *Bityko kutján* alól (k.). — Az időzetben levő *Bityko* vagy elírás, vagy tényleg ez volt a neve akkor. A Butykóban levő forrás neve; itt is valami facsutkó, butykó lehetett, akárcsak a Buturoj kútjánál, — amiről a forrást elnevezték.

**Butykókúttyán alól* (sz., k.). 1856: I. f. — A Butykó kútját alólól környező földeket jelöli.

**Büdöstó* [116] (l., tn.). 1794: A' *Büdös Tonál* egy nagy Láb. N. B. Ennek a Lábnek a végében a' Tsonkás felöll... (sz.). 1805: A' *Büdös Tonál* levő Nova Sessio. 1872: A tavasszal megkezdett téglacsomó a *büdös tónál*... — Közvetlen a falu mellett, a Csonkáspatak jobbpartján levő kepe-hupás hely neve. Ma téglát vetnek itt. A *Fingókút* (l. o.) minden valószínűség szerint itt keresendő és azt a XVIII. század végén kezdhették Büdös tónak nevezni.

**Cigófája* [129] (sz.). 1812: A' Felső Forduloban: A' *Cigófáján* (sz.). — A határ legkeletibb sarkának neve. Ebben a határrészben is volt egy sóskút, a mai országút mellett [128]. Használata nem volt megengedve s tulajdonosa a múlt században betömette. Orbán Balázs szerint (i. m. 209.) kb. 1760—1770 körül egy földcsuszamlás tömör sósziklakat tárt itt fel; ezek azután eliszapolódtak. A hagyomány szerint a napfényre kerülő sötömböket az állatok nyaldosták. A hagyomány azonban a helyet a Verpelőcre [127] teszi Orbán Cigófájával szemben. A helynevet nem tudom magyarázni.

**Cigófájaódal alatt* (sz.). 1856: A' ton innetti Forduloban: A' *Tzigófája oldal alatt* (sz.). — A Cigófája lankásabb részét jelöli.

**Csáki István-ucca*. — A régi *Barompiac-útcának* 1940-ben adott hivatalos neve. Gr. Csáky István akkori külügyminiszter emlékért őrzti [A 396—309. telek között].

Csender [21] (kt., sz.). 1844: A' *Csenderen* felyül egy Sessio. — A falu felső, déli végének neve volt, a falu feletti határrésszel együtt. E helynév az alább következő képződményeivel együtt csak az öregek előtt ismeretes. Eredetét nem ismerem.

Csenderen fejjül (sz.). 1844: l. f. — A *Csender* [21] felett levő magaslat neve volt. Ma *Hulának* [19] nevezik.

Csenderkútya (f.). 1667: mely föld van az falun felyül az *Csender kutra* járóban... alól az *Csender Pataka* határozza megh (sz.). — A B. tkp. 10. telkén levő, elhanyagolt forrás neve volt. Régen csordaitató-hely volt.

Csenderódal (sz.). 1733: A' Felső Forduloban: A' *Csender oldalon* (sz.). — A *Csender* [21] oldalas részét jelölte.

Csenderpataka (p.). 1667: *Csender Pataka*. — A B. tkp. 10. telkén levő *Csender* kútjából eredő és a falu keleti részén északra folyó patak neve volt. Jóidő patakának is (l. o.) nevezték.

Csenderpatak mellett. 1869: A' *Csender patak melletti* (belsőség). — A *Csenderpatak* két oldalán levő belsőségek megjelölésére szolgált.

Csendertető (sz.). 1833: A' F. Forduloban: A' *Csender tetön* (sz.). 1801: a' *Tsende* (igy!) *Tetön* (sz.). 1856: a' *Ton innetti Forduloban*: A' *Csendertetön* az ökör *Tilalmas Szélibe*, az Ország ut... szomszéd-ságában (sz.). — A mai *Hulát* [19] nevezték egykor így.

**Csender-ucca*. 1869: *Csender utza*. — A falu déli részén, a Felsőszegben levő *utca* neve, 1940 óta hivatalosan is.

Csepnődnél (sz., e.). 1742: A' *Csepnődnél* az hatulso labba (sz.). Tovább: A' *Csepnődbe* ismét más föld (sz.). Tovább: Ugyan ott feilyebb az Roka juknál (sz.). — A *Csepnőd* nevű erdő a madarasi határban van s valószínűen ezt az erdőt hívták a XVII. században *Csitmoly cseréjének* (l. o.). A *Csepnőd* mellett levő határrészre, a mai

Kopocselre [88] vonatkozó helynév.

Csetrikert (kt.). 1866: *Csetrikert* (belsőség). — A kihalt nemes család nevét viselő helynevet nem tudom a térképen elhelyezni.

Csitmojcseréje (e.). 1630: Bándnak határát tevő a *Csitmoly cseréjén* innen való él az térre, egy kis csupra megyen által, a másik élre fel. — Tulajdonképpen a helynév madarasi határrészt jelöl. Ma ezt az erdőt Csepnődnek (l. o.) hívják. A *Csith* családnévvel lehet összefüggésben (l. Csükmőgnél). A Csükmőgy [90] (Csith mölgy!) ennek az erdős résznek folytatása a bándi határban.

* *Csonkás* [130] (e.). 1671: *Csonkás* (e.). — A falu keleti határszélén elterülő, főként csereerdő neve. Apró nyilai a földközöség idejére emlékeztetnek. Hogy miért csonkás, nem tudom; alighanem erdőirtás emlékét őrzi.

* *Csonkásajja* [132] (l., sz., k.). — A Csonkás-erdő alatti határrész neve.

* *Csonkáspataka* (p.). 1733: A Felső Fordulóban: A' *Csonkás Patakánál* (sz.). 1745: A' *Tsonkás patakjánál* (k.). — A Csonkásban [130] eredő és a falu északi részén is végigfolyó p. neve.

* *Csonkásrétye* [15] (r.). 1856: A' *Csonkás rétinek* fele (r.). — A Csonkás alja [132] alatt levő, Papatákja [14] melletti rétek neve.

Csorgóköz (u.). 1869: *Csorgó köz* (utca). — A mai Csorgó-uccának régebbi neve.

* *Csorgókútya* (f.). 1733: Az Alsó Fordulóban: a' *Csorgó Kútyánál* (sz.). — A Csorgószakadás [69] nevű helyben levő forrás neve.

* *Csorgókútyán fejjül* (sz., l.). 1745: Az Alsó Fordulóban: a' *Tsorgo Kútyán fellyül* (sz.). — A

Csorgó kútja és a Kígyóhagymás [70] közötti határrész neve.

* *Csorgónál*. 1856: A' tón inetti Fordulóban: A' *Csorgónál* a' Kúpus kutra járo föld (sz.). — Mivel az ivóvízben szegény vidéken a jó forrásoknak nagy szerep jutott, sokat kiépítettek csorgóvá. Így ismeretes egyszerűen Csorgó néven a Csorgó szakadásában [69] levő, továbbá a Lackó csorgója stb. Itt a Csorgótere [25] és a Kiserdő patakában [24] levő Lackó csorgója közti földekről van szó.

Csorgón fejjül. 1756: Az alsó határban: A' *Csorgon fellyül* (sz.). — Egy a *Csorgó kútyán felül* nevű helyel.

* *Csorgópataka* (p.). 1646: felső fordulóban az *Csorgo patakban* (sz.). — A Kiserdő pataka [24] falubeli, — Lackó csorgóján alóli szakaszát és a Csorgó szakadásában [69] levő időszakos vízfolyást nevezik így.

* *Csorgószakadás* [69] (sz., l., á., k.). 1856: A' Ton tul levő Also Fordulóban: A' *Csorgo Szakadásba* (sz.). — Omladásos hely neve a Kígyóhagymás [70] és Árpásvölgy [72] között.

* *Csorgótere* [25] (sz.). — A Hálál útja [26] és a Kiserdőpataka [24] közti téres hely neve. A Lackó-csorgójáról nevezik így.

* *Csorgó-ucca*. — Malom-utcából nyíló s a Kiserdő patakában [24] levő Lackó csorgójához vezető utca neve. 1940 óta hivatalosan is ez a neve. [A 249—245. telek között.]

* *Csorgóútya* (ú.). — A Csorgó-utca határbeli folytatása. Régen Telek-útnak, Kapusra járó útnak is nevezték.

* *Csükmőgy* [90] (sz., k., r.). 1617: Vagyon a *Csit mölgyben* egy nagy föld (sz.). 1640: *Csüt mögy*. 1654: *Csit mögy*. 1669: *Csütmöld*.

1671: *Csük mölgy*. 1673: *Csütt mölgy*. *Csük mögy*. 1714: *Csük mögy*. 1729: *Csükvölgy*. 1762: *Tsük völgy*. 1801: *Csükmögy*. 1807: *Csük-mölgy*. 1823: A' Felső Forduloban: A' *Tsükmölgyben* (sz.). 1844: A' Felső Forduloban: A' *Csükmögybe* (sz.). 1856: Tul a' Ton a' Felső Forduloban: A' *Csükmögybe* (sz.). — A helynév előtagja eredetileg *Csit* volt és valószínűleg az 1602. évbeli Básta-féle összeírásban szereplő *Csit-* (Péter) család nevével van összefüggésben. Utótagját *völgy*-nek is írták, mondták, amiből sejtjük, hogy a „*mölgy*“, „*mögy*“, „*möd*“ az „*áj*“ mellett a régi magyar nyelvben szintén „*völgy*“-et jelentett. Talán a „*mölgy*“-ből lett „*völgy*“ szorította ki az „*áj*“ szót. A *Csükmögy* név különben egy hosszú völgyet és felette a *Csükmögy* patakától [95] és útjától [96] nyugatra egy dűbös-dombos magaslatot jelöl. Valahol itt feküdt a hasonnevű falu.

Csükmögybérce. 1745: *Csütmögy bérte* (sz.). — A mai Kopocsel [88] nevű határreszt jelölte.

**Csükmögyészka* (sz., k.). 1794: A' Felső forduloban: A' *Csütmögy Észkán* (sz.). — A *Csükmögy* [90] északi részeinek neve.

**Csükmögygödre* (sz.). 1856: Tul a' Ton a' Felső Forduloban: A' *Csükmögygödrin* az után alol (sz.). — A *Csükmögy* [90] tetején, a dombok közti gödrös rész neve.

**Csükmögyódala* (sz.). 1642: Felső Fordulo Határba: A' *Csükmölgy oldalon* (sz.). — A *Csükmögy* pataka [95] jobbparti oldalának neve.

Csükmögypaggya. 1865: A' Ton tul a Felső Forduloban: A' *Csükmögy padján* (sz.). Ugvan a' *Csükmögy padan* (sz.). — A *Csükmögy* verőfényén [91] felül, a Hurubák

útjától [93] nyugatra fekvő, pad-szerű magaslat neve volt.

**Csükmögypataka* [95] (p.). 1714: A' Felső Forduloban: a' *Csükmögy patakjánál* (sz.). — A *Csükmögyben* [90] déli irányba folyó patak neve.

Csükmögytorka. 1794: A' Felső Forduloban: A' *Csükmögy torkában* (sz.). 1844: A' Felső Forduloban: A' *Csükmögy Torkába*, az Egerházi Tova mellett (sz.). — A *Csükmögy* [90] völgybejáratánál levő, mindkét oldali földeket jelölte.

**Csükmögyúttya* [96] (ú.). 1733: A' Felső Forduloban: a' *Csükmögy Uttya mellett* (sz.). 1791: A' *Csükmögy uttyánál* (sz.). — A Gerebenesi országútból a *Csükmögy* völgyébe térő halárút neve.

**Csükmögyverőfénye* [91] (sz.). 1714: Felső Forduloban: A' *Csükmöd Verőfényin* (sz.). 1823: A' Felső Forduloban: A' *Tsükmölgy verőfényében*, Vicinussi... N. Nyugot felől az ott levő forrásnak Árká az Eke Ut mellett (sz.). 1856: A' Ton tul a' Felső Forduloban: A' *Csükmögy Verőfényin* a' patakan tul (sz.). — A *Csükmögyben* [90] a Gerebenesi országút feletti napos oldal neve.

**Derekújsa* [85] (sz., k., l., á.). 1630: Tudom azt, hogy az a három falu a Feketét három részre osztá... a *Drekulia* is akkor a Bándiaknak jutott (Benkő i. m. 310.). 1651: *Drakulia* (k.). 1669: *Darakulya* (k.). 1695: *Darakuja*. 1733: *Derekulya*. 1745: *Derekulya*. 1745: *Derekulya*. *Derek ujsa*. 1794: *Drakulya*. 1795: *Derekulya*. 1823: *Drekulya* (sz., k.). 1856: *Drekula* (k.). 1869: *Drekula*. — A határ északnyugati csücskének, egy földrajzilag külön álló résznek a neve, mely a XVII. század folyamán ke-

rült Bándhoz. Azelőtt Fekete nevű falunak a határát képezte, amely falu Mihály vajda idejében elpusztulván, határa a három szomszédos falu birtokához csatoltatott (Bánd, Madaras, Sámsond). A XVI. században községünkben birtokló *Drákulya* László és János nevét őrizheti e határnév. E terjedelmes határrészben, mely ma még Romániához tartozik, népes áll. iskola gyűjti magába a tanyákon lakó gyermekeket.

Derekújjafara. 1669: A' *Darakulya faron* vagyon egy Széna réth, mellynek mindenik végén az ország uttya megyen el (r.). — Ugyanez az egyházi föld 1823-ban a *Derekújja* torkában [84] van. Tehát a két fogalom: torka és fara egy helyet jelöl.

**Derekújjapataka* [87] (p.). — A Feketéről jövő és a *Derekújja* völgyén végig folyó patak neve.

**Derekújjatorka* [84] (sz., k.). A' Felső Forduloban: A' *Drekullya Torkában* egy papi Kaszáló nyil. Vicinuss: N. Keletről az Ország uttya... azon tul az uton kívül az Oldalba Fetske farkulag ki nyulván a' Kaszáló. N. Nyugoti végén a' Gerebenesről a Pogotsára jövő Ut a' leg gödrösebb helyen, mert sokszor azon kívül járnak a' jobb Utért. — A Fekete és Gerebenes felől jövő patakok összetorkolásának nyugati szögletében levő kaszáló és szántóföldek neve.

**Derekújjavölgye* (sz., r., kt.) — A *Derekújja* pataka [87] két oldali részének neve.

**Dinnyés* (falurész). 1797: A' Rátzok Dombja mellett valo Dinnyésbe... 1800: Bírnak az Urak egy fundust a' Rátzok Dombján ismét, vagyis bellyebb az írt falu (Bánd) felé, melly a' Joidő nevű kut felé jö bé véggel. Vic. észak

felöll a' falu közönséges helye, melly ezelőtt valo időkben *dinnyés kertnek* tartatott, most pedig a falu Commune Terrenumai felosztásával nova sessioknak felosztattatott, egy darabig pedig mostan a' Rátzok Dombja alatt Intze jus. Ugyanabban az évben: A' Felső fordulo Hátárban, az falunak also végén, a' *Dinnyés* nevezetű helynek Patakján tul... (sz.). — A falu észak-keleti részén a Palló-, Vas Tamás-, Teleki- és Dinnyés-utcákat magába foglaló falurész neve. Mint az idézetek is bizonyítják, valamikor dinnyetermelő hely volt.

Dinyeföld-ucca I. *Dinnyés-ucca.*

**Dinnyés-ucca.* — A Dinnyés nevű falurészen végig vezető utca neve; 1940 óta hivatalosan is így nevezik [A 445—490. telek között].

Disunitusok temető dombjok tezején I. *Oláh cinteremte véggel járóban.*

**Dombok alatt* (sz.). 1823: A' Felső Forduloban: A' *Dombok alatt* elé járo Mesteri föld (sz.). — A Dombok között [8] nevű helynek alsó, északi részét jelöli.

**Dombok között* [8] (sz., l.). 1671: A' Felső Forduloban: A' *Dombok között* (sz.). 1714: A' *Dombok között* a' Csük mögyben (sz.). 1732: A' *Dombok között* a' Darakulyára jár véggel (sz.). 1762: Vásáros ut a' *Dombok között*. 1823: A' Felső Forduloban: A' *Dombok között* feljáró papi föld (sz.). Ugyanakkor: A' *Dombok között* egy nagy Domb, a' legalsobb és legvégsőbb Dél Napkelet felé. 1847: A' Ton innetti Forduloban: A' *Dombok között* (sz.). — A falutól délkeleti irányban a Pappatakjáig [14] terjedő 10—15 kerek dombbal megrakott határrészt jelöli. De a csükmogyi [90] dombokat is jelölték ilyen elnevezéssel. Az 1714.

és 1732. évbeli idézet azokra vonatkozik.

Drekulába járó ösvény mellett. 1856: Tul a' Ton a' Felső Forduloban: A' *Drekulába járó ösvény mellett* (sz.). — A Csükmőgyön [90] keresztül vezető, rövidítő gyalogút körüli földeket jelölte.

Egerházigáttya alatt. 1745: *Egerházi gáttya alatt* (r.). — Az Egerházi taván [67] épült gát alatti földeket jelölte.

Egerházimalmán fejjül. 1856: A' Ton túl levő Felső Forduloban: *Az Egerházi Malmán fejjül* (sz.). — Az Egerházi taván [67] épült malom feletti határrész neve volt. Ma a tó sincs meg. Az Egerházi család nevét őrzik e helynevek.

Egerházitanorok. 1856: *Az Egerházi Tanorok* szomszédságába a' falun alól (r.). Ugyanabban az évben: A' Ton túl levő Also Forduloban: *Az Egerházi Tanorokon fejjül* a' Bodoni utnál (sz.). — Két Egerházi tanorok ismeretes. Egyik a Hidegvölgyben [43] volt, a másik a falu mellett ma is *Tanorok* nevet viselő helyen. A *tanorok* régi székelő szó és körülántáncolt, fűzfával körülültetett kaszálót jelentett; ez telen juhkarámul is szolgált (Vö. *Apor Péter*; *Metomorphosis Transylvaniae*. Magy. Tört. Eml. XI, 417).

**Egerházitova* [67] (r., sz.). 1733: *Egerházi Ur Tavánál* (sz.). — A Gerebenesi völgy [73] alsó szakaszán levő határrész neve. Régen tó volt e helyen, melyet malom hajtására dúzzasztottak a tulajdonos Egerházi-ak. A múlt század második felében csapolódott le. Orbán Balázs még látta.

Egerházitova farkába. 1856: *Az Egerházi Tova farkába* (k.). — A tónak Gerebenes felőli részét környező földeket jelölte.

Egerházitován fejjül. 1756: A' Felső Forduloban: *Az Egerházi tován fejjül* (sz.). — Az Egerházi tavától keletre fekvő oldalat jelölte. *Etyházerdeje* I. *Paperdeje*.

Falugáttya. 1778: A' Felső Forduloban: A' *Falu Gáttyán* túl az Toterében (sz.). — A Falu taván épült gát neve volt.

Falun alól az új ásásnál. 1856: *a' Falun alól az Új Ásásnál* (k.). — A Kosbán [61] túl, a mai homokgödörök melletti kaszálókat jelölte.

Falutova (ma sz., k.). 1671: A' *Falu Tova* felől (sz.). 1786: Gál Ferenc megveszi a' *Communitas* osztatlan és eddig hasznavehetetlen helyét a' Bándi *Falu Tován* keresztül járó ut alatt, a' To farkában, Bánd felől vic. Északon a' To folyamatyva, felyül a' Gerebenes felé nyulo Ország uttya, Bánd felől valo végibe egy kerek domb. — Az Urak tavát [62] és Magyarok tavát [111] összekötő völgyes részen volt egy kis tóféleség, amelyet kenderasztásra használtak. Ezt nevezték Falu tavának.

Fejedelemszőlője alatt. 1647: *Vagyon a' Fejedelem szölője alatt* egy nagy szél föld... vic. egy felő' az Ország uttya, más felől a' Teknősbéli kis Bértzetske. Ugyanez az egyházi föld 1756-ban így íratik le: A' Szölő hidgyán fellyül, vic. alól az Ország uttya, felyül a' Kis Teknős Bértze. — E két adat bizonyossá teszi azt, hogy a Fejedelem szőlője a ma Pusztaszőlőnek [113] nevezett hely volt, a faluval szemközt fekvő verőfényes oldalon. A helynév I. Rákóczi Györgyné, Lórántffy Zsuzsánna és fia, II. Rákóczi György bándi birtoklására emlékeztet.

**Fejétkönél* [133] (l., sz.). 1733: A' Felső Forduloban: A' *Fejétkönél* (k.). — A Csonkás [130] és Tilal-

mas [10] közt levő déli oldal neve, melyet az itt előforduló gipsz- (macskasó) től kaphatott.

**Felhágó* [35] (sz.). 1651: az *fel hagoban* az nagi Szőlj föld (sz.). 1669: A *Felhágóban* az alsó határban (sz.). 1671: A' Rosas pad alatt a' *Felhágoban* (sz.). — Az Adóstól [49] délre a Kapuspatakra néző oldal neve. A hely az Adós összefüggésébe tartozik és szomszédos azzal a népvándorláskori temetővel, melyet 1906—7-ben tártak fel (*Kovács István*: A mezőbáundi ásatások. Kvár. 1913.). A név sejteti, hogy ez oldalas helyen, — talán az adós-falviaknak gyakran kellett *felhágniok* valami közös helyhez, amely temető, templom, őrhely lehetett leginkább. Az Órhalomcsúp is ennek a közelében van.

**Felhágójaja* [34] (sz.). — A Felhágó [35] alatti út kétoldali lapályának neve.

**Felhágótere* (sz.). 1856: Tul a' Ton az Also Fordulo Határban: A' *Felhágo terin* (sz.). — Tulajdonképpen egy helyet jelöl az előző helynévvel jelzett területtel.

Feljáró. 1742: Az Also Forduloban: A' *Feljáróban* (sz.). — A felsorolásban az Adós szomszédságába esik. Valószínű a Felhágót értették rajta.

**Felsőszőlő* [118] (sző.). — A nagyhegybeli nyílak neve.

Felsőszőlő kapunál (sző.). 1733: A' *Felső Szöllő Kapunál* (sző.). — A Felsőszőlő bejáratánál levő nyílakat jelöli.

Felsőtő 1. Magyarok tava.

Fingókút. 1733: Uj Bandon a' *fingo Kutnál* vagyon egy kis ház hely, ennek egy felől szomszédja az Ország Uttya, más felől a Patak. 1745: Ujj Bándon (vulgo) a' *Fingo kutnál* a' falu Uttzája és patak között (belsőség). — Ugyanez a belső-

ség 1800-ban a dinnyés kert mellett, a Rácok dombja alatt van leírva (l. a Dinnyés címszó alattiaikat). Tehát e népies nevű kút, azaz forrás a Dinyés nevű falurészben, a Rácok dombja közelében, talán a Büdös tó helyén lehetett. Vagy a forrás vizének szagja, vagy pedig a víz szélhajtó tulajdonsága miatt nevezhették így.

Függő. 1672: Az Also Határban: A' *Függőbe* (sz.). 1756: A' *Függőre* megyen véggel (sz.). — Az Omlás [29] valamelyik meredek szakadását jelölhette.

Függő alatt. 1856: A' Ton innetti Forduloban: A' *Függő alatt* (sz.). — A felsorolásban itt is a Halál útja [26] és Kistelek [30] szomszédsága között van, tehát e helynév jellette terület az Omlásban volt.

**Füzesgát* [38] (r., sz.). 1772: A' Ton innen a' *Füzes gátnál* (sz.). — A Kapus patak balparti részének neve, a Kistelekkel [30] szemközt. A név bizonyítja, hogy a völgy e része is tó volt valamikor és ezt gáttal dűzzasztották.

Füzesgátpataka (p.). 1823: Az Also Forduloban: A' Rosáspadon egy pallag, vic(inusa) a déli végén a' *Füzesgát pataka*. — A Kapuspatak füzesgátbeli szakaszának neve.

Füzesstanorok. 1856: A Gerebenesi réten levő *Füzes Tanorok*, melyet Szekeres László ültetett (k.). — Másik helyen Gerebenesi tanorok néven említik.

Gartzejak. 1794: Az Also Forduloban: A' Kigyohagymás alatt a *Gartzejagnál* (sz.). — Egyszer előforduló helynév, melyet sem magyarázni, sem pontosabban elhelyezni nem tudok.

**Gátorra* [108] (sz.). 1823: A' Felső Forduloban: A' *Gát Orránál* a falu hidján tul levő Föld. Vici

nussi: A' Déli végén a' Too felől a' Popájára ki indulo Eke ut. — A Popájának [106] egy orr-szerű nyúlványa, mely a völgybe mélyen beékelődik és a tó gáttal való megúgását könnyűvé tette.

Gát végénél. 1772: Az Also Forduloban: A' *Gát végénél* (sz.). — A mai Vizimalom [58] nevű helyen volt gát valamelyik végénél elterülő helyet jelölte.

**Gerebenesi akasztófán innen* [77] (sz., l.). 1729: Az Also Határban: A' *Gerebenesi akasztófán inen* (sz.). 1733: A' Gerebenesi Akasztófán belől (sz.). 1791: A' *Gerebenesi Akasztófánál* (sz.). — A Kigyó-hagymáson [70] végigvezető út végénél, a gerebenesi határban van az Akasztófa nevű hely. Ettől a Bánd felé elterülő határrészt jelöli a helynév.

**Gerebenesi erdőnél* (sz.). 1671: Az Also Határban: A' *Gerebenesi Erdőnél* (sz.). — Az Adós [49] határszéli részének a neve. Adósető, Adósbérce [48] néven is említik.

Gerebenesi kútra járó. 1792: Az Also Forduloban: A' *Gerebenesi Kutra járóban* (sz., k.). — A helynévtérképen elhelyezni nem tudom.

Gerebenesi országútnál. 1756: Az Also határban. A' *Gerebenesi Országútnál* (k.). — Abban az időben az országút a Gerebenesi patak jobbparti részén vezetett Gerebenes felé, míg ma a balparton a Csükmőgy verőfénye [91] alatt. Helvénévünk tehát az Árpásvölgy [72] valamelyik szakaszára vonatkozik.

Gerebenesi ösvényen fejjül. 1841: Az Also Forduloban: A' *Gerebenesi ösvényen felyül*, a Nagy Borozda alatt (sz.). — A Kigyóha^{sv}-máson [70] keresztül Gerebenesre vezető rövidítő gyalogút melletti földeket jelölte.

**Gerebenesi patak* (p.). — A Gerebenes felől, a Gerebenesi völgyön [73] végig folyó és a Komlód patakába jobbpártilag szakadó patak neve.

**Gerebenesi rét* [81] (r.). 1782: Az Also Határban: A' *Gerebenesi Réiben* (k.). 1823: A' Gerebenesi Határra rugó két Kaszálóknak... u. m. a *Gerebenesi Réiben*... (k.). — A Setétvölgy [83] alatti rét neve.

**Gerebenesi rét mellett* (sz.). 1844: az Also Forduloban: a' *Gerebenesi Rét* mellett a' Szabo Mihály Tova farkában (sz.). — A tó helyét meghatározni nem tudom, így azt sem, hogy a kérdéses helynév a Gerebenesi rét melyik szélére vonatkozik.

Gerebenesi tanorok I. *Füzes-tanorok.*

**Gerebenesi völgy* [73] (r., sz.). — A gerebenesi határszélétől a Marosiéig [68] terjedő völgy neve.

**Gömbös Gyula-uca.* — A régi Újbánd-utcának 1940-ben adott hivatalos neve. A nagy államférfi emlékét őrzi [273—251].

Gyárfáskút (f.). 1732: A' Falu végén egy föld a' *Gyárfás kutra* jár véggel. 1794: A' *Gyárfásnál*. 1750: Also határban a' *Gyárfás kutnál* (sz.). — Az Árpás pataka [60] balparti részén volt, az Árpás utcától északra. Ma nincs meg, helyét egy kis, posványos nádas jelzi. Ivókút néven is említik régen. Gyárfás családnévet őrizhet a helynév, bár okmányaink ily nevet Mezőbándon nem említenek.

Gyárfáspataka (p.). 1673: *Gyárfás pataka*. 1742: Az Also Forduloban: A' *Djárfás patakára* megyen véggel (sz.). — A mai Árpáspatak résebbi neve volt. Már 1825—26-ban felváltva használták az *Árpás* és *Gyárfás* nevet ugyanarra a helyre

nézve; ezt a református egyház 1825. I. 31. és 1826. V. 20-i jegyzőkönyve bizonyítja. 1825. I. 31.: Holott is elő adja a' D. Curator 1° Hogy az Ekleziának két forduloban 3 Darab földel u: a' Szöllő Hidnál való Láb, az Árpásnál és a Felhagoban levő földek az arenda aloll kiövéen... 1826. V. 20.: ... négyen együtt ki vevék azon két rendbeli Arendákat t. i. a' Hidegvölgybeli Szénafüvet a' hozzá tartozó tizedekkel: és a' Szöllő Hidjánál levő Lábat, a' Gyárfásnál és Felhagoban levő földekkel.

Gyárfásút. 1791: az ut a *Gyárfás utnál* elszakadt. — A régi Gyárfás, ma Árpáspatak [60] mentén, a falu nyugati szélén a tóba és innen a Gerebenesi útra lejáró út neve volt. Ez az út ma nincs meg.

Hajdukert végibe (sz.). 1856: A' Ton inneti Forduloban: A' *Hajdu Kert végibe* (sz.). — A Csorgótere [25] faluhoz közel fekvő részeit jelölte. A Hajdu család nevét örzi.

Hajdukútnál. 1856: A' *Hajdu kútnál* (k.). — A helynév térképén elhelyezni nem tudom.

**Halálúttya* [26] (ú.). 1669: A' *Halál uttyánál* (sz.). 1745: *Halál uttya*. — A faluból délnyugati irányba kivezető határút neve. A hagyomány három magyarázatot is fűz ez út nevéhez. Az első szerint Kistelek és Rózsásfalva lakói ezen az úton vitték halottaikat a közös bándi temetőbe. A második változat szerint két testvér peres dolgot intézni ment a radnóti törvény elébe és ez úton az egyik a másikat agyonütötte. Végül a harmadik a török-tatár dúlások idejébe vezet: ez út mellett véreztek el az Omlás várából az ellenségre lecsapó bándi vitézek.

**Haláluttyán alól* (sz.). 1856: a' Ton inneti Forduloban: A' *Halál*

utján olol (sz.). — A Halál útja [26] nyugati oldalán levő határrészt jelöli.

**Haláluttyán belől* (sz.). 1823: Az Also Forduloban: A *Halál Uttyán belől egy föld* (sz.) 1844: az Also Forduloban: A' *Halál utján belől* (sz.). — A Halál útja [26] melletti földeket jelöli, a Lekence [32] felől.

Határkapataka [14] (p.). 1614 előtt: *Határka pataka*. 1639: also forduloba az *határkában* (sz.). 1647: *Határka patakjára* megyen véggel... vic... a *Határkára* menő gyalogösvény (sz.). — A Pap patakjának régebbi neve. Benkő Károly feltételezi, hogy hajdan eddig terjedt Bánd határa és a patak azért viselte a Határka nevet.

Hegyezdomb. 1669: *Hegyes domb* az Also fordulo határban (sz.). — Elhelyezni nem tudom, hacsak nem az Omlás valamelyik dombját jelölte.

**Hidegvölgy* [43] (sz., k., l., á., tn., sző., gyü., kt.). 1614 előtt: *hidegh völgyben* (sz.). 1642: *Hidegvölgy* (sz.). 1823: Az Also Forduloban: A' *Hidegvölgyben* egy Kaszáló nyil, vic. a' N. Keleti végénél a' *Hidegvölgy* Verőfénves oldala (k.). — A községtől nyugatra fekvő ény.—dk.-i irányú hosszú völgynek és a völgy két oldalának neve. Hűvös léghuzata miatt kaphatta nevét. E kiterjedt határrész faluszerűen tömörült tanyáival, népes állami iskolájával (Bándtól 6—7 km) ma még román fenhatóság alatt van.

Hidegvölgyajja. 1856: A' *Hidegvölgy ajján* (k.). — A Szodostanok [37] körüli határrészt jelölte.

Hidegvölgybe a szőlőnél. 1856: A' *Hidegvölgybe a' Szőlőnél* (k.). — A Pálfigödre [47] melletti szőlőről van szó és az e körül elterülő kaszálókról. E helyen ma nincs szőlő.

**Hidegvölgyészka* [42] (sz., k., l.). — A Hidegvölgy északnak fekvő, hosszú oldalának neve.

Hidegvöltyfara. 1669: Az Also Fordulo határban A' *Hideg völgy farán* (sz.). — A Hideg völgy hátsó, Gerebenes felőli részének neve volt.

**Hidegvöltyfenék* (k.). 1856: A' *Hideg völgy fenékbe* a' Szekeres László Szőlőjninél (k.). — A völgy felső szakaszán, a patakmenti részeket jelöli.

Hidegvölgy ösvénye mellett. 1856: A' Ton tul levő Also Forduloban: A' *Hideg Völgy Ösvénye mellett* (sz.). 1714: A' *Hideg völgyben az Ösvény mellett* (sz.). — A Hidegvölgybe vezető gyalogjáró melletti földeket jelölte.

**Hidegvöltypataka* (p.). 1733: A' *Hideg Völgy Pataka* mellett (k.). 1856: Tul a' Ton az Also Forduloban: A' *Hideg völgy pataka* mellett (sz.). — A Hidegvölgy fenékén végigfolyó és a Kapuspatakba jobbbpartilag szakadó p. neve.

**Hidegvöltytető* [46] sz., k., l., á.). 1673: A' *Hideg Völgy Tetőn* (k.). 1823: Az Also Forduloban: A' *Hideg völgy tetőn* egy nagy szénafű. Vic. Az Északi szélén kívül a' Gerebenesi határ; a' N. nyugoti végén a' Kapúsi határ (k.). — A határ legnyugatibb csücskének neve.

**Hidegvöltytorka* [36] (sző., sz., r., k., gyü.). 1639: *hidek volg torkon* (sz.). 1733: Az Also Fordulo határban: A' *Hideg Völgy torkában* (sz.). 1856: A' *Hideg Völgy Torkába* (k.). — A Hidegvölgy bejáratának kétoldali neve. E helyen, a Hidegvölgy pataka balparti részén levő lankás dombon népvándorlásokori temetőt tárt fel 1906—7-ben. dr. Kováts István (l. a *Felhágó* címszónál elmondottakat).

**Hidegvölgyverőfénye* (l., tn., sző., gyü., sz.). 1671: A' *Hidegh völgy Torokba a' Verőfénybe* (sz.). 1823: Az Also Forduloban: A' *Hideg völgy verőfényében*, melly a' Hideg völgynek N. Keletre fekvő oldala, egy darab Kaszáló... Vic. Az Északi szélén az úgy nevezett Pálfi gödre között és ezen Canonica gödör között felnyuló élnék közepe végig ki (k.). — A Hidegvölgy délnyugatnak fekvő hosszú oldalának neve, a Pálfi [47] és Sándor Pál szőlője [36] között.

Homorod. 1672: A' *Homorodban* egy hold föld az Tövises Gátnál az Uj Gáton alol (sz.). — Egyszer előforduló helynév. Valahol az Urak tava [62] körül lehetett.

**Homvéd-uca*. — Gerebenesről jövő és a Vásárhelyi útig terjedő utcának 1940-ben adott hivatalos neve. [363—391. telkek között.]

**Horgas* [110] (sz.). — A Pusztaszőlő [113] és a Madarasi út közötti út neve, talán az út kanyarodó, horgas voltáért.

**Horthy Miklós-tér*. — A Piacnak 1940-ben adott hivatalos neve.

**Hosszúhegy* [94] (sz.). 1669: A' *Hosszu Hegynél* (sz.). — A Csükmőgyben [90] a madarasi határszélig húzódó hegy neve.

**Hula* [19] (sz.). 1812: A' *Hulánál* (sz.). — A Csender [21] nevű helyet a múlt század elején kezdték *Hulának* nevezni. A név a románok ajkán keletkezett és a hagyomány szerint az 1848-ban ott kivégzett románokkal van összefüggésben. A 48-as kivégzésekre hiteles adat nincs, de maga a helynév ezt megelőzőleg már írásban előfordul. Így a hagyomány a Horaféle lázadáskori esetleges kivégzések emlékét őrizheti. A *Hula* név

szorosan az Uralyi út mély bevágására vonatkozik. Valami összefüggés a hegy élet nyeregyszerűen átvágó út és a *Hula* név között is lehet (l. *Orbán Balázs* i. m. 219. l-on a malomfalvi *Huláról* mondotakat).

**Hurubáknál* (sz.). 1791: A' *Hurubákon hátul* (sz.). 1823: A' Felső Forduloban: A' *Hurubáknál...* Vicinussi: A' Déli végénél egy nagy mosás közt lefolyó Patak (sz.). — A Hurubák útja [93] és Hurubák vagy Jákóbpataka [92] között és körül levő földek neve. Régen e helyen sok dinyét termeltek és az őrzés céljából itt összetákolt *hurubáktól* (kunyhók) vette nevét a hely.

Hurubákpataka l. *Jákóbpataka*.

**Hurubákúttya* [93] (ú.). — A Csükmőgy dombjai közé félkör alakban felkanyarodó határút neve.

Istendombja (e.). — *Orbán Balázs* (i. m. 109.) említi e helynevet és a hozzáfűződő hagyományt. Egyebütt nyomát nem találom. Az Árvák erdejének [137] legmagasabb dombjára vonatkozik. A hagyomány szerint nevét onnan nyerte, hogy a tatárdúláskor az idemenekülteket a sűrű erdőségben megvédte az isteni kegyelem.

Ivókút. 1652: Az kert megett való *Ivo Kuton* fellyül (sz.). 1823: Az Árpásnál a' falu N. Nyugoti—Északi szegeletinél... Vic. A' N. Keleti végénél a' falu végénél lefolyó Patak 's azontul egy *Ivo Kut*. (sz.). — A Gyárfás kútjának régebbi neve.

**Jákóppataka* [92] (p.). 1856: A *Jákobb patakanál* (k.). — Hurubák patakának is nevezik. Inkább csak vízárók a Csümmőgy verőfényében [91]. Nevét nem tudom miféle *Jákóbtól* nyerhette.

**Jákóbrétye* [74] (r.). 1856: A' *Jákob rétyinél* (r.). — A Gerebenesi

völgyben [73] a Jákóbpataka betorkolásával szemközt elterülő rét neve.

Jóidőkút. 1742: Az *Joido* nevezetű *kut* felől való utzában. 1800: *Joidő nevű kut*. — Helyrajzilag pontosan meghatározni nem tudom. A Jóidő- vagy Csenderpatakához közel lehetett (l. a Dinyés címszó alatti idézetet 1800-ból). A XVIII. században még élt *Jóidő* család nevét őrizte meg e helynév. *Orbán Balázs* téves olvasás folytán írt *Jvidőt*.

Jóidőpataka (p.). 1856: A' *Jo idő pataka* mártján (belsőség). 1869: Osvát oldal alatt az uton alol *jo idő pataka* mellett (belsőség). — A Felszegben (10. telek) eredő és az Oldal alatt végig folyó p. egyik neve. Csender pataknak is nevezték.

**Kapusibérc* [45] (sz., k.). 1856: A' Hideg völgyben a' *Kapusi Bértzen* (k.). — A szomszédos Mezőkapusról nevezik e helyet.

**Kapuspatak* (p.). — A Komlódnál eredő és Bándon keresztül Kapus felé folyó Komlódpataknak Bándon alóli szakaszát nevezik így.

Kapusra járó út (ú.). 1823: Vic. az Északi végén a' *Kapusra járó út*. U. a. A' *Kapusra járo uton tul*. — A mai Csörgő útnak régi neve a Kiserdő pataka [24] és Csörgő-tere [25] között. Az Omlás szakadásai közt [29] régen ezen az úton jártak Kapusra.

Kapusra járó úton túl. 1823: Az Also Forduloban. A' *Kapusra járo uton tul* (sz.). — A helynév a mai Csörgőterét [25] jelölte.

Kas l. *Kozsba*.

Kálmánykút (f.). 1745: Az Also Forduloban: A' *Kálmány Kuton felyül* a' közép élre jár véggel (r.). — A Középél a Csümmőgyben lehetett, így a kihalt *Kálmán* család nevét őrző kút is valahol ott lehetett.

Kálnoki malom előtt. 1856: A' *Kálnoki malom előtt...* a Tók és a Malom ut szomszédságában (k.). — A mai Vizimalom [58] melletti határrész neve volt. A gr. Kálnoki család nevét őrzi.

**Kálvín János-uca.* 1940-ben adott hivatalos neve annak az utcának, melyben 1884-ig a református parókia, a templom, a mesteri lakás és iskola állott [A 81—544. telkek közt, a Csender patakon át].

**Kánonika* [75] (sz., r.). 1823: Az Also Fordulóban: A' Gerebenesre menő kisántzolt Ország Utan belől levő Papi *Canonica.* — A Gerebenesi rét [81] és -völgy [73] közötti területre vonatkozó helynév. A közföldek felosztásakor (1786) a református, róm. katolikus és görög katolikus egyház papjai e határrészt is *canonica porcióként* kapták. Innen a név.

Kápolna [52] (sz.). 1614 előtt: Az *Kápolna* végében (sz.). 1733: Az Also határban: A' *Kápolnánál* (sz.). — A Megye réttye [54] feletti magaslat neve. Orbán Balázs feltételezi, hogy Adósfalva kápolnájától nyerhette nevét.

Kápolna alatt. 1797: A' *Kápolna alatt* vagy Pásintos Kutnál (r.). — Tulajdonképpen a *Kápolna* alatt elterülő Megye réttyére vonatkozó helynév.

Kápolnaészka. — Orbán Balázs (i. m. 208.) említi.

Kápolnafara. 1614 előtt: *Kápolna farában* is tudom, hogy töröt vala Szabo Bertalan egi földet fel. — A *Kápolna* hátsó, Kigyóbagymás [70] felőli részét jelölte.

Kápolnaóval. 1742: A' *Kápolna oldalban* (sz.). — A *Kápolna* oldalas részének neve.

**Kápolna-uca.* — A falu déli részén a Csender és Kiserdő utcát összekötő utca neve. Ezen elneve-

zését 1940-ben kapta az e helyen régebben feküdt római katolikus kápolnáról.

Kápolnaverőfénye. — Orbán Balázs (i. m. 208.) említi.

Kenderesvölgy. 1678: Az Adosban az *Kenderes Völgyön* felyül (sz.). 1742: az Adosban a' *Kenderes Völgybe* (sz.). — A fordulás gazdálkodás idejében a kendert ebben a határrészben termesztették.

Kerekdomb. 1733-ban Ó-Bándon említik. Itt talán a régi református temetődombot [B. tkp. 103] jelölte. 1844-ben a' Szőlőben [118] említenek egy *Kerekdombot*.

Kerekhegy (sző.). 1726: A' *Kerek hegy* nevü Szőlő hegy (sző.). — Az előbb említett Szőlő-beli [118] *Kerekdombot*, egy lecsuszamlott dombot jelöl.

Kerekhegy alatt. 1733: A' *Kerek hegy alatt* (sz.). — A *Kerekhegy* alatt elterülő határrészt jelölte.

Kerektónál (sz.). 1671: A' Sugóban a' *Kerek Tonál* (sz.) 1781: A' Csütmögyben egy föld, a' *kerek Tora* jár ki véggel (sz.). — A Sámsondi úttól [99] balra, a Sugó [104] völgyében volt e tó. Ma egy kis, kerek nádas jelzi helyét. Az öregek még áztattak benne kertet.

**Kertekfejje* [6] (sz.). — A falu keleti részén, a kerteken felül levő határrész neve. Régen *Osváttető*-nek is nevezték.

**Kigyóbagymás* [70] (sz., l., k.). 1642: *Kigyóbagymás* (sz.). 1671: Az Also határban: A' *kigyo Bagymáson* (sz.). 1844: Az Also Fordulóban: A' *Kigyóbagymáson*, vicin. alol a' Marosi fiak (sz.). — Az Adós [49] és az Árpásvölgy [72] között, a *Kápolnától* [52] a Gerebenesi akasztófaig [77] nyúló hegylapály neve. Az e határrészben bőven előforduló kigyóbagyma (vad jácint) nevű növényről kaphatta nevét.

**Kigyóhagymásajja* (sz., k.). 1669: Az Also Forduloban: A' *Kigyo hagimas alat* (sz.). 1712: a' *kigyo hagymas alyan* (k.). — A Kigyóhagymás tófelőli részének neve.

**Kigyóhagymástető* (sz., k., l.). 1669: Vagyon a' *Kigyohagymas tetön* egy jo szél föld (sz.). — A Gerebenesi akasztófa [77] körüli határrészt jelöli.

Kijátóhegy [7] (sz., kt.). — A Kertekfejje legmagasabb pontját jelöli a nép ajkán élő, de okmányokban sehol elő nem forduló helynév. A hagyomány szerint régen itt kiáltották ki a hirdetésekét.

**Kincses* [112] (sz., r.). A' Felső Forduloban: A' *Kintsesben* (sz.). — A Szőlőmegett [119] a Komlód-és Szálteleki-patak összetorkolásánál levő magasabb lapály neve. Itt feküdt hajdan Kincsesfalva.

**Kincsesdomb* (sz.). 1642: A' *Kintses Dombon* (sz.). 1733: A' Felső Forduló Határban: A' *Kintses Dombnál* (sz.). — Az előbbi helynév jelzette terület magasabbban fekvő részének neve. E helyen 1938-ban egy sérült római pénzt kaptam, melyen „*concordiae*“ felírás volt csak kiolvasható.

**Kincseskút* (f.). 1856: a' Ton innetti Forduloba: A' Szölő meget a' *Kintses Kutja* rendibe (sz.). Tovább: A' *Kintses Kutnál* az ut hosszába fejjül Szekeres László alól az Ország ut (sz.). — A Kincses tóparti részén, a Madarasi út mellett levő forrás neve. A hozzá fűződő mondát Orbán Balázs írja le (i. m. 207). A kút körül fekvő Kincsesfalva keresztyén lakóit Vatha lázadásakor az őshitre visszahajlott székelyek üldözöbe vették; ezek harangjaikat, templomi ékszereiket s magán kincseiket

is nevezett kútba temették el; ott vannak most is s csendes éjeken hallhatni a harangok zúgását, de a bűvölet által kötve tartott harangokat és kincset onnan kivenni nem lehet. — A mult század második felében a kincs után kutatva, az egykor bővizű forrást úgy összetörték, hogy ma csak egy posványos hely jelzi hollétét.

**Kincseskutan fejjül* (sz.). 1856: A' *Kintses kuton fejjül* (sz.). — A Kincseskút feletti határrészt jelöli.

Kincsesverme. 1732: A' *Kintses Vermibe* (sz.). — A Kincses valamelyik mélyedését jelölhette.

**Kiserdő* [23] (sz., k.). 1671: A' *Kis Erdőnél* (sz.). — A Csorgóterétől [25] a Kistelekig [30], az Omlástól [29] az uralyi határszélíg terjedő határrész neve. Valamikor erdő díszlett e helyen, amit a név mellett a hagyomány is bizonyít.

**Kiserdőbérce* (sz.). 1759: A' *Kis erdő bértzin* (sz.). — A Kiserdő hegyéli részét jelöli.

**Kiserdőészka* (sz.). — A Kiserdő északos oldalának neve.

**Kiserdőgödre* (sz., á., k.). 1794: Az Also Forduló határban: A' *Kis Erdő Gödrin* (sz.). — A Kiserdő-patakának [24] felső, időszakos vízárkát jelöli.

**Kiserdőlapossa* (sz.). 1792: A' *Kis erdő lapossán* (sz.). — A Kiserdő téres magaslatának neve a falu déli szélénél.

**Kiserdőn fejjül* (sz.). 1673: A' *Kis Erdőn jellyül* (sz.). A Kiserdő uralyi határszéli részét jelöli.

**Kiserdőpataka* [24] (p.). 1733: A' *Kis Erdő pataka*. 1823: Az Also Forduloban: A' *Kis Erdő patakának* Északi szélére járo Mesteri föld, a' Catholicusok Temetőjével által ellenben. Vic.: A' Déli Végén a' *Kis Erdő pataka*; az Északi végén a' Kapusra járo ut (sz.). 1856: A'

Ton innetti Forduloban: A' *Kiserdő patakára* jároban (sz.). — A Kiserdőészknán eredő és a falun keresztül folyó kevés vizű p. neve. A Szőlő hídján [B. tkp. 421. és 422. telkei között] felül egyesül a Csender patakával, hogy közvetlen a híd mellett ömöljenek bele a Csonkás-patakába.

**Kiserdőtető* (sz.). 1732: a' *Kis Erdő tetőn* (sz.). 1781: A' *Kis Erdő tetejin* (sz.). — Egy helyet jelöl a Kiserdőbércével.

**Kiserdő-ucca*. — 1940-ben adott hivatalos neve a Kiserdőre vezető utcának [68—49. telek].

Kiserdő végibe. 1669: A' *Kis Erdő végiben* (sz.). — A helynév sejteti, hogy az idézett évben mintha még erdő lett volna e helyen.

**Kiserdővölgye* (sz., k.). 1673: A' *Kis Erdő Völgyiben* (sz.). — A Kiserdő pataka [24] völgyét jelöli.

**Kismalomrét* [57] (r., sz.). — A Vizimalom [58] alatti határrész neve.

Kisszőllőhegynél. 1671: A' *Kis Szőlő hegynél* (sz.). — Az Alsószőlő melletti földeket jelölhette.

Kistanorok (k.). 1856: A' *Balog réten a' Kis Tanorok* (k.). — A Balogréttyének [39] egy részét jelölte.

Kistekenőzsbérce. 1756: a' *Kis Tekenős Bértze*. — A Pusztaszőlőben [113] egy teknőszerű vápa felett levő domb bércét, tetejét jelölte.

**Kistelek* [30] (sz., l., tn.). 1668: A' *Kis Telekben* (sz.). 1792: A' *Kis telekben* (k.). — A határnak déli részén, az uralyi határszélen levő déli oldalnak a neve. Ezen a helyen feküdt Kistelekfalva.

**Kistelegbé a patak mellett* (sz.). 1856: a' Ton innetti Forduloban: A' *Kis Telekbe a' patak mellett* (sz.). — A Kistelekpataka körüli határrészt jelöli.

**Kistelegbérce* (l., sz.). 1669: A' *Kis Telek bertzén* (sz.). — A Kistelek Kiserdő felőli magas részének neve.

**Kistelekpataka* (p.). — A Kistelek [30] alján, a Kapuspatakba balpartilag szakadó, kevés vizű patak neve.

**Kistelektető* (l., sz.). 1772: A' *Kistelek tetőn* (sz.). — Egy helyet jelöl a Kistelekbércével.

**Kistelekverőfénye* (sz., l.). 1745: A' *Kis Telek Verőfényében* (sz.). — A Kistelek délnek fekvő oldalának neve.

Kistófarkán fejjül. 1668: A' *Kis Tonál* (sz.). 1671: A' *Kis Tofarkánál a' Tetőn* (sz.). 1754: A' *Kis tofarkán jelyül a' Határka patakra jároban* (sz.). — Az emlékezel szerint a Dombok között [8] volt egy kis tó, melyet — Lazarus Raveca szerint — *Tául popi*-nak (Pap tója) neveztek és a Dálma popi (Pap dombja) mellett volt. Ez a domb, vagy annak egy része a tagosítás előtt református papi kanonika-föld volt.

Kis-ucca. 1856: A' *Kis utzában* egy kis fél telek. — Hogy melyik utca viselte e nevet, nem lehet tudni.

Kiszilicvölgye. 1614 előtt: A' *Rosas pad tetőn az Kiszilicz völgye felé* (sz.). — Az egyszer előforduló helynév kapusi területre vonatkozhatott.

**Komenda* [13] (tn., l., sz.). — A régi Akasztófadomb mai neve. 526 méteres magassági pont. A nép minden háromszögelési pontot *Komendának* nevez. Így van gerebenesi, sámsondi, stb. Komenda.

**Komendaódal* [16] (sz.). — A Komenda északos oldalának neve.

**Komlódpatak* (p.). — A Komlódnál eredő patak Bándig terjedő

szakaszának neve. Bándon alól Kapuspatak a neve.

**Kopocsel* [88] (sz.). 1754: A' Felső Fordulo határban: A' *Kopatselnél* (sz.). 1794: *Kopotsel*. 1820: *Kapacsel*. 1843: *Kopotsél*. 1844: a' Felső Forduloban: A' *Kopatselnél* (n.). 1892: *Kapacsel*. — Román eredetű helynév a *kopáčel*, 'szálfácska' szóból. A madarasi határ e részén van a Csepnőd (1630-ban Csitmoly) nevű erdő; ennek határszéli szálfáitól nyerhette nevét.

**Kopocselúttya* [89] (ú.). — A Csükmőgyúttjának [96] folytatása a Kopocsel felé.

**Kopocselúttya mellett* (sz.). 1856: A' Ton tul levő Felső Forduloban: A' *Kopotsel utja mellett* (sz.). — Az előbb említett határút melletti földeket jelöli.

**Kovácskert* (gyü.). 1669: A' *Kovátskert* (kt.). — A falu délkeleti csücskében levő kertes oldal neve. Lazaruț Raveca szerint e nagy kertet a Kovácsok őse egy híres lóért kapta réges-régen.

**Kovács Ödön-ucca*. 1940-ben adott hivatalos neve a Csender-utcából balra nyíló és a patakon átmenve az Oldalalja-utcában folytatódó utcának. A falu szülötte, dr. Kovács Ödön (1844—1895) mult századbeli református teológiai tanár nevét viseli.

**Kozsba* [61] (különálló falurész). 1733: Az Also Forduló határban: Vagyon a' *Kasban* egy darab föld (sz.). 1762: A' *Kassban* (sz.). 1856: A' Ton innetti Forduloban: A' *Kasba* (sz.). 1869: Az uj Ország ut mellett *Kasba* magyar mulat(?) (házhely). U. a. Uj Ország ut *Kas* magyar mulat. 1872: holnap kezdesse meg a Curator úr a fővény hordást a *Kosba* nevű helyről. — A mult század második felében alakulhatott át a *Kas* helynév

Kosbá-vá. A *Kosba* alak a románból való visszakölcsönzés. A magyarnak a *Kasban* volt földje, a *Kasba* ment dolgozni; ez állandóan hallott magyar ragos alak hatására a román lakosság a helynevet *Koźba* alakban vette át. Ezt kölcsönözte vissza a magyar s ma a hely *Kas* nevére nem emlékszik senki. 1940-ben visszakarta a hely eredeti nevét, de azért lakói most is a *Kozsbában* laknak. A falutól nyugatra fekvő, újonnan épült falurész neve.

Kőkút. 1642: also forduloban: a' *Köknálnál* (sz.). — Hogy a határnak melyik részére vonatkozott, nem tudom meghatározni.

**Körtefaúttya* [105] (ú.). 1715: A' *Körtvélyfánál valo ut*. — A Pópáját [106] északról megkerülő határút neve. A név az út felső végénél volt jó gyümölcsű vadkörtefától (körtevény) ered.

**Körtefaúttján* alól (sz.). 1856: Tul a' Ton a Felső Forduloban: A' *Körtvefája utján alól* a' Sugo északán (sz.). — A Körtefaúttjától északra fekvő határrész neve.

Középl. 1671: A' *Közép élen* (sz.). — Elhelyezni nem tudom. A Csükmőgyben [90] lehetett.

**Középsőszőlő* (szó.). 1729: A' *Középső Szőlő hegyben* also felső bongorával (szó.). — A Szőlő [118] középső részének neve.

**Kripta* [66] (sz., l., tn.). 1869: Réoi Ország ut. Árpás völgy *Kriptánál* magyar mulat (házas telket jelöl.). — A Marosiék [68] feletti domb nevét kripta alakjától nyerhette. Újkeletű helynév.

Küpiškút. 1725: *Küpiš Kut*. 1856: a' Ton innetti Forduloban: A' Csorgonál a' *Küpiš kutra* járo föld (sz.). — Valahol a Lackó csorgója körül lehetett.

**Lackócsorgója* (f.). — A falun

kívül, a Kiserdőpataka [24] balpartján levő jó vizű forrás neve. A múlt században mellette lakó Bartha László (*Lackó*) nevét őrzi. Egyszerűen Csorgónak nevezik és a Csorgótere [25], Csoró-uca ettől nyerte nevét.

Lázár-köz (utca). 1869: *Lázár-köz*. — Talán a mai Zsák-utcát nevezték így az e helyen lakó gr. Lázárokról.

**Lekence* [32] (r., sz.). — A Kapuspatak balparti részén, az országútig terjedő, termékeny határrész neve. A helynév összefüggésben lehet a Kapusi völgy Maros melletti részén fekvő Maroslekence nevű községgel.

Lencsés. 1669: A' Felső Fordulo határban: A' *Lencsésben* (sz.). — Az e határrészben természetlencséről kaphatta nevét. E növényt ma egyáltalán nem termelik Bándon.

Lucernás. 1856: A' Gerebenesi Tanorok végibe a' *Lutzernás* nevű hely (sz.). — Valahol a Gerebenesi rét [81] mellett levő sz. neve volt.

Lúdasdomb (sz.). 1617: A' *Ludas Dombon* alól (sz.). 1823: Az Also Forduloban: A' *Ludas Domb alatt*, az Omlás Szakadáására le jaro föld (sz.). 1881: A' *Ludas domb alatt* (sz.). — Az Omlás [29] egyik földesuszamlás révén keletkezett dombjának neve volt. Talán lúdlegelő volt itt.

Luka (l.). 1694: *Luka* (l.). — A bándiak és gerebenesiek között támadt határper iratában fordul elő e helynév.

**Madarasi-út*. 1869: *Madarasi járo ut*. — Az állomást keletről megkerülő, Mezőmadarasra vezető út neve.

**Magyaroktava* [111] (r., sz.). — A Komlódpatak völgyében, közvetlen a határ szélénél kezdődő és a völgy szélességében húzódó, kb. 2

km hosszú határrész neve. E helyen a múlt század végéig tó volt, amely a híres *Bándi tó* néven volt ismeretes. 1648-ban a tó tulajdonosai, a *tósemberek* a közös és fel nem osztható vagyon használatára nézve egymással szerződésre léptek és tótörvényeket hoztak (Székely Néplap, Marovásárhely. 1866. 6—7. sz.). Ezek szerint a tónak tulajdonosa jobbágy, beházasodás útján sem lehetett; ez azt jelentette, hogy évszázadok folyamán a tó kizárólag *magyar* tulajdonban maradt. Nevét e körülményből kaphatta. A *tósemberek* tótörvénye 1857-ig, tehát több, mint 200 évig volt érvényben; ekkor közmegegyezés, de felsőbb nyomás következtében is székelykereszturi Kovács János feldarabolta a tót. A két századot túlélt testből 32 kis és ugyanannyi nagy nyíl hasadt ki és ment a birtokok magántulajdonába. A víz ekkor már sekély volt, de azért még sokáig halásztak benne. Aztán ezen a tón is beteljesedett a mezőségi tavak végzete. A csekély esésű völgy fenekét feltöltötték az áradások, míg végre a gáttal egy szintbe került a fenék, és a tó megszűnt. Száraz években hatalmas mennyiségű szénát kiad a kövér tófenék. Az utóbbi évek különösen bőséges csapadék miatt tójellegét kezdi visszacapni; buja sás- és nád-erdő verte fel.

Malajistya [20] (sz.). 1856: A' *Malaistyában* az Ökörtilalmas szélire járó lábban (sz.). — A beköltöző ruménség adta e nevet a vizegyes (r. *mäläiste*) helynek, melyet azelőtt Csendernek neveztek. Ma ez a neve is feledésbe ment.

Malajistyatető (sz.). 1856: a' Ton inneti forduloban: A' *Malaistya Tetön* (sz.). — Az előbb említett terület uralyi határszéli neve lehetett.

Malomba járó út. 1869: *Malomba járó ut* (ú.). — A mai Malom-uccának régebbi neve.

Malomfarán. 1772: A' Ton tul a' *Malom farán* (sz.). — A Vizimalommal [58] átellenben, a tón túl is volt egy malom. Az e mögött levő földeket jelölte.

Malomódal. 1742: *Malom oldalon* (sz.). — A Malomtető [28] tóra néző oldalát jelölte.

Malomösvényin fejjül (sz.). 1669: *Malom ösvénye.* 1856: A' Ton innetti Forduloban: A' *Malom ösvényin fejjül* (sz.). — A Malomtető [28] környékén lehetett valahol az a gyalogjáró, mely a Vizimalomba vezetett és amelytől a helynév származik.

**Malomtető* [28] (sz.). 1673: *Malom Tető* (sz.). 1794: Az Also Forduloban: A' *Malom Tetőn* (sz.). — A régi vizimalommal szemközt levő tető neve.

**Malom-ucca* [27] (ú.). — A falu nyugati részén, a régi vizimalomhoz vezető út neve; 1940-től hivatalosan is így nevezik.

Malomút [27] (ú.). 1856: A' Kálnoki malom előtt... A' Tók és a *Malom ut* szomszédságában (sz.). — A Malom-utca falun kívüli folytatásának neve.

**Marasest* [68] (tanyacsoport). — Az elnyomatás huszonkét esztendeje alatt általánossá vált neve a *Marosiék* nevű helynek. Közeli példája annak, hogy milyen könnyen és gyorsan átvesz a falu magyar lakossága egy teljesen idegen helynevet és mond le az ősről. A világháború egyetlen rumén győzelemhelyének, *Mărăsesti*-nek nevét húzták rá ruménjeink (nem hivatalosan) a rokonhangzású *Marosiék* helynévre.

**Margitkút:* — A református temető háta megett, a vasútvonal

mellett cementbe épített csorgó neve. Az egyik vasúti mérnök elhunyt leányának emlékét őrzi.

**Marosiék* [68] (tanyacsoport). — A Gerebenesi völgy [73] alsó szakaszának neve, a Kripta [66] alatt. A ma már csak egy tagot számláló Marosi-család ősfészke volt e határrész. Külön állami iskola működik e helyen, százon felüli gyermeklétszámmal. Még román fennhatóság alatt áll. E helyet a magyarok is inkább *Marasest*-nek hívják.

**Marosiékon alól* (k.). 1856: A' *Marasiékan alól* levő Kaszáló rész. — A Marosiék [68] alatti rétek neve.

Megyelábja (sz.). 1856: A' Ton inneti Forduloban: A' Pap patakjánál a *Megye lábja* jár véggel (sz.). — A református egyház földjének neve. Hat lábból állott és valahol a Pappatakja [14] mellett feküdt.

Megyeerdeje l. *Paperdeje*.

**Megyerettye* [54] (r., sz., kt.). 1794: A' Pásintos Kutnál lévő *Megye Réttye...* mely a' T. Toth Pál ur Tanorogjával határozódik (r.). — A református egyház (megye) rétje volt a tagosításig.

Megyetövisesse (e.). 1866: A' *Megye tövisesse* (l.). — A református egyház mai akácerdejének, — melyet 1900-ban ültettek, régebbi neve.

**Mester-ucca.* 1893: *Mester utca.* — A Vásárhelyi-útból déli irányba nyíló girbe-gurba utca neve. Alsó szakaszát (194. és 117. telkek között) *Tyukszer utcának* hívták régen. 1884-ig a 82. telken állott mesteri (református kántortanítói) lakásról nevezték így. Ma a 194. és 117, 118. és 103.; 82. és 84. telkek között kigyózó utca hivatalos neve.

Méhésznél (k.). 1844: A' Hideg

völgyben a *Méhésznel* (k.). — A Hidegvölgyben, de a határ más részeiben is, a múlt században több méhészház volt. Egy ilyen méhészház melletti kaszálót jelöl a helynév.

**Mokája* [101] (sz.). 1794: a' *Mokájánál* (sz.). 1856: A' Ton tul a felső Forduloban: a' *Mokájánál* (sz.). — A Komlódpatak jobbparti csücskének neve, a madarasi határszélben. „Mok” és „áj” összetétele lehet a helynév s ha az előtag személynév, úgy *Mok völgyét* jelent. A helynév a szomszédos madarasi határrészre is vonatkozik.

**Mokájafara* (sz.). 1856: A' Ton tul levő Felső Forduloban: A' *Mokája Farán* (sz.). — Az előbbi helynév jelzette területet északi részének neve.

**Mokájaúttya* [102] (u.). — A Mokája és Magyarok tava [111] közötti határút neve.

**Mokájaúttya mellett* (sz.). 1856: Tul a' Ton a Felső Forduloban: A' *Mokája utja mellett* (sz.). — A Mokájaúttya melletti földeket jelöli. *Monostó* l. *Uraktava*.

**Mozsnyág* [71] (sz., á., l., gyü.). — A múlt század első felében keletkezett helynév, a Kigyóhagymás [70] és Gerebenesi völgy [72] között. *Mosneag* román családnévtől származik.

**Mozsnyákhiggyán túli* (sz.). 1844: Az Also Forduloban: A' *Mozsnyág hídján tul* A' Gerebenesi ut hosszába (sz.). — A Mozsnyágpartán átvezető híd melletti szántók neve.

**Mozsnyákkúttya* (cementbe épített csorgó). — A Mozsnyágban [71] levő csorgó neve. A Mozsnyág elnevezés eredetileg e kútra vonatkozott.

**Mozsnyákkúttján fejjül* (sz.). 1807: A' *Mozsnyág Kutján felyül* az

Árpás völgyben (sz.). — A Mozsnyákkúttya és Kigyóhagymás [70] közötti határrészre vonatkozik.

Mozsnyágon fejjül l. *Mozsnyákkúttján fejjül*.

**Mozsnyákpataka* (p.). — A Mozsnyágon [71] keresztül vezető időszakos vízfolyás neve.

Nagyborozda alatt (sz.). 1844: A' Gerebenesi ösvényen fejjül a' *Nagy Borozda alatt* (sz.). — A Kigyóhagymás összefüggésébe tartozó dűlő neve. A helynévtérképen elhelyezni nem tudom.

Nagy Józsefné szőlője (szö.). 1856: Tul a' Ton az Also Forduloban: A' Csorgo Szakadásába a' *Nagy Józsefné Szőlőjin alol* (sz.). — A Nagy József dulló felesége nevét viselő helynevet elhelyezni nem tudom.

**Nagymalomrét* [56] (r., sz.). — A Vizimalom [58] alatt, a Kapus-patak jobbpartján levő határrész neve.

Natyszöllő alatt (sz.). 1794: A' Bándi *Nagy Szöllő alatt* (sz.). — A Szöllő [118] felső részét nevezték Nagyszöllőnek; az ez alatti határrészt jelölte.

**Nagy-ucca*. 1742: *Nagy utza*. 1869: *Nagy utca*. — A Vásárhelvi útból jobbra nyíló és a Csender-utcáig terjedő utca neve [A 208—236. telek]. A többi apró utcák mellett terjedelmesebb voltáért kapta nevét. Ma hivatalos neve.

**Nagyvölgy* [1] (sz., r.). 1642: *Nagy Völgy*. 1733: A' Felső Forduló határba: A' *Nagy Völgybe* (sz.). — A falu mellett keletre, dél-észak irányba huzódó völgy neve. E völgyet *naqynak* helyi viszonylatban sem lehet mondani.

**Nagyvölgydombja* (sz.). 1823: A' *Nagy völgy Dombján* levő Papi föld, melynek vicinussai: Az Északi végén a' Nagy völgy Kutja felől

Szabo Ferenc... a' Déli végénél az Ökörtilalmas felől lefolyó Hátárpatakok (sz.) — A Nagyvölgytető [4] alsó, dombalakú részét jelöli. Ezt hívták Papdombjának.

Nagyvölgyfejinél. 1842: A' *Nagy völgy fejinél* (sz.). — A Nagyvölgy déli részének neve.

**Nagyvöltykúttya* (f.). 1856: Az Osvát Oldalra járó lábban a' *nagy völgy kutján* fejjül (sz.). — Az egykor igen használt forrásnak helyét ma egy kis kerek nádas jelzi a Nagyvölgyrétyében [2].

**Nagyvöltykúttján fejjül* [5] (sz.). — Az előbb említett helytől keletre elterülő határrész neve.

**Nagyvöltypataka* (p.). — A Nagyvölgyben [1] északi irányba folyó kevés vizű patak neve.

**Nagyvölgyre járó út* [3] (ú.). 1823: a' *Nagy Völgyre járó Utal* edgyütt. — A Vásárhelyi útból a falu keleti szélénél északi irányba nyíló határút neve.

**Nagyvölgyrétye* [2] (r.). 1823: a' *Nagy Völgy Rétye*. — A Nagyvölgy országút melletti lapályának neve.

**Nagyvölgytető* [4] (sz.). 1713: a' Hátárka patakra járó *Nagyvölgy tetőn* (sz.). — A Nagyvölgytől [1] délkeletre fekvő határrész neve.

Ó-Bánd. 1716: Új és O-Bándot megkülönböztető patak. — A Kiserdő patakának [24] jobbparti részét nevezték Ó-Bándnak, a XVII. században kiépülni kezdő Új-Bánddal szemben.

Oláhinteremnél [22] (sz.). 1733: *Oláh Templomra jár véggel* (sz.). 1792: *Oláh Czinteremnél* (sz.). 1823: A' *Disunitusok Temetődombok tetejin* (sz.). 1856: Az *Oláh Czinteremre véggel jároban* (sz.). — A különféle idézetek egy helyet jelölnek, és pedig a falu déli szé-

lén, a görög keleti temetőn kívüli határrészt.

**Oldalajja-ucca*. — A Vásárhelyi útból déli irányba kiágazó és az Osvátoldal [B. tkp. 512.—548. telkei] alatt húzódó utca neve. [A 471—551. telek között].

**Omlás* [29] (sz., l., tn., á., k.). — A falutól délnyugatra, az uralyi határszélben lévő omladásos hegyrésznek neve. Tetején állott hajdan a *Bándi-vár* vagy *Omlás vára*. Ma nyomuk sincs. A nagy földcsuszamlások régebben római és XVII.—XVIII. századbeli pénzeket, hadi szerszámokat vetettek felszínre. A nép ajkán ma is élő rege szerint az Omlásban tündérek laktak, akik alagúton jártak éjjelente a tóra fürödni és az arra járókat megtáncoltatták.

**Omlás alatt* [31] (sz.). 1617: Az *Omlás alatt* (sz.). 1781: *Omlás alatt*. 1801: Az *Omlás alatt* egy darab Szántó föld vic. alol az út. — Az Omlás és a Kapusi út között levő területet jelöli.

**Omlásdereka* (sz., tn.). 1823: Az Also Forduloban: Az *Omlás Derekan* alol két föld, vic. A' N. Keleti végénél egy forrás folyamattya (sz.). — Az Omlás [29] és Omlás alatt [31] között levő szántók és omlásos helyek neve.

**Omlásódal* (sz., l., tn.). 1671: *Omlás oldal* (sz.). — Az Omlás [29] oldalas részeit jelöli.

**Omlástető* (sz.). 1614 előtt: az *Omlás tetőn* egy szélj föld (sz.). 1794: *Omlás tető*. — Az Omlás [29] hegyélét jelöli.

**Osvátódal* [B. tkp. 512—548.] (telkek, gyü., kt., e.). 1776: *Osvát Oldal* alatt (sz.). — 1785-ig közföld volt, akkor osztották fel nova sessiokra. Az Osváth család nevét tartotta fenn a helynév.

Osvátódal észka [7] 1745: Az

Osvát oldala észkán (sz.). — A Kertek feje [6] nevű helytől keletre elterülő határrész neve volt.

**Ozsvátódarra járó láb* (sz.). 1856: *Osváth oldalra járó lábban*, a' Nagy Völgy Kutan fejjül (sz.). — Egy helyet jelöl az előbb említett helynévvel.

**Ozsvátető* [7] (sz.). — Az Ozsvátódal kertek feletti részének neve. 1669-ben Osvát hegy néven említik.

Ökörtilalmas [17] (sz.). 1801: A' nagy dombok között Szánto, alább egy fetske farku föld, melynek az *örök tilalmas* felől való végén egy nagy domb vagyon. 1856: A' Ton innetti Forduloban: A' Csender tetőn az *Ökörtilalmas* szélibe (sz.). — A régi országút [18] és az uralyi határszél közötti északos oldal neve volt. A tagosítás előtt a határ e része is legelő volt, hol az ökörscorda nem legelhetett.

Örhalomcsúp. 1725: Az *Örhalomcsupon* (sz.). — Az Adós [49] valamelyik magaslatát jelölte. Orbán Balázs (i. m. 108) szerint a Halom nemnek örhelye volt itt.

Patkaré (sz.). 1673. *Patkaré* (sz.). 1754: A' Soszéken fellyül a' *Pad karén* a' Verpelötzen (sz.). 1823: A' Felső Forduloban: A' *Padkarén* lévő föld, mellynek vicinuss: ...a' Déli végénél egy vak arok (sz.). 1842: *Padkaré* (sz.). 1869: *Padkáré* (sz.). 1881: *Padkaré* (sz.). — Helyét a térképen pontosan meghatározni nem tudom. Írásaikban még 60 évvel ezelőtt előfordul, ma nincs öregember, aki emlékeznék a *Padkaré* helynévre. Ha a helynevet a *pad* és a *karé* tagra bontjuk és ez utóbbin *karéj*-t, félkört értünk, akkor a Verpelőc [127] és Cigófája [129] közt határt képező *karéj* alakú magaslatra, *pad*-ra vonatkoztathatjuk. Ez a hely valóban a ma is emlékezetben

lévő sós-kúton (csak ezt nevezhették Sós-zéknek!) felül van, tehát az 1754-i adat is erre a helyre mutat.

**Palló-ucca*. 1940-ben adott hivatalos neve a Vásárhelyi útát és Szőlő-uccát összekötő utcának. Nevét a Kiserdőpataka alsó részét átszelő pallójáról kapta [A 173—241. telek].

Papája l. *Popája*.

Papájetető l. *Popájetető*.

Pabdombja ~ r. *Dálma popi*. — A Dombok között [8], a Pap patakja [14] mellett egy dombnak neve volt. A domb, vagy annak egy része a református lelkész kanonikája volt a tagosítás előtt.

Paperdeje [11] (e.). 1673: *Pap erdeje*. 1687: Az Vásárhelyre menő ország uttya a' hol által megyen, vagyon egy erdő Papé, azon *Pap erdeje* között egy darab kaszáló füvagon. 1794: *Pap Erdeje*. — Ma *Megyeerdeje*, vagy *Etyházerdeje* a neve. A *Paperdeje* név a mai cserés részre vonatkozott; ezt őserdőnek is nevezik, hogy a mellette levő és 1900—3-ban, a Tövissek köze nevű helyre ültetett akácerdővel szemben. A *Paperdeje* szolgáltatta régen a református lelkész kepefáját; innen a neve.

**Pappatakja* [14] (p.). 1772: A' *Pap Erdő patakánál* (sz.). 1794: A' *Pap patakjánál* a' Megye lábjár jár véggel (sz.). 1856: A' Ton innetti Forduloban: A' *Pap patakjánál* (sz.). — A Határka patakának a XVIII. század végén keletkezett neve. A *Dálma popi*-nál (Pap dombja) eredő és a *Pădurea popi* (Pap erdeje) alatt elfolyó Határka patakának a XVIII. és XIX. század fordulóján többséget elérő rumén-ság *Părăul popii* nevet adott, amit *Pap patakja* néven kölcsönzött vissza a magyar. Ma csak ezt a nevet ismerik.

Pattagja (sz., r.). A Szőlő megett [119], a Kíncsesben [112] a református lelkészi kanonikát nevezik így.

Paptója. ~ r. *Tául* popi. — A Dombok között, a Pap dombja mellett volt egy kis tavacska; ezt a rumének *Tául popi*-nak azért nevezték, mert itt kanonika porciója volt a református lelkésznek.

**Pálfi* [47] (sz., l., á., tn.). 1678: A' *Pálfi* Imre völgye torkában (k.). — A Hidegvölgy [43] gerebenesi határán a verőfényes oldal neve. A máig is élő Pálfi család nevét őrzi e helynév.

**Pálfigödre* (á., sz., l., tn.). — A Pálfi gödrös részének a neve.

**Páljihüggya* (hid). 1856: A' *Pálfi* *Hidjánál* egy Telek, szomszédjai délről az Ország ut, nyugotrol a' Patak. — A B. tkp. 242. és 239. sz. telkei közt a Kiserdőpatakán épült híd neve. A 242. telek Pálfi tulajdon volt; innen a név.

**Pálfitető* (sz., l.). 1856: Tul a' Ton az Also Forduloban: A' *Pálfi* *Tetőn* (sz.). — A Pálfi felső, határszéli részét jelöli.

Pápišta templomnál (sz.). 1762: A' falun kívül, a' *Pápišta Templomnál* (sz.). — A régi római katolikus templom körüli helyek neve volt. Ez a templom 1727-ben épült, a mai római katolikus temető mellett és csak néhány évtizedig állhatott fenn, mert 1802-ben (egyházközségi levéltár B. VIII. 5. sz.) már azt említik, hogy régen elpusztult.

Pázsinteskút [53] (kút). 1673: *Pasintos Kut*, 1801: *Pásintos Kut*. — Ma is meglévő, de e nevet nem viselő kút neve a Kápolna [52] alatt.

Pázsinteskút környéke (r.). 1797: A' *Pasintos Kut Környékében* (r.). — A Pázsinteskút körüli rétek neve volt.

Péntekódal. 1725: *Péntek Oldal* (sz.). — Holléte ismeretlen.

Piac-sor. 1869: *Piacz sor*. — A mai Horthy Miklós-tér egykori neve.

Piac-szer. 1711: *Piatz Szer*. — A Horthy Miklós-tér, vagy röviden *Piac*, régi neve.

**Popája* [106] (sz.). 1672: *Pap Aya*. 1677: *Pap Ája*. 1678: *Pap ájján*. 1733: *Popája*. 1742: *Papája*; *Papáján*; *Popajan*; *Popája*. 1772: *Papája*. 1823: A' Felső Forduloban: A' *Popáján* (sz.). 1856: Tul a Ton a' Felső Forduloban: A' *Popáján* (sz.). — Amint az idézetek mutatják, a helynév eredetileg *Papája* (áj ,völgy') volt. A XVIII. század folyamán okleveleink már felváltva említik. Ugyanabban az összeírásban 1742-ben egyik helyen *Papája*, másik helyen *Popája* van. A XVIII. század folyamán beözönlő rumén jobbágyság fülének idegenül hangzott a név és ajkán *Popájává* alakult át. Ahogy az *áj* ősrégi magyar szót kezdette elhagyni a magyar és a *völgy*-et használta helyette, a *Pap ája* is érthetetlen lett számára s a rumén nyelvhez idomult *Ponája* kifejezést vette át. A református lelkésznek itt volt kanonikájáról nevezték a hegy tetejéről lejöő völgyecskét *Pap ájjának*, azaz *Pan* völgyének. A katonai térképen *D. Popoi* név van.

**Popája alatt* (sz.). 1733: A' *Popája alatt* (sz.). — A *Popája* [106] alsó részét jelöli.

**Popájabérce* (sz.). 1671: A' *Popája bertzin* (sz.). — A *Popája* [106] Csükmőgy [90] felőli élet jelöli.

**Popájaészka* (sz.). 1844: A' Felső Forduloban: A' *Popája Eszkán* (sz.). — A Körtefaúttya [105] által megkerült északos oldal neve.

**Popájagödre* (sz.). 1791: A' *Po-*

pája Gödrin (sz.) — A' Popáján egy gödrös rész neve.

**Popájaódal* (sz.). 1671: *Popája oldal* (sz.). 1823: A' *Popája oldalban* az Egerházi Tova felett (sz.). — A Popájának a Gátorrán [108] felüli, oldalas részének neve.

**Popájeretere* (sz.). 1856: Tul a' Ton a' Felső Forduloban: A' *Popájerin* (sz.). — A Popája tófelőli teres részének neve.

**Popájerető* (sz.). 1669: A' Felső határban a' *Papája tetőn* (sz.). 1856: A' Ton tul a' Felső Forduloban: A' *Popája tetőn* (sz.). — A Popájaúttya [107] végén levő magaslat neve.

**Popájaúttya* [107] (ú.). — A Popáján felvezető határút neve.

Popájerme. 1745: A' *Popájerme* (sz.). 1791: A' *Popájermin* (sz.). — A Popája gödrével egy helyet jelölhetett.

**Popájerőfénye* (sz.). 1791: 1791: A' *Popájerőfényén* (sz.). 1844: A' Felső Forduloban: A' *Popájerőfényén* a' Nagy Borozda alatt (sz.). — A Popája déli oldalának neve.

**Pusztaszöllő* [113] (sz., l.). — A mai Szöllő [118] nyugati folytatása, a faluval szemközti oldalon. A XVII. században itt volt a Fejedelem szőlője, mely a következő században pusztulhatott ki.

**Pusztaszöllő alatt* (sz.). 1823: A' Felső Forduloban. A' *Pusztaszöllő alatt* Mesteri föld. Vicinussai: a' N. Nyugoti végin alol az Ország Utja a' Falu mellett (sz.). 1844: A' *Pusztaszöllő alatt* a' Borso Szerben (sz.). — Az előbbi helynév jelzette terület és a Borsószer [115] közti déli lapály neve.

Pusztatemető [B. tkp. 103]. — A régi református temetőt nevezték így felhagyása után. A XVIII. század közepén hagyták fel.

Rácogdombja [B. tkp. 511.] (temető). 1733: Vagyon a' falu végin a' *Rátzok Dombjánál* más Sessio. 1758: A' *Rátzok dombja* felől való résziben a' falunak (telek). 1823: A' mostani Temető hely az ugy nevezett *Rátzok Dombja* a' falunak N. Kelet-Déli szegelete felől. — A mai református temetőnek egy dombját nevezték így, mert a Bándot megtámadó, de levágott rácokat ide temették el a XVII. század elején (Orbán Balázs i. m. 210).

Rápollihídgya. 1714: A' *Rápollihídgyánál* (sz.). — Helye ismeretlen.

Remekesvölgy. 1671: Az Adosba a' *Remekes Völgyre* megy véggel (sz.). 1725: *Remekes Völgyben* (sz.). — Pontosabban meghatározni nem tudom.

Régi csorgón fejjül (sz.). 1823: A' Felső Forduloban: A' Nagy Völgyre folyó *régi Csorgon jelyül*, most ott források vagynak omlások között (sz.). — A Nagyvölgy [1] középső szakaszán lehetett valahol a helynév által jelölt terület.

Régi országút. 1869. *Régi Országút*. — Marosvásárhelyről a Paperdejinél [11] érte el a bándi határt, A Dombok köze tetején vezetett [18] a falu déli széléhez és a Csender-, majd a Malom-utcán át a Gömbös Gyula-u.-ba ért. Innen a Horthy Miklós-téren keresztül le-tért az Állomás-utcába, hogy ebből a Honvéd-utcán Gerebenes felé forduljon.

**Rókajukaknál* [97] (sz.). 1669: A' *Rokaliknál* (sz.). 1763: A' *Rókajukaknál* (sz.). 1729: A' Csükvölgyben a' *Roka Lyuknál* (sz.). 1781: A' *Roka Juknál* (sz.). 1844: A' Felső Forduloban: A' Csükmögybe a' *Roka Jukaknál* (sz.). — A Csükmögyben egy rókától összejukgattott hely körüli határrész neve.

Rókajukodala. 1714: A' *Rokajuk*

olala (sz.). — A Rókaajakaknál [97] nevű határrész oldalas helyét jelölte.

**Rókaajakon fejjül*. 1668: Az *Roka jakon felyül* (sz.). — A Rókaajakaknál [97] nevű helytől keletre, az él felé terjedő határrészt jelöli.

Ropó. 1614 előtt: Az Határka pataka mellett az *Ropoban* (sz.). 1654: A' felső forduloban: A' *Ropoban* (sz.). — Helyét az idézetnél pontosabban megjelölni nem tudom. Valószínű a Határka pataka [14] (ma Pap patakja) melletti dombokra vonatkozott a helynév. (L. *Ady László*: Magyarokpus helynevei. ErdMúz. XLVI. I, 90.).

**Rózsáspad* [40] (sz, k., nő.). 1669: A' *Rosas Padon* vagyon egy hold föld (sz.). 1823: Az Also Forduloban: A' *Rosas padon* egy palag. Vicinussi: a' Déli végén a' Fűzes gát pataka. A' Déli végétől, melly határozódik a' patakban vagy Toban, egy száraz Dombnak teteje aránt ... mérettetvén ... (sz.). — A kapusi határszélen, a Kapuspatak (itt Fűzesgát pataka néven említve) jobb partján levő *pad* szerű magaslat neve. Itt feküdt hajdan Rózsásfalva.

**Rózsáspad alatt* (r., sz.). 1614 előtt: a' *Rosas pad alat* (n.). 1733: A' *Rosas Pad alatt* (k.). — A Rózsáspad alsó, tőfelőli részét jelöli.

**Rózsáspadoldala* (sz.). 1669: A' *Rosas Pad oldalán* egy szántó föld. A Rózsáspad északnak fekvő oldalának neve.

Rózsáspatpaggya (sz.). 1856: Tul at Ton az Also Forduloban: A *Rosás pad padján* a' fel felé járó földek közt (sz.). — A helynév képződés érdekes esetét látjuk. A törzshelynév eredetileg erre a *padra* vonatkozhatott. Lassanként a nevet a mellette, körülötte levő földekre is vonatkoztatták, úgy, hogy idők

multával az egy kiterjedt határrészt jelölt és így a *pad*-szerű magaslat megjelölése céljával keletkezett e helynév.

Rózsáspattekenyőse. 1871: A' *Rosás pad tekenyőse* (sz.). — Egy teknőszerű mélyedés neve. *Teknős* néven is említik.

**Rózsáspattere* (sz., k.). 1733: A' *Rosas Pad térségében* (sz.). 1856: Tul a' Ton az Also Fordulo Határban: A' *Rosás pad terin* (sz.). — A Rózsáspad [40] alján levő, teres határrész neve.

**Rózsáspattető* (sz., k.). 1671: A' *Rosas pad tetön* (sz.). 1733: A' *Rosas Pad teteje* (sz.). — A Rózsáspad [40] legmagasabb, nyugati részének neve. Rózsástetőnek is említik.

**Rózsáspadverőfénye* (sz., szó.). 1823: Az Also Forduloban: A' *Rosáspad Verőfényében* (sz.). — A Rózsáspad [40] délkeletnek fekvő oldalát jelöli.

Rózsáspatak (p.). 1682: A' *Rosas Patakban* vagyon egy szántó föld. — Vagy a Rózsáspad oldaláról lejáró valamelyik vízárok, vagy a Kapuspatak itteni szakaszának neve volt.

Rózsástető (1668) I. *Rózsáspattető*.

Sámsondi útnál (sz.). 1671: A' *Sámsondi Ut*. 1733: A' *Sámsondi Utnál* (sz.). — A Sámsondi út (ma Sugó úttya [99]) melletti földeket jelölte.

**Sáncolláb* [76] (sz., I.). — A Kivóhagymás [70] és Vargajuk [76] közötti határrész neve. Az egyes lábak között sáncok képeztek a határt.

**Sándor Pál szőlője* [36] (szó., gyü.). — A Hidegvölgytorka nevű helynek egy része. A szőlődomb tetején volt az a bronzkori telep és népvándorláskori temető, melyet

1906—7.-ben tártak fel (L. Felhágó címszónál). A szőlő egykori tulajdonosának nevét őrzi a helynév.

Sepsirét. 1844: Az Also Forduloban: Az Adosba a' *Sepsi réten* fellyül (sz.). — Az Adós réttye valamelyik részének neve volt. A helynév a kihalt Sepsi család nevét őrízte meg.

**Setétvölgy* [83] (sz., l., k.). 1671: *Sötét völgy*, 1672: *Setét völgy* (k.). 1733: *Sötét völgy* (k.). 1796: A' *Setét völgybe* Canonica portioiba adattatott földnek a' Gerebenesre lejáron uton tull levo része (sz.). 1892: *Setét völgy*. — A Derekujjában [85] a Gerebenesi rétre [81] néző völgyes oldal neve. A *setét* jelző a völgynek vagy talajszínére, vagy bizonyos időben való setétségére vonatkozik.

**Setétvölgyverőfénye* (sz.). 1856: Tul a' Ton a Felső Forduloban: A' *Setétvölgy verőfényin* a' badon (sz.). — A Setétvölgy délnek fekvő oldalát jelöli.

**Setétvölgyfara* [82] (sz., k.). 1673: A' *Setét Völgy Farán* (k.). 1801: A' *Setét Völgy farán* kaszálobol rontatott egy föld, mellybe haszontalan csupok is vagynak. — A Setétvölgy gerebenesi határszéli részének neve.

Sóskútnál [120] (sz., k.). 1856: A' *Soos Kutnál*, Szálteleki határszélben (k.). — A sóskútra bezárható épületet a falu közönségével megegyezve, br. Henter József építtetett 1830-ban. Az állami törvényeknek megfelelően használták. Meghatározott napokon és mennyiségben vihettek az emberek sósvizet. Sótartalmára jellemző, hogy „a puliszka éppen megfőtt benne”. A Bach-korszakban pusztult el. A község 1904 és 1907-ben kísérletet tett újból való megnyitására, de a jó szándékból nem lett semmi. A

helynév e sóskút körüli földeket jelölte.

Sószék. 1733: *Soo Szék*. 1745: *So Szék* nevű helyben (sz.). 1754: A' *Soszéken* fellyül a' Pad karén, a' Verpelötzen (sz.). — A helynév utótagja, a *szék* itt mocsarat jelent (Vö. Szabó T. Attila, MNY. XXXV, 166—73). E szerint a *Sószéket* annak a sóskútnak és körülötte volt mocsárnak a helyén kereshetjük, melyet tulajdonosa a Verpelóc és Cigófája között, a mai országot mellett [128], a fináncok kellemetlenkedései miatt a múlt században betömetett. A helyét ma is mutogatják, de ott már száraz minden.

Sövénykútnál. 1733: A' *Sövénykútnál* (sz.). — Elhelyezni nem tudom.

**Sugó* [104] (sz., k.). 1651: *Suzgo*. 1652: *Sugo*. 1733: *Sugo*. 1745: A' *Sugoban* (sz.). 1856: A' Ton tul levő Felső Forduloban: A' *Sugoba* (sz.). — Terjedelmes határrész neve a Magyarok tavától [111] északra. Itt, a tó jobbpártján fekküdt az elpusztult Sugófalva.

**Sugóbérce* [98] (sz.). 1733: A' *Sugo bértzin* (n.). — A Sugó és Csükmögy [90] közötti hegyél neve.

**Sugóészka* (sz.). 1794: A' *Sugo Észkán* (sz.). — A Körtefaútytától [105] észak-keletre fekvő oldal neve.

Sugókútyánál (sz.). 1673: A' *Sugo Kuttyanal* (sz.). 1742: A' *Sugo Kuttyánál* (sz.). — A Sugóvölgyben levő forrás melletti földeket jelölte.

Sugókútyán fejjül. 1671: A' *Sugo Kuttyán fejjül* az oldalba (sz.). 1733: A' *Sugo Kuttyán fellyül* (sz.). — A Sugókútya feletti oldalát jelölte.

**Sugópataka* (p.). 1781: Sugoban a' *Sugo patakjára* le járon földek (sz.). — A Sugóvölgyén végigfolyó

és a Komlódpatakba szakadó, keves vizű patak neve.

**Sugórétye* (r.). 1856: A' *Sugo rétyin*. — A Magyarok tava [111] és Sugótere [103] közti rétek neve.

**Sugótere* [103] (sz.). 1792: A' *Sugo Teriben* (sz.). 1794: A' *Sugo Teriben* a' Mokája felől (sz.). — A Sugónak a Magyarok tava [111] feletti teres részét jelöli.

**Sugóúttya* [99] (ú.). — A Sugón keresztül vezető határút neve. Sámsondi útnak is hívták, mert régen ezen jártak Mezősámsondra.

**Sugóverőfénye* [100] (sz.). 2823: A' *Sugo Verőfényében* Szabo Mihálytól zálogosított föld. Vicinusszi: A' Déli végén ki járo Eke Ut egy gödrös helyen (sz.). — A Sugo délnek néző oldalát jelöli.

**Sugóvölgye* (sz., k.). — A Sugo-verőfénye és Sugóészka közötti völgy neve.

Szabó Mihály tova. 1669: *Szabo Mihály tova*. 1671: A' *Szabo Mihály tova mellett* (sz.). 1844: Az Also Forduloban: a' Gerebenesi Rét mellett a' *Szabo Mihály Tova* farkában (sz.). — Valahol a Gerebenesi és Derekujjai völgyek összetorkolásánál lehetett az a tó, mely az 1630-as években élt Szabó Mihály bándi birtokos nevét tartotta fenn.

Szakadás alatt (sz.). 1733: A' *Szakadás alatt* (sz.). 1772: A' Ton tul a' *Szakadásoknál* (sz.). — Valószínű a Csorgószakadást [69] értették alatta.

**Szálteleki patak* (p.). 1714: A' *Szálteleki pataknál* (k.). — A Szöllő megett [119] Száltelek szomszédfaluból folyó határszéli p. neve.

**Szálteleki réten fejjül* (sz.). — A Szöllő megett [119] északi részét jelöli.

**Szálteleki út* [124] (ú.). 1657: A' Száltelek felé valo forduloban, az *Szálteleki ut* mellett (sz.). 1733:

A' *Szálteleki utnál* (sz.). — A Szöllő [118] és Verpelőc [127] között Száltelekre vívő határút neve.

Szekerések uccája. 1856: A' *Szekerések utzájába* Uj Bándon egy kis belső Telek. — Az 1869. évi népszámlálási ívekből megállapíthatóan a 281. sz. telekhez bevezető vak utcának a neve volt, az utcát lakó Szekeres családról.

Szekeres László szőlője. 1856: A' Hideg Völgy Fenékebe, a' *Szekeres László Szőlőjénél* a kerítettésen kül (k.). — A Hidegvölgy felső szakaszán, a Pálfi [47] nevű helyben volt e szőlő, mely a mult században élt birtokosának nevét őrizte.

Szekeres Sándor tova. 1856: Tul a' Ton a' Felső Forduloban: A' *Szekeres Sándor továnál* a' *Tizedekbe* (sz.). — Tizedek a Csükmőgy verőfényiben [91], ezen felül a Hurubáknál [92] és a Kopocselnél [88] említetnek. A *Szekeres Sándor tova* valahol itt, a Csükmőgy dombjai között lehetett. Nem lehetett más, mint egy lefolyás nélküli mélyedés, ahol az összegyűlt esapadék megállott; ilyen nagyon sok volt és van a határban (Kerek-tó, Paptója, Verpelőc tava stb.). A helynév a mult században élt tulajdonosának nevét őrzi.

Szekretáriusgödre. 1844: A' Hidegvölgyben a' *Secretarius Gödrin jelyül* (k.). — A helynévtérképen elhelyezni nem tudom. Valami titkári hivatalt viselt gazdájától nyerte nevet.

**Sziget* [64] (r., sz.). — Valamikor félkör alakban tó fogta körül ezt a termékeny, magasabb lapályt. Innen kapta nevét.

**Szodozsdombja* [9] (l., sz.). — A Dombok köze [8] egyik, legdélibb dombjának neve. A néhány éve kihalt Szodos család nevét őrzi.

**Szodostanorok* [37] (r.). 1856:

A' Fejérvénél levő föld, szomszédai ... és a *Szodos Tanorok* mellett lejárolt földek bütüje (sz.). U. a. A' Csonkás rétinek fele, szomszédja fejjül a *Szodos tanorokja* (r.). — Két Szodostanorok ismeretes: az egyik, melynek neve ma is használatos, a Kapuspaták jobbpartján, a Hidegvölgy [43] torkánál van; a másik, melyről a fenti idézetekben szó van, a Fejérvő [133] alatti Csonkásrétyében volt.

**Szöllő* [118] (sző., gyü.). 1673: *Szölő far.* — Tövises bokrokkal körülkerített, délnek néző hegyoldal és a róla hajdan lecsuszamlott dombok neve. A délnek fekvő oldalakon szőlőnyilak, az északos lankásokon gyümölcsösök vannak. A *Csonkás erdő* [130], a *Magyarok tava* [111], a *Hidegvölgy kaszáló nyilai* [43] és a *Csükmőgy-i* [90] *Tizedek* mellett a *Szöllő* őrizte meg legtovább a föld közös használatának emlékét. A hajdani egyenlő darabokat ma is *kis* és *nagy nyilak*nak nevezik.

**Szöllő alatt* [117] (sz.). 1672: A' *Szöllő alatt* elényulo föld, melynek vicinussai: Az Északi végén a' falu végétől egyenesen a' Szöllő hegy végére kimenő Ut (sz.). 1856: A' Ton innetti Forduloban: A' *Szöllő alatt* az Ország utra le járolt földek között (sz.). U. a. A' *Szöllő alatt* a' Szakadások mellett (sz.). — A *Szöllőtől* [118] délre elterülő határrész neve.

Szöllőfar [123] (sz.). 1669: A' *Szöllő faron* egy Szántó föld. 1823: A' Felső Forduloban: A' *Szöllő farán* levő föld, mely a Szöllő háta megül a' hegynek Száltelek felé néző homlokán elé nyúlik N. Kelet-Észak felé. Vicinussai: a' N. Nyugoti végénél a' Szöllő hegy felső széle (sz.). — A Szöllő [118] hátsó, Szál-

telek felőli végén levő határrész neve volt.

**Szöllőn fejjül* (sz.). 1617: A' *Szöllőn fejjül* a' gyeplü mellett vagy on egy Szántó föld. — A Szöllő [118] feletti földeket jelöli.

**Szöllőhígyán fejjül* (sz.). 1756: A' *Szöllő hígyán fejjül*, v. alol az Országuttya, fejjül a' Kis Tekenős Bértze (sz.). 1823: A' *Szöllő hídjánál* levő láb föld. Vic. N. Nyugot felől az Országut (sz.). — A helynév a feledésbe menni kezdő Borsószér [115] egy részére vonatkozik. A Szöllő hígya a B. tkp. 421. és 422. telkei között van.

**Szöllő megett* [119] (sz., l., r., á.). 1671: A' *Szöllős hegy megett* (sz.) 1794: A' *Szöllő megett* (sz.). — A Szöllő megetti lépcsőzetes martok (borozdák) között levő földek neve.

**Szöllőtető* (l.). 1750: A' *Szöllőtetőn* (sz.). — A Szöllő [118] hegyélet jelöli.

**Szöllő-ucca*. 1869: *Szöllő utca*. — A Szöllőbe vezető utca neve. [A 390—429. telkek között].

Tekenős. 1856: Tul a' Ton a' Felső Forduloban: A' *Tekenősbe* (sz.). — A Rózsáspadon is volt *Tekenyős* nevű hely. Az idézetbeli valahol a Csükmőgyben [90] volt. A Pusztaszöllőben [113] viszont *Kis-tekenyős* említetik. E *teknőket* kirtató esős években tónak nevezik.

**Teleki-ucca*. — 1940-ben adott hivatalos neve a falu keleti részén, a Vásárhelyi- és Dinyés-utcát összekötő utcának. Nevét az akkori mirtásterelnőkről, *gr. Teleki Pálról* kapta.

Telekút (ú.). 1617: *Telek utban*, a' Géczi István földé mellett vagy on egy hold szántó föld, vic. egyfelől a Too. — Ugyanez az egyházi föld 1823-ban a Tótere nevű helyben így van körülírva: A' Too teri-

ben egy föld, mellynek vicinussai: A' Déli vagy also végénél G. Lázár familia Tova; a N. Keleti szélénél ahol ugyanazon To egy darabig; az Északi végénél a' Kapusra menő ut. — A régi Kapusi útnak (ma Csorgó útja) egykori neve és onnan származik, hogy a Kistelekbe azon jártak. Később, hogy a gr. Telekiek bándi birtokosok lettek, Teleki-útnak is nevezték.

**Temető-ucca*. 1856: A' *Temető Utzába*. 1869: *Temető utca köze*. — A Vásárhelyi útból a Csenderpatak jobb partján déli irányba nyíló és az Oldalajja-utcába könyök-alakúlag kitérő utca neve; a szemben levő református temetőről kapta nevét.

Templom-ucca. 1869: *Templom utca*. — A mai Csender utcának a 67. és 78. telkek közti szakaszát nevezték így, a 80. telken állott régi református templomról. Ma e helyen a görög katolikus templom áll. A református templomot 1884-ben szállították le a mai központibb fekvésű helyére [B. tkp. 226.].

**Téglagyár* [114] (sz., kt.). — A falu északi szélénél levő kisebb határrész neve A világháború alatt téglagyár működött e helyen.

Téglavetőhely (tn.). 1891: A *Téglavető helyen* (tn.). — A mai barompiac mellett volt. Ma itt téglát nem vetnek.

**Tégláknál* [80] (sz.). 1856: A' Tontul levő Also Forduloban: A' *Tégláknál* (sz.). — A Gerebenesi réttől [81] délre fekvő, valószínű régebben téglavetésre is használt határrész neve.

**Téglakon alól* (sz., k.). 1856: A' *Tégláknál alól* (sz.). — Az előbbi helynév jelölte terület alatti határrész neve.

**Téglakon fejjül* (sz.). 1856: A' Vargajuk gödrin a' *Téglakon fejjül*

(sz.). — A Tégláknál [80] nevű hely Vargajuk [78] felőli részét jelöli.

Tér (sz., r.). 1856: Tul a' Ton a' *Térbe*, a' Gerebenesre menő ut ketté vágja (k.). — Az egyik Tótere [63] rövidebb neve volt.

**Tilalmas* [10] (l.). — Az Egyház erdeje [11] alatti legelő neve. Valamikor valamelyik esordának *tilalmas* volt itt a legelés.

Tizedek. 1856: A' Ton tul a' Felső Forduloban: A' Kopotselnél a' *Tizedek* közt (sz.). Tovább: A' Kopotselnél a' Feljaro *tizedek* közt (sz.). Tovább: A' Drekulára járo *tizedek* közt a' felső Várad *tized* (sz.). Ugyanabban az évben: Tul a' Ton a' Felső Forduloban: A' Csükmögy Verőfényin a' *Tizedek* oldalába (sz.). Tovább: A' Kopotselnél a' Nagy *tizednek* also fele (sz.). Ugyan abban az évben: Tul a' Ton az Also Fordulo Határban: A' Bodoni utnál a' Nagy *tizednek* egy negyed része (sz.). Tovább: A' Bodoni utnál a' Várad *tized* (sz.). Ugyan a' Bodoni utnál két kis *tized* (sz.). 1844: az Also Forduloban: A' Bodoni utnál levő két ugynevezett *Tizednek* felső fele (sz.). U. a. A' Kopacselnél két *Tized* (sz.). — A földközösség idejére emlékeztető helynév; amikor a belsőséghez (sessio, ülés) a közös szántóból a rendi állapotnak megfelelő *tized*, a kaszálóból, a szőlőből, erdőből *nyíl* jutott az egyénnek. *Tizedek* mind a két forduloban voltak. A felső forduloban a Csükmögy [90], az alsóban a Hidegvölgy lehetett *tizedekre* osztva.

**Tódombja* [33] (sz.). — A Kapuspatak jobbparti részén, az Adóspatak betorkolásának szögletében levő dombok neve. A helynév bizonyítja, hogy itt régen tó volt. A hagyomány szerint valamikor a dombot sűrű bozót fedte és az a tó

közepén rablótanyáúll szolgált (Szegei Ferenc közlése).

Tón inneti forduló. 1856: A' *Ton inneti Forduloban.* — A háromnyomású vagy fordulószelvényes gazdálkodási rendszerre 1855-ben tértek át a bándiak, az addigi két fordulószelvényes rendszerről. A Tón inneti fordulót a tó, vagyis a Komlódpatak és a Kapuspatak völgye választotta el a más kettőtől. Ebbe a fordulóba tartozott a Kincses [112], Szöllő megett [119], Pusztaszöllő [113], Szöllő alatt [117], Verpelőc [127], Cigófája [129], Csonkás ajja [132], Tilalmas [10], Nagy völgy [1], Tövissek köze [12], Dombok köze [8], Kiserdő [23], Kistelek [30], Omlás [29] és a Malomtető [28] nevű határrész.

Tón túl levő alsóforduló. 1856: A' *Ton túl levő Also Forduloban.* Vagy: *Tul a' Ton az Also Forduloban.* — A tón túl levő alsó- és felsőforduló között a választóvonalat a Gerebenesi patak képezte. Az ettől délre eső alsófordulóba tartoztak a Gerebenesi rét [81*], Gerebenesi völgy [73], Árpásvölgy [72], Kigyóhagymás [70], Adós [49], Hidegvölgy [43], Rózsáspad [40] és az ezek között levő kisebb határrészek.

Tón túl levő felsőforduló. 1856: A' *Ton túl levő Felső Forduloban.* Vagy: *Tul a' Ton a' Felső Forduloban.* — A Gerebenesi pataktól északkeletre terült el. Alkotó határrészei a Sötétvölgy [83], Derekuja [85], Csükmőgy [90], Sugó [104], Mokája [101], Popája [106] és Gátorra [108] voltak. — A megjelölt határvonalakat tekintve, a Kozsbának [61] is ebbe a fordulóba kellett volna tartoznia és mégis, nem tudni miért, a Tón inneti fordulóban sorolják fel.

Tópataka. 1786: *Topataka* (p.). — A Magyarok tavát [111] az Urak

tavával [62] összekötő patak neve volt, a Kas (Kosba) mellett.

**Tótere* [63 és 109] (sz.). 1671: A' *Totere* a' Monos tonál. 1672: *Tó Tere.* 1778: A' Felső Forduloban: A' *To Teriben* (sz.). 1823: Az Also Forduloban: A' *To teriben* egy föld (sz.). 1856: A' *Ton inneti Forduloban:* A' *Toteribe* az Uton felyül (sz.). — Két Tótere nevű hely ismeretes. Az egyik az Urak tava [62] nyugati partján levő magasabb lapályára, a másik a falu északi részének szomszédságában levő terese helyre vonatkozik [109].

**Tót Pál úr tanorogja* [55] (r.). 1801: Vallok bizonyították, hogy a *Toth Pál úr Tanorogjának* végében levő Rét a Ref. Ekklác. — A Pázsintostűt [53] és Nagymalomrét [56] közti rétek neve. A múlt század elején élt tulajdonosának nevét őrzi.

Tökösverem. 1673: *Tökös Verem.* 1742: A' Felső Forduló határban: a' *Tökös veremben* (sz.). 1844: Az Also Forduloban: A' Hideg völgybe a' *Tökös Verembe* (sz.). 1856: Tul a' *Ton az Also Forduloban:* A' *Tökös Verembe* (sz.). — Forrásaink két Tökösveremről emlékeznek, az egyik valahol a Hideg völgyben [43], a másik valahol a Csükmőgyben [90] lehetett.

**Tövissek köze* [12] (e., sz.). — A régi Vásárhelyre menő országúttól [18] délre elterülő oldal neve. Régen sok tövises bokor (kökény, galagonya) nőtte be e határrészt. A református egyház 1866-ban panitai vállalkozókkal irtatta ki az erdeje [11] melletti tövisest és 1900—1903-ban ültette be csere és akác csemetéikkel.

Tövisesgát. 1672: A' Homorodban egy hold föld az *Tövises Gátnál* az Uj Gáton alol. — Nem tudom, hogy melyik gátat nevezhették így.

Tyúkszer-ucca. 1869: *Tyúkszer utca.* *Tyúkszer köz.* *Tyúkszer Kereszt utca.* — A mai Mester-utcának alsó szakaszát jelölte. Talán tyúk-piac lehetett itt.

Újbánd (falurész). 1703: *Uj Bánd.* 1745: *Ujj Bándon.* 1869: *Újbánd.* — Az 1703-ban először előforduló *Újbánd* elnevezés a már minden bizonnyal korábban kialakulni kezdő új településre vonatkozott. A Kiserdőpatakától balra elterülő falurészt és a Dinyést (Dinyés u., Vas Tamás u. és Teleki utcából álló falurészt) nevezték *Újbándnak*, az ősi településmaggal, *Óbánddal* (a *Csender-ucca* és környéke) szemben.

Újbánd-ucca. 1856: *Az Uj Bánd utcában* vagyon egy Telek. 1869: *Újbánd utca.* — A mai Gömbös Gyula-utcának régi neve. *Óbánd* ütőeréből, a *Templom-utcából* (ma: *Csender u.*) ez az utca vezetett a Pálfi higyán keresztül *Újbándra*.

Újországút (ú.). 1869: *Uj Ország út.* — 1857-ben kezdték építeni (Kolozsvári Közlöny. 1857: 135. sz.) a kolozsvári országutat és akkor, a Régiországutat felhagyva, építették a mai helyére (Vásárhelyi út, Honvéd-utca vonala).

Újszer. 1655: *Bándi Uj Szeren* *Osvát Mihály* ezen *Bandon* lako *Urunk* eö *Nga.* *Biraia* *Jobbagia* ada egy darab szánto földet *Eörök* ségnek nem *fejedelem* földé volt, hanem szabad falu földiből fogta volt fel. — *Újszer-en* a későbbi *Újbándot* érthették. Ha ez így van, akkor az új település kialakulása már az idézett évben megkezdődött.

Urak gáttya végénél. 1745: *Az Also Forduloban: Az Urak gáttya végénél,* vic. alol az *Urak réttye* (sz.). — A *Vízimalomnál* levő gát volt az *uraké.* Ennek a *Kápolna*

[52] felőli végénél levő földeket jelölte a helynév.

Urak réttye. 1745. — Az *Urak gáttya* alatti rétek neve volt.

Urak szőlőjin fejjül. 1745: *Az Urak Szőlőjin fellyül* (sz.). — A mai *Pusztaszöllő* [113] nevű, korábban (1647) *Fejedelem szőlőjének* nevezett helyet nevezhették 1745-ben *Urak szőlőjének.* II. *Rákóczi György* kezéből a *fejedelmi birtok* minden valószínűség szerint az *urak* kezébe ment és ettől kezdve nevezhették a megosztott *fejedelmi birtokrészeket* *Urak szőlőjének,* *Urak tavának,* *Urak réttyének.*

**Uraktava* [62] (sz., r.). — A *fatól* nyugatra, a *Gerebenesi- és a Komlódpatak völgye* összetorkolásában feküdt az 1933-ban lecsapolódott tó. Erre a tóra kapott *Egerházi István* társaival 1638-ban *Rákóczi Györgytől* kiváltságadományt, de néhány évvel később, 1647-ben a közös *birtokosok* elcserélték *Péchy Simon* *Felső tó*jával (*Orbán Balázs:* i. m. 207). Az *Urak tava* a XVIII. században és valószínű azelőtt is, több földesúr tulajdonát képezte, neve is innen származhatik. 1785-ben ezt olvassuk egyik forrásban: „*Határunkban* vagynak 2 tók, egyik a' *Mts. Possessor* uraké, a' másik pedig *székely főbb nemeseké* és *közönséges székely nemeseké.*“ (L. *Marostorda vármegye levéltárában* U. 72. sz.) Ezt a tót *Monostónak* is nevezték, azért, mert mindig volt *malom* rajta. Nevezték és nevezik ezenkívül *Alsótónak* is.

**Vargajuk* [78] (sz., l.). 1675: *Vargáné Juka.* 1696: *Vargáné lyuka.* 1729: *Varóané Lyuka.* 1756: *Vargáné lyuka.* 1823: *Az Also Forduloban: A' Varga jukban* (sz.). 1856: *Tul a' Ton az Also Forduloban: A' Varga Jukban* (sz.). — A *gerebenesi határszélhez* közel *eső határrész;* az

1642-ben említett *Varga Gergelyné* emlékét őrizheti.

**Vargajuk gödre* (sz., á.). 1856: Tul a' Ton az Also Forduloban: A' *Varga Juk gödrin* a' Téglákon fej-jül (sz.) — A helynévképződésnek ugyanazt az esetét látjuk, mint a Rózsáspad paggyánál (l. o.).

**Vargajuktető* (sz., l.). 1856: Tul a' Ton az Also Forduloban: A' *Varga Juk tetön* (sz.). — A *Vargajuk* [78] felső, Sánccollábbal [76] határos részét jelöli.

Varjasdomb. 1713: *Varjas Domb*. 1800: A' *Verpelözt* alatt, a' *Varjas Domnál* (így!) (sz.). — A *Verpelöcön* [127], az országút mellett levő kerek domb neve lehetett.

**Vas Tamás-ucca*. 1940-ben adott hivatalos neve a Vásárhelyi utat és Dinyés-utcát, összekötő utcának. Nevét a község 1867—1873. évekbeni református költőlelképásztoráról kapta.

**Vasút-ucca*. Az állomástól, a vasút mellett, a Vásárhelyi útba vezető utca neve; 1940-ben kapta e nevet.

**Vásárhelyi út* [126]. — A Horthy Miklós-térről Vásárhely felé vezető országút neve. Régebben egyszerűen *Országútnak* nevezték, 1940-ben kapta e nevet [A 283—496. telek].

Vásárhelyre menő országúttya [18]. 1617: Az *Vásárhelyre menő ország uttya* az hol által megyen, vagyon egy erdő Papé. — A falu déli szélén keleti irányba kiágazó és a határszélét a vasútvonaltól délre elhagyó út neve volt. Régen ez volt a fő út Marosvásárhely felé. *Vásáros útnak* is nevezték.

**Verpelöc* [127] (sz., e., l., tn.). 1614 előtt: *Verpelöcz* (sz.). 1733: A' Felső Fordulo határban: A' *Verpelözen* (n.). 1856: a' Ton innetti Forduloban: A' *Verpelözt*nél (sz.). — A Vásárhelyi út [126], a szál-

teleki határ és út [124] között levő határrész neve. Az 1912. évbéli földcsúszamlás után, állítólag sószipla került itt napfényre, de ezt később betemették volna. A helynevet nem tudom magyarázni.

**Verpelöcfara* (sz.). 1844: a' Felső Forduloban: A' *Verpelözt farán* (sz.). — A *Verpelöc* hátsó, Száltelek felőli részét jelöli.

**Verpelöcódal alatt* (sz.). 1856: A' Ton innetti Forduloban: A' *Verpelözt oldal alatt*, fellyül a' Köz legelő ... szomszédságában (sz.). — A *Verpelöctavától* [125] keletre fekvő, oldalalatti részek neve.

**Verpelöctava* [125] (sz., nádas). — Egy úttal körüljárt, 1937-ben lecsapolt tófenék neve. Amint mondják, régebben igen mély volt. Patak nem táplálta.

**Verpelöcverőfénye* (tn., e., l., sz.). 1714: A' *Verpelözt verőfényében* (sz.). — A *Verpelöc* [127] délnéző oldalait jelöli.

Verpelöchegy. 1678: A' *Verpelő hegynél* (sz.). — A helynév előtagja nyilván elírás a *Verpelöc* helyett.

**Vég Imre szőlője* [65] (sz., tn., gy.). — A Kriptától [66] délre fekvő oldal neve. Nevét mult századbéli tulajdonosáról kapta.

**Villa-ucca*. A Mester-utcából kiágazó és azt fennebb egyik ágával keresztező, villa alakú utcának 1940-ben adott hivatalos neve. [158—132., illetőleg 116-ig]. A villa két ágának közén a 128. sz. telek van.

Virlángödre [44] (sz., k., g.). 1856: Tul a' Ton az Also Forduloban: A' *Virlán Gödribe* a' Borozdolt nyilak közt (sz.). — A Hidegvölgyéskának [42] egy gödrös része volt. A helynév előtagja román családnevet jelöl.

**Vízimalomnál* [58] (r., sz.). — Az utolsó tói malom körüli határrész neve. A malom 1933-ban, a tó

(Uraktava) lefolyása következtében állott le és 1940-ben bontották le. A Malomút, Malomtető helyek erről nevezettek el.

Zúgó. 1791: A' Zugonál az Also Forduloban (sz.). — A Vizimalomnál volt gát alatt lehetett.

Zsákmonafara (sz.). 1669: A' Sak molna faron (sz.). 1671: A' Sugoban a' Sákmona faron (sz.). 1672: A' Sak Mona Faron (sz.). U. a. az Sugoban az Sák malma farán (sz.). 1733: A' Sákmona farában (sz.).

1745: Sákmona fara. — Elhelyezni nem tudom. De a név jelentéséből (*mon*, *malom*') következtetni lehet, hogy e helynévtől jelölt terület a Sugó [104] tóparti részén lehetett. A helynév olvasata Zsákmona (-malma) lehet és így a zsák szóból képződhetett. Az előtag családnév is lehet.

*Zsák-ucca. 1940-ben adott hivatalos neve a Kiserdő-utcából jobbra nyíló vakutcának [Az 58—62. telek].

FÜGGELÉK

A helynevek számszerint csoportosítva

Két helynév között a: azt jelenti, hogy ugyanarra a helyre vonatkozó helynév-alakokról van szó

1. Nagyvölgy. 2. Nagyvölgy-réttye. 3. Nagyvölgyre járó út. 4. Nagyvöltytető. 5. Nagyvöltykútyán fejjül. 6. Kertekfeje. 7. Oszváltető, Kertekfeje: Kijátóhegy. 8. Dombok között. 9. Szodozsdombja. 10. Tilalmas. 11. Paperdeje: Etyházerdeje: Megyeerdeje. 12. Tövissekköze. 13. Akasztófadomb: Komenda. 14. Határkapataka: Pappatakja. 15. Csonkásréttye. 16. Komendaódala. 17. Ökörtilalmas. 18. Vásárhejre menő országútja. 19. Hula. 20. Malajistya. 21. Csender. 22. Oláhcinteremre véggel járóban. 23. Kiserdő. 24. Kiserdő-pataka. 25. Csorgótere. 26. Halál-útja. 27. Malomút. 28. Malomtető. 29. Omlás. 30. Kistelek. 31. Omlás alatt. 32. Lekence. 33. Tódombja. 34. Felhágóajja. 35. Felhágó. 36. Sándor Pál szőlője. 37. Szodostanorok. 38. Fűzesgát. 39. Balogréttye. 40. Rózsáspad. 41. Bodoni útnál. 42. Hidegvölgyészka. 43. Hidegvölgy. 44. Virlángödre. 45. Kapusi bérc. 46. Hidegvölty-

tető. 47. Pálfi. 48. Adóstató. 49. Adós. 50. Adóskútya. 51. Adóspataka. 52. Kápolna. 53. Pázsinteskút. 54. Megyeréttye. 55. Tót Pál tanorogja. 56. Nagymalomrét. 57. Kismalomrét. 58. Vizimalom. 59. Árpásódal. 60. Árpáspataka. 61. Kozsba. 62. Uraktava: Alsótó: Monostó. 63. Tótere. 64. Sziget. 65. Vég Imre szőlője. 66. Kripta. 67. Egerházi tava. 68. Marosijék. 69. Csorgószakadás. 70. Kigyóhagymás. 71. Mozsnyág. 72. Árpásvölgy. 73. Gerebenesi völgy. 74. Jákóbréttye. 75. Kánonika. 76. Sáncoltláb. 77. Gerebenesi akasztófán innen. 78. Vargajuk. 79. Árpás. 80. Tégláknál. 81. Gerebenesi rét. 82. Setétvöltyfara. 83. Setétvölgy. 84. Derekujjatorka. 85. Derekujja. 86. Butykó. 87. Derekujypataka. 88. Kopocsel. 89. Kopocselútja. 90. Csükmőgy. 91. Csükmőgyverőfénye. 92. Jákópataka. 93. Hurubák útja. 94. Hosszuhegy. 95. Csükmőgypataka. 96. Csükmőgyútja. 97. Róka-

jukaknál. 98. Sugóberce. 99. Sugó-
 úttya. 100. Sugóverőfénye. 101.
 Mokája. 102. Mokája-úttya. 103.
 Sugótere. 104. Sugó. 105. Körtefa
 úttya. 106. Popája. 107. Popája
 úttya. 108. Gátorra. 109. Tótere.
 110. Horgas. 111. Magyarok tava.
 112. Kincses. 113. Pusztaszöllő.
 114. Téglagyár. 115. Borsószér.
 116. Büdöstő. 117. Szöllő alatt. 118.

Szöllő. 119. Szöllő megett. 120.
 Sós-kútnál. 121. Buturojkúttya.
 122. Buturojgödre. 123. Szőlőfar.
 124. Szálteleki út. 125. Verpelóc-
 tava. 126. Vásárheji út. 127. Ver-
 pelóc. 128. Sós-zék. 129. Cigófája.
 130. Csonkás. 131. Balázsgödre.
 132. Csonkásajja. 133. Fejérvénél.
 134. Árvák erdeje.

Források

Mezőbándi egyházközségi levéltár.
 Jegyzőkönyvek az 1727, 1791,
 1795, 1797, 1820, 1822, 1823,
 1842, 1843, 1869, és 1881. évek-
 ből.

Marosi református egyházmegyei
 levéltár. 2. sz. Matricula az 1614,
 1647, 1669, 1882, 1887, 1801,
 1802. évekből.

Az Erdélyi Múzeum levéltára.
 A mezőbándi Egerházi csa-
 lád levéltára az 1614 előtti,
 1642, 1645, 1647, 1651, 1652,
 1654, 1668, 1671, 1672, 1675,
 1678, 1695, 1710, 1712, 1713,

1714, 1715, 1716, 1720, 1729,
 1733, 1745, 1750, 1762, 1772,
 1781, 1786, 1792, 1794, 1797,
 1800, 1805 és 1806. évből. —
 A mezőbándi Kovács család levél-
 tára 1636, 1646, 1673, 1694,
 1711, 1715, 1726, 1732, 1742,
 1759, 1761, 1767, 1768, 1772,
 1776, 1778, 1781, 1791, 1792. és
 1794. évből. — A Berzencei csa-
 lád levéltára 1725.

Szilágyi Eleménné két osztálylevele
 az 1844. és az 1856. évből.

Maros-Torda vm. levéltára. Az
 1869. évi népszámlálási ívek.

Imreh Barna

A szerkesztésért és kiadásért felelős: **Dr. Szabó T. Attila.**

14081 Minerva Nyomdai Műintézet Rt. Kolozsvár 1942. Felelős vezető: Major József

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
ÚJABB KIADVÁNYAI

AZ
ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
HÁROMNEGYEDSZÁZADOS TUDOMÁNYOS
MŰKÖDÉSE

1859—1934

A választmány megbízásából szerkesztette György Lajos főtítkár
Kolozsvár, 1937. 346 l.

Ára 10 pengő

E kiadvány az EME alapításának a megszállás idején megért hetvenöt éves fordulóján jelent meg. Tartalmazza a szakosztályok részletes történetén kívül az EME összes kiadványainak teljes könyvészeti összeállítását is. Bő német és francia nyelvű kivonat (281—325. l.) teszi az idegen számára is megközelítővé a kiadvány legfontosabb eredményeit.

*

MEZŐKÖVESDI ÚJFALVY SÁNDOR
EMLÉKIRATAI

Sajtó alá rendezte és kiegészítésekkel közreadta Gyalui Farkas
Kolozsvár, 1941. 444 + XII l.

Ára 9 pengő

E munka nyomását még 1910 táján megkezdték, de különböző okok miatt a háború és a megszállás évei alatt sem lehetett befejezni. A visszatérés egy éves fordulóján, 1941 szeptemberében jelent meg végre az emlékirat. — Erdély mult század eleji életének érdekes képét állítja elénk Újfalvi.

EMLÉKKÖNYV AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET FÉLSZÁZADOS ÜNNEPÉRE.

1859—1909

A választmány megbízásából szerkesztette † Erdélyi Pál főtítkár
Kolozsvár, 1909—1942. 338 l.

Ára egyszerűbb papíron 10, finom műnyomó papíron 15 pengő

Ez a munka kiszedve áll már három évtizede, de a háború és a rákövetkező megszállás évei lehetetlenné tették befejezését. Az Emlékkönyv az erdélyi tudományosság történetében oly nagy szerepet betöltő EME-nek részletes történetén kívül több tanulmányt és cikket tartalmaz.

*

AZ ERDÉLYI MÚZEUM NÉV- ÉS SZAKMUTATÓJA

1874—1917 * 1930—1937

Összeállította Valentiny Antal és Entz Géza
Kolozsvár, 1942. 186 l.

Ára 10 pengő

A Mutató a megjelent közleményeket a nemzetközi tízedes-rendszerben csoportosítja. A kiadott levelekről és oklevelekről készített jegyzék meg az írókról és a cikkek névanyagáról összeállított betűrendes mutató teszi használhatóbbá a kiadványt.

*

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET TÖRTÉNETE ÉS FELADATAI

Írta Szabó T. Attila

Kolozsvár, 1942. 64 l.

Egyszerűbb papíron 30, finom műnyomó papíron 60 fillér

Az erdélyi országgyűlés 1842. december 23-án határozta el egy országos múzeum felállítását. Bár a bécsi kormány és más tényezők ekkor még megakadályozhatták a terv valóra váltását és a múzeum valójában csak 1859-ben alapított meg, az Erdélyi Nemzeti Múzeum alapítási évétől az 1842-ik tekintendő. Az EME a százados évforduló alkalmával röviden megíratta az Egyesület és a Múzeum történetét, hogy a magyarságban öntudatosítsa történeti értékeit, céltüzezeit, elvégzett és elvégzendő feladatait.

E kiadványok megrendelhetők az Erdélyi Múzeum szerkesztősége útján
(Kolozsvár, Király-u. 14). Az EME tagjai e kiadványokat féláron
szerezhetik meg.

Erdélyi Tudományos Füzetek

Alapította **György Lajos**

Szerkeszti **Szabó T. Attila**

Az EME kiadása

Pengő

Pengő

1. Rass Károly: Reményik Sándor — 1.20	36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedűs-kódexe — 1.50
2. Párvan Bazil: A dákok Trójában — 1.—	37. Kántor Lajos: Hídvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében — 1.50
3. Bilay Árpád: Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében — 1.—	38. Ferenzi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1930. év — 1.50
4. Bilay Árpád: A moldvai magyarság — 1.20	39. Balogh Arthur: A székely vallási és iskolai önkormányzat — 1.50
5. Szokolay Béla: A nagybányai művésztelep — 1.20	40. György Lajos: Eulenspiegel magyar nyomai — 2.50
6. Balogh Ernő: Kvarc az Erdélyi medence felső mediterrán gipszeiben — 1.20	41. Dümötör Sándor: A cigányok temploma — 1.50
7. György Lajos: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1925. év — 1.50	42. Kristóf György: Báró Eötvös József utazásai Erdélyben — 2.50
8. K. Sebestyén József: A brassói fekete templom Mátyás-kori címerei — 1.20	43. Hoibauer László: Az Erdélyi Hiradó története — 1.50
9. Karácsonyi János: Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez — 1.50	44. Kristóf György: Kazinczy és Erdély — 1.50
10. Gál Kelemen: Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen — 1.50	45. Asztalos Miklós: A székelyek őstörténete letelepülésükig — 1.50
11. Tavaszy Sándor: Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése — 1.20	46. Varga Béla: Az individualitás kérdése — 2.50
12. György Lajos: Két dialógus régi magyar irodalmunkban — 2.—	47. Kemény Katalin: Erdélyi emlékirók — 2.50
13. K. Sebestyén József: A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a bethleni gróf Bethlen család címere — 1.50	48. Dümötör Sándor: Vida György facetiái — 1.50
14. Ferenzi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1926. év — 1.50	49. Oberding József György: A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozásban — 1.50
15. Gyárfás Elemér: A Supplex Libellus Valachorum — 1.50	50. Szabó T. Attila: Közép-Szamos-vidéki határnevek — 1.50
16. Rónay Elemér: Kemény János fejedelm halála és nyugvóhelye — 1.50	51. Balogh Jolán: Olasz falfestmények Gyulafehérvárt — 1.—
17. György Lajos: Egy állítólagos Pancsantatra-származék irodalmunkban — 1.50	52. Ferenzi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom biografiája, 1931. év — 1.50
18. Ferenzi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1927. év — 2.—	53. Kántor Lajos: Magyarok a román népköltészetben — 1.50
19. K. Sebestyén József: A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai — 2.—	54. György Lajos: Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai — 1.50
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egylet XVI—XIX. század kéziratos énekeskönyvei — 1.50	55. Veress Endre: Gróf Kemény József (1795—1855) — 4.—
21. Ferenzi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1928. év. pótlásokkal az 1919—1928. évekről — 1.50	56. Kántor Lajos: Kölesönhatás a magyar és román népköltészetben — 1.—
22. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben — 1.50	57. Tavaszy Sándor: A lét és valóság — 2.—
23. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái — 1.50	58. Szabó T. Attila: Adatok Nagyenyed XVI—XX. századi helyneveinek ismeretéhez — 2.—
24. Gál Kelemen: A nemzeti nevelés román fogalmazásában — 1.50	59. Imre Lajos: A falunevelés irányelvei — 2.—
25. Tavaszy Sándor: Kierkegaard személyisége és gondolkozása — 1.50	60. Veress Endre: A történetíró Báthory István király — 2.50
26. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében — 1.50	61. Boros György: Carlyle — 1.20
27. Csűrű Bálint: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról — 1.50	62. Juhász Kálmán: Két kolozsmonostori püspökpatá a XVI. században — 1.50
28. Biró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi román kath. egyházmezejében — 1.50	63. Biró József: A kolozsvári Bánffy-palota és tervező mestere, Johann Eberhard Blaumann — 2.—
29. Teleki Domokos gróf: A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története — 1.50	64. Ferenzi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1932. év — 1.50
30. Hoibauer László: A Remény című zsebkönyv története (1839—1841) — 1.50	65. János Elemér: Az irodalomtörténetírás legújabb irányvai — 1.50
31. Ferenzi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1929. év — 1.50	66. Kántor Lajos: Erdély a világháborút tükröző román irodalomban — 1.50
32. Gyalui Farkas: A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán — 1.50	67. Veress Endre: A moldvai csángók származása és neve — 2.50
33. Rajka László: Jókai „Törökvilág Magyarországon” c. regénye — 1.50	68. Oberding József György: A Kolozsvári Gondoskodó Társaság — 2.—
34. Temesváry János: Hét erdélyi püspök végrendelete — 1.50	69. Papp Ferenc: Gyulai Pál a kolozsvári ref. kollégiumban — 2.—
35. Biró Vencel: A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében — 1.50	70. Ferenzi Miklós—Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1933. év — 2.—
	71. Balogh Jolán: Márton és György kolozsvári szobrászok — 5.—
	72. Kristóf György: Szabolcska Mihály Erdélyben — 2.50
	73. Lakatos István: Magyaros elemek Brahmás zenéjében — 1.20

74. Kristóf György: Eminescu Mihály költeményei	1.50	ténetéhez. I. Fatemplomok és haranglábak	2.—
75. Biró József: A bonchidai Bánffy-kastély	2.50	108. Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészetünk történeléhez. II. Székelykapuk és fazárak	1.20
76. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban	1.20	109. Kristóf György: Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig	2.—
77. Rajka László: Jókai román tárgyú novellái	1.20	110. György Lajos: Dr. Rajka László élete és tudományos munkássága	1.20
78. Venczel József: A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom	2.—	111. Lakatos István: A muzsikus-Ruzitskák Erdélyben	1.20
79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1934. év	2.—	112. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1938. év	2.—
80. Biró József: Magyar művészet és erdélyi művészet	2.—	113. Domokos Pál Péter: Zemplény János kéziratok énekeskönyve (XVII. sz.)	1.20
81. György Lajos: Anyanyelvünk védelme	1.20	114. Szabó T. Attila: A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyságának szolgáltatása és adózása (1640—1690.)	2.—
82. Grandpierre Edit: A kolozsvári Szent Mihály-templom története	2.50	115. Nagy Géza: Geleji Katona István személyisége levelei alapján	1.20
83. Balogh Ernő: Dr. Szadeczky-Kardoss Gyula	1.20	116. Kántor Lajos: Párhuzam az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Astra megalakulásában és korai működésében	1.50
84. Kozoesa Sándor: Históriai ének Bocskay Istvánról	1.20	117. Palotay Gertrud: Arva Bethlen Kata fonalas munkái	2.—
85. Révész Imre: Méliusz és Kálvin	2.50	118. Imre Lajos: A közművelődés mint társadalmi feladat	1.—
86. Szabó T. Attila: Zilah helynévtörténeti adatai a XIV—XX. században	2.—	119. Balogh Artúr: A Nemzetek Szövetsége húsz évi működésének mérlege	1.20
87. Lakatos István: Az új magyar műzene	1.20	120. György Lajos: A magyar nábob	1.50
88. Rass Károly: A mi regényirodalmunk	2.—	121. Sebastyén József: A Cenk-hegyi Brasovia-vár temploma	1.50
89. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1935. év	1.20	122. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1939. év	2.—
90. Monoki István: Romániában az 1935. évben megjelent román-magyar és magyar időszi sajtótermékek címjegyzéke	2.—	123. Szabó T. Attila: Újabb adatok és pótlások kéziratok énekeskönyveink és verses kézirateink könyvészetéhez	1.50
91. Szabó T. Attila: Niresz-Szásznyíres település, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII—XX. században	2.50	124. Ady László: Magyarok helynevei	2.—
92. Jánosó Elemér: Nyelv- és társadalom	1.50	125. Nyárády E. Gyula: Kolozsvár környékének mocsárvilága	2.50
93. Gyárfás Elemér: Gyárfás Elek útinaplója 1844-ből	1.50	126. K. Sebastyén József: Régi székely népi eredetű műemlékeink	1.80
94. Jászay Károly: Magyar luteránus megmozdulások Cluj-Kolozsváron 1798—1861)	1.50	127. Biró Vencel: Gr. Batthyány Ignác (1741—1798).	1.—
95. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1936. év	2.—	128. Biró Sándor: A Tribuna és a magyarországi román közvélemény	4.—
96. Kántor Lajos: Czzegei gróf Wass Ottília, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jótévedője	2.—	129. Ferenczi István: Régészeti megfigyelések a limes dacicus északnyugati szakaszán	4.—
97. Szabó T. Attila: A transylvan magyar társadalomkutatás	1.20	130. Herepei János: A dési református iskola XVII. és XVIII. századbeli igazgatói és tanítói	2.50
98. Lakatos István: A román zene fejlődéstörténete	2.—	131. Palotay Gertrud: Régi erdélyi himzés-minta-rajzok	2.50
99. Szabó T. Attila: Kelemen Lajos tudományos munkásságának negyven éve (1897—1937.)	1.20	132. Tóth Zoltán: Iorga Miklós és a székelyek román származásának tana	2.—
100. György Lajos: Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága	1.20	133. Jakó Zsigmond: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának multja és feladatai	2.—
101. Szabó T. Attila: Dés helynevei	2.—	134. Entz Géza: A csicsókeresztúri római katolikus templom	3.—
102. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája. 1937. év	2.—	135. Kristóf György: Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig	2.—
103. Makkai Endre-Nagy Ödön: Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez	4.—	136. Balogh Ödön: Néprajzi jegyzetek a csügségi magyarokról	2.50
104. Szabó T. Attila: Bábonk története és települése (68 képpel)	4.—	137. Debreczeni László: Szélgjegyzetek egy népművészetünkről szóló munkához	2.—
105. György Lajos: Az „Erdélyi Múzeum” története (1874—1937.)	2.—	138. Imreh Barna: Mezöbánd helynevei	3.—
106. Fábrián Béla: Nagykend helynevei	1.—	139. Mikó Imre: A törvényhozási összeférhetetlenség	2.—
107. Herepei János és Szabó T. Attila: Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez.			

Megrendelhetők az Erdélyi Múzeum Kiadóhivatalában

Az 1—10, 16, 20, 27, 29, 47, 50, 59, 78, 97. szám elfogyott.

Az Erdélyi Múzeum

az EME központjának, Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi, valamint Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának hivatalos közlönye. Az előfizetés tagoknak 10, nem tagoknak és kereskedőknek 12 pengő. Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőség (Kolozsvár, Király-u. 14), az előfizetés és a folyóirat szétküldésére vonatkozó kívánások a kiadóhivatal címére (Kolozsvár, Brassai-u. 7) küldendők. Postatakarék csekk számla: 31851.